

Vrije Universiteit Brussel

De plaats van de hulpverlening binnen de leefwereld van daklozen in Brussel

Eindverhandeling tot master in de Psychologie
Student: Cilia Vermuyten
Promotor: Prof. Dr. G. Loots
Organisatie: CGG Brussel – Cultuursensitieve Zorg
Academiejaar: 2016–2017

WETENSCHAPSwinkel
Brussel

De plaats van de hulpverlening binnen de leefwereld van daklozen in Brussel.

Proef ingediend met het oog op het behalen van de graad van Master in de
Psychologie door:

Cilia Vermuyten

Promotor: Prof. Dr. G. Loots

Academiejaar 2016-2017

SAMENVATTING MASTERPROEF
(na het titelblad inbinden in de masterproef + 1 keer een afzonderlijk A4-blad)

Naam en voornaam: Vermuyten Cilia**Rolnr.: 0518928**

KLIN   **x**
AO
ONKU
AGOG

Titel van de Masterproef: De plaats van de hulpverlening in de leefwereld van daklozen in Brussel. The place of care in the experience of homeless people in Brussels.

Promotor: Prof. Dr. Gerrit Loots**Samenvatting:** (300 woorden)

Ondanks de initiatieven die de Brusselse hulpverlening neemt in de strijd tegen armoede, blijkt de groep daklozen slechts moeilijk bereikbaar. Voorgaand onderzoek wijst op de nood aan hulpverlening voor deze kwetsbare groep die naast de fysieke ongemakken van een leven op straat bijkomend te maken heeft met onder andere discriminatie, sociale exclusie en uitbuiting. De nefaste impact van het ervaren van dakloosheid op het psychisch welzijn is aanneembaar. Er wordt een discrepantie vastgesteld tussen de nood aan zorg en het aantal daklozen dat van zorg wordt voorzien. Hier kan men de bedenking maken of de betekenisverlening rond mentale gezondheid en de hulpverlening door daklozen en de hulpverlening op eenzelfde manier wordt ingevuld.

Deze kwalitatieve studie vertrekt vanuit het perspectief van de dakloze waarbij de gedachte dat zorg überhaupt nodig is, wordt losgelaten. De vraag naar de plaats van de hulpverlening wordt binnen een fenomenologisch-humanistische benadering onderzocht door middel van zeven verhalen van dakloze participanten te analyseren aan de hand van de interpretatieve fenomenologische analyse zoals deze beschreven wordt door Smith en Osborn (2003). Aanvullend wordt uitgegaan van cultuur-gerichte narratieve principes met als oogmerk een diepgaand inzicht te verwerven in de leefwereld van de participanten.

De onderzoeksbevindingen schetsen een beeld van zowel de externe als de interne leefwereld van de participanten aan de hand van zes thema's die in de analyse naar voor kwamen, namelijk: maatschappij, hulpverlening, de straat, zelfbeeld, mentale gezondheid en coping. De uitwerking van de thema's onthult het wantrouwen dat de participanten koesteren ten aanzien van de maatschappij en de manier waarop dit wantrouwen naar de hulpverlening wordt doorgetrokken. De confrontaties met onrecht dringen sterk door in elk van de verhalen en elke participant heeft daarbij zijn eigen manier om met dit onrecht om te gaan. De bevindingen werpen licht op het complexe samenspel tussen de thema's waarbij de participanten een psychisch welbevinden lijken na te streven.

Brussel, 8 december 2016

Betreft: toelating overschrijding maximale aantal woorden masterproef

Geachte collegae,

Hierbij geef ik toestemming aan mevrouw **Cilia Vermuyten** om met betrekking tot haar eindverhandeling het maximale aantal woorden van 15.000 te overschrijden. De verhandeling is ondermeer gebaseerd op gedetailleerd kwalitatief onderzoek bij een zeer heterogene en complexe doelgroep en vereist uitgebreide beschrijvingen om de plausibiliteit, transparantie en transfereerbaarheid van de onderzoeksbevindingen te garanderen.

Met vriendelijke groeten,

Prof.dr. Gerrit Loots

Onderzoeksgroep Interpersoonlijke, Discursieve en Narratieve Studies (IDNS)

Dankwoord

Een woord van dank gaat uit naar de zij die op een directe en indirecte manier hebben bijgedragen aan het voltooien van deze eindverhandeling.

In de eerste plaats wil ik de participanten bedanken voor hun openheid om hun verhalen met mij te delen. Niet enkel hun bijdrage aan dit onderzoek maar de verbinding die zij met mij aangingen en de invloed hiervan op mijn persoonlijke groei zal mij voorgoed bij blijven. De Vrienden van het Huizeke wil ik bedanken voor de mooie en leerrijke momenten die ik er tijdens mijn vrijwilligerswerk heb mogen beleven. Het Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg Brussel wil ik in twee opzichten bedanken. Enerzijds voor de steun van het Cultuursensitieve team in de aanloop van en tijdens het onderzoek, voor de tijd die zij vrijmaakten en voor het vertrouwen dat zij in mij legden. Anderzijds voor de motivatie die deelwerking West, tevens mijn stageplaats, mij gaf om de laatste loodjes van deze opleiding te volbrengen. Dankzij hen kon ik proeven van de voldoening die het 'hulpverlener zijn' met zich meebrengt.

Mijn promotor Gerrit Loots bedank ik voor zijn opvolging van het onderzoek maar ook voor de verschillende colleges waarin hij de afgelopen jaren zijn visie en kennis met ons deelde. Jozefien De Marree van de wetenschapswinkel wil ik bedanken voor het aanspreekpunt dat zij vormde en het in goede banen leiden van omkaderende veranderingen die plaats vonden in de loop van het onderzoek. Emilie Legrand bedank ik voor het design van de schematische weergaven en haar grafische vaardigheden.

Tot slot vermeld ik mijn ouders en vrienden voor hun onvoorwaardelijke steun en liefde. Elise, Ella, Janni en Lola, bedankt om mij met raad en daad bij te staan, elke dag.

Abstract

Ondanks de initiatieven die de Brusselse hulpverlening neemt in de strijd tegen armoede, blijkt de groep daklozen slechts moeilijk bereikbaar. Voorgaand onderzoek wijst op de nood aan hulpverlening voor deze kwetsbare groep die naast de fysieke ongemakken van een leven op straat bijkomend te maken heeft met onder andere discriminatie, sociale exclusie en uitbuiting. De nefaste impact van het ervaren van dakloosheid op het psychisch welzijn is aanneembaar. Er wordt een discrepantie vastgesteld tussen de nood aan zorg en het aantal daklozen dat van zorg wordt voorzien. Hier kan men de bedenking maken of de betekenisverlening rond mentale gezondheid en de hulpverlening door daklozen en de hulpverlening op eenzelfde manier wordt ingevuld.

Deze kwalitatieve studie vertrekt vanuit het perspectief van de dakloze waarbij de gedachte dat zorg überhaupt nodig is, wordt losgelaten. De vraag naar de plaats van de hulpverlening wordt binnen een fenomenologisch-humanistische benadering onderzocht door middel van zeven verhalen van dakloze participanten te analyseren aan de hand van de interpretatieve fenomenologische analyse zoals deze beschreven wordt door Smith en Osborn (2003). Aanvullend wordt uitgegaan van cultuur-gerichte narratieve principes met als oogmerk een diepgaand inzicht te verwerven in de leefwereld van de participanten.

De onderzoeksbevindingen schetsen een beeld van zowel de externe als de interne leefwereld van de participanten aan de hand van zes thema's die in de analyse naar voor kwamen, namelijk: maatschappij, hulpverlening, de straat, zelfbeeld, mentale gezondheid en coping. De uitwerking van de thema's onthult het wantrouwen dat de participanten koesteren ten aanzien van de maatschappij en de manier waarop dit wantrouwen naar de hulpverlening wordt doorgetrokken. De confrontaties met onrecht dringen sterk door in elk van de verhalen en elke participant heeft daarbij zijn eigen manier om met dit onrecht om te gaan. De bevindingen werpen licht op het complexe samenspel tussen de thema's waarbij de participanten een psychisch welbevinden lijken na te streven.

Inhoudstafel

1. Inleiding.....	1
1.1. Aanleiding onderwerp	1
1.2. Wat betekent dakloos zijn?	1
1.3. In Brussel	2
1.4. Het leven op straat	3
1.4.1. Stressoren	3
1.4.2. Stigma en exclusie	4
1.4.3. Impact op de ontwikkeling van het zelfconcept.....	5
1.5. Hulpverlening.....	6
1.5.1. Treatment gap.....	6
1.5.2. Het zorgaanbod in Brussel	7
1.6. Probleemstelling.....	8
 2. Methodologie	 9
2.1. Inleiding.....	9
2.2. Epistemologisch kader	9
2.3. Onderzoeksopzet	10
2.4. Dataverzameling	11
2.5. Data-analyse	12
2.6. Kwaliteitscriteria	13
 3. Onderzoeksbevindingen	 15
3.1. Inleiding	15
3.2. Maatschappij	17
3.2.1. De rol van de staat.....	17
3.2.2. Discriminatie en uitbuiting	18
3.2.3. Individualisme	19
3.2.4. Beschouwing	21
3.3. Hulpverlening	22
3.3.1. De hulpverlening als afgevaardigde van de maatschappij	22
3.3.2. De beleving van de hulpverlening	24
3.3.3. De relatie tussen hulpverlener en dakloze	26
3.3.4. Beschouwing.....	28
3.4. De straat	29

3.4.1. De alledaagse strijd.....	29
3.4.2. Angst en agressie	30
3.4.3. Verslaving en criminaliteit	32
3.4.4. Spanningsveld tussen sans-abris en sans-papiers	33
3.4.5. Beschouwing	34
3.5. Zelfbeeld.....	36
3.5.1. Identiteit.....	36
3.5.2. Waarden en normen	37
3.5.3. Eigenwaarde	37
3.5.4. Beschouwing	39
3.6. Mentale gezondheid.....	41
3.6.1. Angst, kwaadheid, schaamte en schuld	41
3.6.2. Betekenisverlening aan mentale gezondheid.....	43
3.6.3. Beschouwing	44
3.7. Coping	46
3.7.1. Rechtvaardigen	46
3.7.2. Alcohol en drugs	47
3.7.3. Afscherming	48
3.7.4. Vechten tegen onrecht	49
3.7.5. Toekomstperspectief.....	50
3.7.6. Overige	52
3.7.7. Beschouwing.....	53
4. Discussie	55
4.1. Bespreking resultaten	57
4.2. Kritische reflectie	58
4.2.1. Zelfreflectie	58
4.2.2. Methodologische reflectie	59
4.2.3. Richtlijnen toekomstig onderzoek	60
4.3. Aanbevelingen hulpverlening	60
5. Conclusie	62
Referentielijst	63
Bijlagen	66

1. Inleiding

1.1. Aanleiding onderwerp

De verhandeling bestudeert de verbinding tussen dakloosheid, Brussel en de hulpverlening. De stad Brussel is mijn thuis en ligt me nauw aan het hart. Het landschap van een stad wordt bepaald door zijn structurele determinanten, het politieke en economische maar ook het culturele en sociale. In het onderwerp 'dakloosheid' zijn al deze elementen terug te vinden en vormen zo mede een inkleuring van mijn interessegebied. Daarnaast is er de vaststelling dat Brussel wordt gekenmerkt door een scala aan minderheidsgroepen met elk hun eigen specifieke noden en moeilijkheden wanneer ze in verband worden gebracht met de geestelijke gezondheidszorg. De groep daklozen is een van die minderheidsgroepen die extra aandacht verdient vanuit de hulpverlening. Ik had de kans om een maatschappelijk relevant onderwerp te koppelen aan mijn interessegebied, waarbij ik hoop met dit onderzoek een verschil te maken voor zij die niet gehoord worden.

1.2. Betekenis van dakloosheid

Dakloosheid wordt doorgaans gedefinieerd als het niet hebben van een woonst. Het op Europees niveau ontwikkelde FEANTSA¹ stelde de typologie ETHOS² voorop volgens dewelke alle leefsituaties gecategoriseerd worden die een vorm van thuisloosheid³ kunnen zijn. De uitkomst weerspiegelt vier groepen waarbinnen individuen als dakloos worden beschouwd (Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2016). Een eerste geïdentificeerde groep is deze van de daklozen die op de straat overnachten. De tweede groep bevat de thuislozen die in de thuislozenzorg verblijven of in een instelling. Personen die in onzekere huisvesting

---

¹ FEANTSA is de Europese federatie van nationale organisaties die met daklozen werken. Het is het enige Europese netwerk dat zich grootschalig en uitsluitend richt op dakloosheid en krijgt hiervoor financiële steun van de Europese Commissie. FEANTSA werkt ook nauw samen met andere EU-instellingen en heeft een consultatieve status bij de Raad van Europa en de VN. (FEANTSA, 2016)

² European Typology on Homelessness and Housing Exclusion. (Amore, Baker & Howden-Chapman, 2011)

³ Tussen de termen 'dakloze' en 'thuisloze' wordt in deze scriptie geen duidelijk onderscheid aangebracht. 'Dakloosheid' is in de Nederlandse taal een meer gangbare benaming en wordt eveneens door FEANTSA gebruikt. Het CAW neigt er eerder naar deze term niet te gebruiken en te vervangen door 'thuisloosheid', daarom worden beide definities hier meegegeven. Een dakloze is *'iemand die niet over een eigen woongelegenheid beschikt, die niet de middelen heeft om daar op eigen kracht voor te zorgen en daardoor geen verblijfplaats heeft of tijdelijk in een tehuis verblijft, in afwachting dat hem een eigen woongelegenheid ter beschikking wordt gesteld'*. Zo werd in de parlementaire stukken ter voorbereiding van het Urgentieprogramma voor een meer solidaire samenleving (*parl. doc Kamer, B.Z. 1991-1992; nr 630/5 p. 34*) het begrip 'dakloze' gedefinieerd. Een uniforme, algemeen gebruikte definitie van 'thuisloze' is niet voorhanden. Iedereen is het er echter over eens dat 'ontankering' eigen is aan thuisloosheid. De thuisloze verliest zijn sociale netwerken. Hij/zij heeft geen familie meer of verliest de banden met zijn familie, verliest ook andere contactpunten en steunfiguren en heeft ten slotte geen enkele binding meer die nog van enige betekenis is. (VWSG, 2016)

verkeren en bijvoorbeeld bedreigd worden door uitzetting of huiselijk geweld vormen de derde groep. De vierde groep thuislozen houdt personen in die in een onaangepaste of overbevolkte huisvesting leven. In de huidige studie⁴ wordt deze definitie gehanteerd om de onderzoekspopulatie af te lijnen⁵. Het Steunpunt tot bestrijding van armoede pleit evenwel voor een verdere uitdieping van de definitie van dakloosheid.

Volgens het Centrum Algemeen Welzijn Brussel is het gebrek aan huisvesting slechts een symptoom van thuisloosheid. Zij zien thuisloos zijn als een circulair proces, gekenmerkt door bepaalde levensgebeurtenissen waardoor individuen ontankerd raken en de verbinding met zichzelf, anderen of de samenleving verliezen. Wanneer er aan basisbehoeften zoals een woonst, een sociaal of familiaal netwerk, deelname aan de samenleving, een warm nest, onderwijs, een inkomen, een evenwichtige daginvulling en een goede gezondheid niet tegemoet gekomen wordt en er geen steunfiguren zijn, kan een persoon het vertrouwen verliezen in zichzelf, de andere en de samenleving. Wanneer dit gebeurt, is de persoon in kwestie aangewezen op overlevingsstrategieën die vervreemding verder in de hand werken. (CAW, 2011)

1.3. In Brussel

Gezien de heterogeniteit die de groep daklozen kenmerkt en het ontbreken van een eenduidige definitie is het een complexe zaak om daklozen te tellen. Dit is volgens het Steunpunt tot Bestrijding van Armoede, Bestaansonzekerheid en Sociale Uitsluiting (2010) echter noodzakelijk opdat er een gepast beleid kan gevormd en gevoerd worden. Op 6 november 2014⁶ werd er een telling van daklozen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest⁷ uitgevoerd door La Strada, het Steunpunt Thuislozenzorg Brussel. De telling leverde een cijfer van 2603 daklozen op. Van de mensen die geteld werden in 2014 bevonden er zich die avond 16% op straat, 45% in erkende diensten van thuislozenzorg, zoals noodopvang of ziekenhuizen en 35% in niet erkende opvangstructuren zoals kraakpanden (La Strada, 2015). Uit een studie van het Brussels Observatorium voor Gezondheid en Welzijn (2014) blijkt dat de geestelijke gezondheidsproblematieken toenemen en in Brussel veel meer dan in de rest van het land. Dit fenomeen gaat bovendien gepaard met grote sociale ongelijkheden. Daarom proberen de geestelijke gezondheidszorg en tal van andere organisaties die actief zijn binnen de armoedeproblematiek in Brussel, factoren zoals financiële en sociale toegankelijkheid zo laagdrempelig mogelijk te houden (Huis voor Gezondheid, 2014). Het Huis voor Gezondheid (2014) pleit er bijvoorbeeld voor om 'outreaching' te werk te gaan en dit met een multidisciplinair team. Verder willen zij perspectief bieden door specifieke problemen binnen een korte termijn aan

---

⁴ Deze definitie van dakloosheid is vrij universeel dus wordt in de meeste studies rond dakloosheid gehanteerd om het onderwerp af te bakenen.

⁵ Verdere beschrijving *infra*. Hoofdstuk 3: Methodologie

⁶ Deze telling vindt eens om de twee jaar plaats. Recent werd de daklozentelling van 2016 uitgevoerd. De gegevens hiervan zijn nog onbekend.

⁷ Het verschil tussen Brussel en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest wordt steeds op deze manier weergegeven. Hierbij wordt er met 'Brussel' verwezen naar de gemeente Brussel en met 'Brussels Hoofdstedelijk Gewest' naar het geheel van de 19 deelgemeenten.

te pakken zodat uitval beperkt blijft en proberen zij de financiële kosten zo minimaal mogelijk te houden. De vereniging Welzijn, Volksgezondheid en Gezin probeert eveneens stappen te ondernemen om de kloof van culturele diversiteit en kansarmoede te dichten. Zo hebben zij ervoor gezorgd dat in bepaalde organisaties voor daklozen en OCMW's een eerstelijnspsycholoog werd geplaatst. Toch blijft een bepaalde groep van kansarmen niet bereikbaar. Zo vallen daklozen en mensen die net nood hebben aan specifieke aandacht vanuit de geestelijke gezondheidszorg vaak buiten de hulpverlening. Volgens de bevindingen van deze vereniging is er nood aan een specifieke aanpak (Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, 2014).

1.4. Het leven op straat

1.4.1. Stressoren

Over de jaren heen werden er reeds talrijke studies uitgevoerd naar de relatie tussen stresserende levensgebeurtenissen en dakloosheid. Deze studies tonen aan dat er binnen de daklozenpopulatie een hoge frequentie aan stressoren aanwezig is (Munoz, Vazquez, Bermejo, & Vazquez; North & Smith; Daly, geciteerd in Munoz, Panadero, Santos & Quiroga, 2005). De prevalentie van kinderlijk fysiek of seksueel misbruik, middelenmisbruik bij ouders en mentale aandoeningen bij ouders, ligt hoger binnen de populatie van daklozen (Craig & Hodson; Herman, Susser, Struening, & Link; Koegel, Melamid, & Burnam; Stein, Leslie, & Nyamathi; Toro, geciteerd in Munoz, Panadero, Santos & Quiroga, 2005). Uit meerdere studies blijkt dat 25% van de daklozen een verleden kent van kinderlijk fysiek of seksueel misbruik, 33% van huis is weggelopen en 27% is opgegroeid in een instelling of pleegzorg (Caton et al.; HUD; Koegel, Melamid, & Burnam, geciteerd in Martins, 2008). Naast deze stresserende levensgebeurtenissen uit de kindertijd zijn geïdentificeerde stressoren bij volwassen daklozen fysiek of seksueel geweld, aanranding, diefstal, een gevangenisstraf en de totale duur dat iemand dakloosheid ervaart (Stein et al.; Vazquez & Munoz; Wong & Piliavin, geciteerd in Munoz, Panadero, Santos & Quiroga, 2005). Het leven op straat is daarbij al een grote stressor op zich en brengt een verhoogde kans op het ervaren van andere stresserende levensgebeurtenissen met zich mee (D'Ercole & Struening; Wenzel, Koegel, & Gelberg, geciteerd in Munoz, Panadero, Santos & Quiroga, 2005). Het ervaren van dakloosheid wordt omschreven als traumatisch, ontkrachtend en isolerend (Shelter, geciteerd in Williams & Stickley, 2010). Daarnaast zorgt het gebrek aan een sociaal netwerk en een verhoogde kans op middelengebruik, mentale ziekte en fysieke beperkingen voor een groter slachtoffer risico bij daklozen (Wenzel et al., geciteerd in Munoz, Panadero, Santos & Quiroga, 2005). Bhugra (geciteerd in Williams & Stickley, 2010) stelt dat elke persoon, met of zonder een mentaal gezondheidsprobleem voorafgaand aan het dakloos bestaan, tijdens het ervaren van dakloosheid een ernstig mentaal lijden zal ondervinden (Williams & Stickley, 2010).

S. G. Frischmuth (2014) schrijft in een opiniestuk over zijn persoonlijke ervaring met dakloosheid, armoede en gezondheid. Hij vertelt dat confrontaties met verlieservaringen een blijvende impact hebben op de mentale gezondheid. Deze nederlagen kunnen worden geïnterpreteerd als stressoren. Frischmuth (2014) spreekt eveneens over het leven op straat als een traumatische ervaring. "Opportunity had become a myth, anything resembling a

future had evaporated, and there was little point in continuing to try" (Frischmuth, 2014, p. 314). Dit citaat van Frischmuth (2014) wijst op hopeloosheid en uitzichtloosheid, en stemt overeen met de bevindingen van Warnes en Crane (geciteerd in Williams & Stickley, 2010). Zij stelden vast dat daklozen vaak vermeden worden in de samenleving (Warnes & Crane, geciteerd in Williams & Stickley, 2010).

In een studie van Daiski (2006) werden specifiekere stressoren geïdentificeerd die voorkwamen tijdens het effectieve leven op straat. Zo werd door de participanten, die op het moment van de studie zelf dakloos waren, aangegeven dat het gebrek aan privacy en de restrictieve voorwaarden in opvangcentra zorgden voor gevoelens van onwaardigheid. Alle participanten vertelden een continu angstgevoel te beleven als gevolg van de onveiligheid en het grote aantal diefstallen en geweld in de opvangcentra. Dit werd omschreven als het gevoel constant over de schouder te moeten kijken (Daiski, 2006). Het opiniestuk van Frischmuth (2014) sluit ook in dit opzicht aan bij de bevindingen in het onderzoek van Daiski (2006). Beiden zeggen dat een continue angst en frequent voorkomen van geweld in opvangcentra, belangrijke stressoren zijn waar daklozen mee geconfronteerd worden (Daiski, 2006). Volgens Frischmuth (2014) spelen alcohol- en druggebruik mee in de hoge mate van diefstal en geweld binnen publieke opvangcentra en begeleid wonen. "There is no protection against the teeth behind the smile. (...) supported housing is infested with petty crime. (...) When citizens are housed with little or no income and two hundred dollar in food stamps, necessity (not to mention addiction) becomes the mother of exigency" (Frischmuth, 2014, p. 320).

In een onderzoek van Williams en Stickley (2010) rapporteerde elke participant jonger dan 40 jaar druggebruik en de significante rol die drugs speelt in hun leven als een manier van coping. Druggebruik leidt overigens stelselmatig tot een hogere kans op een gevangenisstraf, wat op zijn beurt de kans op dakloosheid verhoogt na vrijlating. In België wordt een dreigende thuisloosheid bij vrijlating uit de gevangenis geschat op 9000 personen per jaar (Steunpunt Algemeen Welzijnswerk, 2008). Op deze manier bevindt men zich al snel in een vicieuze cirkel waar men, door een gebrek aan begeleiding na vrijlating, slechts moeizaam uitraakt. In een literatuurstudie van Bhui, Shanahan en Harding (2006) over de perceptie van daklozen omtrent de werkzaamheid van hulpverlening kwam de prominente rol van drugs en alcohol eveneens naar voren. De participanten vermeldde onder andere meer opvangcentra te willen met een betere ondersteuning en een verbod op drugs en alcohol (Bhui, Shanahan & Harding, 2006). Hierdoor ontstaat echter een spanningsveld waarbinnen daklozen zowel slachtoffer als oorzaak zijn van de onveiligheid.

1.4.2. Stigma en exclusie

Uit een Canadees onderzoek naar discriminatie bleek dat de gepercipieerde discriminatie ten gevolge van dakloosheid of armoede 61,5% bedroeg, wat meer was dan discriminatie op basis van mentale problemen of middelenmisbruik (43,7%) en etniciteit, ras of huidskleur (50,6%). Discriminatie en stigmatisering geassocieerd met dakloosheid zorgde bij elk van de participanten voor vervreemding van familie en vrienden waardoor zij een

grote mate van eenzaamheid en verlies aan steun ervoeren. Uit de resultaten bleek overigens dat de gepercipieerde discriminatie hand in hand ging met een overweldigend gevoel van falen, verdriet en zelfverwijt, wat wijst op het internaliseren van het stigma dat zij van anderen ervaren (Zerger, Bacon, Corneau, Skosireva, McKenzie, Gapka et al., 2014).

In het literatuuroverzicht van Bhui, Shanahan en Harding (2006) waarin de mening van daklozen ten aanzien van de gezondheidszorg aan bod kwam, lagen de resultaten in dezelfde lijn. Daklozen die gebruikmaken van de hulpverlening blijken zich bewust te zijn van de stereotiepe rolverwachting die hen wordt opgedrongen en van de vooroordelen die binnen de hulpverlening bestaan. Alle participanten die in deze studie onderzocht werden, vertelden dat ze een lage mate aan vertrouwen hadden ten opzichte van de hulpverleners. Dit lage vertrouwen komt volgens hen voort uit de conflicten met hulpverleners en het onevenwicht tussen de verwachting van de hulpbehoevenden en de hulp die voorzien werd. De daklozen die in deze studie bevraagd werden, ervoeren vaak een gevoel van onmacht en sociale exclusie binnen de hulpverlening. Hun grootste zorgen in verband met de hulpverlening handelden over stigmatisering, vooroordelen en de ontoereikendheid van hulpdiensten (Bhui, Shanahan & Harding, 2006).

Lamb, Bower, Rogers, Dowrick en Gask (2011) voerden een kwalitatieve metasynthese uit omtrent de toegankelijkheid van mentale hulpverlening bij 'hard to reach' groepen, waar in deze studie ook daklozen deel van uitmaken. Zij gingen hierbij uit van de ervaring van de individuen zelf. Uit deze studie bleek dat daklozen belangrijke barrières ervaren ten opzichte van de hulpverlening. De reactie op een aandoening, fysiek dan wel mentaal, wordt bepaald door vorige ervaringen, culturele verwachtingen, normen en de manier waarop men zichzelf beschouwt als persoon (Lamb, Bower, Rogers, Dowrick & Gask, 2011).

In zijn opiniestuk vertelt Frischmuth (2014) dat hij als dakloze werd verbannen uit elke hulpverleningsinstantie. Hierin vinden we de elementen stigmatisering, discriminatie en sociale exclusie terug, die reeds geïdentificeerd werden in de studie van Zerger et al. (2014), Bhui, Shanahan en Harding (2006) en Daiski (2006). Daklozen worden vaak te vermijden personen binnen de samenleving. Dit zou aanleiding kunnen geven tot aangeleerde hulpeloosheid waardoor er een verdere maatschappelijke isolatie ontstaat (Warnes & Crane, geciteerd in Williams & Stickley, 2010).

1.4.3. Impact op de identiteitsontwikkeling

Het concept 'identiteit' komt in vele studies rond dakloosheid naar voor als een kernthema waarbij de identiteit gebukt gaat onder stigmatisering, zelfblam en sociale exclusie. Het stereotiepe beeld van daklozen schildert deze mensen af als passief, lui en zwak (Zerger et al., 2014; Williams & Stickley, 2010). De betekenis die men verleent aan bepaalde situaties, zichzelf en anderen heeft een significante weerslag op hoe mensen met elkaar omgaan. Goffman (geciteerd in Boydell, Goering & Morrell-Bellai, 2000) gebruikt hier de term 'impression management' als een belangrijk onderdeel van het dynamische proces van identiteitsvorming. Onze westerse

samenleving communiceert via verscheidene kanalen zowel impliciete als expliciete boodschappen over de waarde van daklozen in de maatschappij. Volgens Southard (geciteerd in Boydell, Goering & Morrell-Bellai, 2000) heeft dit een duidelijk waarneembare impact op de ontwikkeling van het zelfconcept binnen de daklozenpopulatie. Daarenboven wordt ook de eigen persoonlijkheid in vraag gesteld bij het ervaren van dakloosheid. De manier waarop daklozen hun identiteit ervaren heeft mogelijk een weerslag op hun toekomstperspectief. Elementen als vernedering, deprivatie en verlies worden vereenzelvigd met de identiteit (Frischmuth, 2014). Identiteit is een begrip dat deel uitmaakt van het verleden, het heden maar ook van de toekomst (Boydell, Goering & Morrell-Bellai, 2000). In volgend citaat uit het opiniestuk van Frischmuth (2014) komt dit aan bod. "Homelessness is a material and symbolic threat that often looms morbidly over the past, present and future lives of people" (Frischmuth, 2014, p. 313). Een studie die gewerkt heeft met de ervaringen van daklozen zelf, onderzocht op welke manier het ervaren van dakloosheid een invloed heeft gehad op hun gevoel van identiteit en hun mentale gezondheid (Williams & Stickley, 2010). Voorgenoemde bevindingen rond identiteit en stigmatisering bij daklozen, werden ook hier bevestigd.

1.5. Hulpverlening

1.5.1. Treatment gap

Martins (2008) onderzocht in een kwalitatieve studie de ervaring van daklozen met de gezondheidszorg⁸ waaruit vier thema's naar voren kwamen. Ten eerste hebben daklozen een grotere kans op gezondheidsproblemen omdat hun levensstijl niet beantwoordt aan de menselijke basisbehoeftes. Ten tweede tonen de resultaten dat zij doorgaans het zoeken van hulp uitstellen tot wanneer er zich een noodsituatie voordoet. Wanneer men dan toch de zorgverlening tegemoetkomt, voelen zij zich vaak gelabeld, gestigmatiseerd, onzichtbaar en worden ze respectloos behandeld. Het laatste thema handelt over de voor hen meest voor de hand liggende oplossing, namelijk illegale vindingrijkheid via het gebruik van drugs, alcohol of zelfs het plegen van misdaden om op die manier de zorg te verkrijgen die ze nodig hebben tijdens een eventuele gevangenisstraf (Martins, 2008). Het veelvuldig voorkomen van ernstige chronische gezondheidsproblemen bij daklozen, inclusief affectieve stoornissen en middelenmisbruik (Hwang et al.; Lafuente; Yanos et al.; Frankish et al., geciteerd in Daiski, 2006) was ook het uitgangspunt in de studie van Daiski (2006). Dit onderzoek bevraagt de perspectieven die daklozen hebben over hun eigen gezondheid. Alle participanten rapporteerden een hoge mate aan emotionele stress te ervaren en in veel gevallen werd dit geassocieerd met mentale gezondheidsproblemen, verslaving en criminaliteit. Uit de interviewdata bleek echter dat wanneer de participanten iets aan hun problemen wouden doen, behandelingen in de meeste gevallen niet beschikbaar waren. Dit ervoeren zij als sociale uitsluiting (Daiski, 2006).

In een literatuuroverzicht van Bhui, Shanahan en Harding (2006) over de perceptie van daklozen omtrent de werkzaamheid van hulpverlening, werden huisdokters relatief vaak vermeld als een bron van hulp, in

⁸ Deze studie handelt over de gezondheidszorg in het algemeen, omwille van de toepasbaarheid ervan in deze scriptie worden de resultaten rond hulpverlening in het algemeen doorgetrokken naar de geestelijke gezondheidszorg.

tegenstelling tot de geestelijke gezondheidszorg die zelden werd vermeld. Deze studie onderzocht de mate aan hulpverlening ten opzichte van de noden van daklozen in Manchester (UK). Hieruit bleek dat 82% psychologische problemen vertoonde en slechts 17% hiervoor een psychiater had geconsulteerd, 71% drugs gebruikt als symptoombestrijding en van de 77% daklozen met een drugprobleem slechts 22,5% hier reeds hulp voor gezocht had. Een term die hier op zijn plaats is, is de 'treatment gap', wat door de WHO (World Health Organisation) wordt omschreven als "De discrepantie tussen de werkelijke prevalentiegraad van het aantal personen met een geestelijke gezondheidsproblematiek en het aantal personen dat hiervoor de juiste behandeling krijgt" (Thornicroft & Tansella, geciteerd in Welzijn, Volksgezondheid en Gezin (2014)).

In Brussel krijgen twee op de drie mensen met een psychische problematiek geen adequate of zelfs geen behandeling. De behandeling is bijgevolg niet in verhouding met de noden. Dit werd aangetoond in een studie vanuit de instantie Welzijn, Volksgezondheid en Gezin (2014). Uit dit onderzoek bleek tevens dat deze onevenredigheid vooral opgaat voor mensen met complexere behoeftes zoals thuislozen en voor mensen met comorbide⁹ stoornissen. Dit zijn overigens twee groepen die voor een groot deel overlappen omwille van de verhoogde kans op alcoholafhankelijkheid en middelenmisbruik bij thuislozen. Deze vaststelling werd gemeld door het Europees Waarnemingscentrum voor Drugs en Drugsverslaving (2014) in het nationaal rapport van België voor 2014. Uit dit onderzoek bleek dat ongeveer 1 op de 3 daklozen problematisch druggebruik vertoont, inclusief alcohol. De prevalentiepercentages voor daklozen met andere sociale problemen zijn zelfs nog hoger (National Report Belgium, 2014).

1.5.2. Het zorgaanbod in Brussel¹⁰

De daklozen- of thuislozenproblematiek is geen statisch gegeven maar wordt aangestuurd door een proces waarbinnen een veelheid aan problemen werkzaam zijn. Voor deze meervoudige problematiek zijn verscheidene diensten opgericht zoals OCMW's, diensten voor schuldbemiddeling, ontwenningcentra, onthaalhuizen, gevangenissen, CGG's en CAW's. Het CAW Brussel heeft een divers netwerk met verscheidene kleinschalige diensten die elk een specifieke functie vervullen (*infra* Bijlage A). Zo zijn er twee onthaalhuizen, een transithuis, twee ontmoetingshuizen begeleid en beschut wonen en een dagcentrum. Binnen enkele van deze werkingen vindt er eveneens straathoekwerk plaats. Er wordt op de maat en het ritme van de dakloze gewerkt met zicht op gerichte doorverwijzingen en constructieve samenwerkingsverbanden (CAW, 2011). Daarnaast zijn er enkele partnervzw's die verweven zijn met het CAW en opvangcentra zoals Samu Social en Pierre d'Angle.

---

⁹ Comorbiditeit is het tegelijkertijd hebben van twee of meerdere stoornissen of aandoeningen.

¹⁰ De bespreking wordt beperkt tot het Nederlandstalige zorgaanbod in Brussel.

1.6. Probleemstelling

De dakloze populatie in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest blijft stijgen. Waar er in 2010 nog 1900 daklozen werden geteld in het gewest, steeg dit aantal met 33% op slechts 5 jaar tijd (De Standaard, 2015). De moeilijkheid om daklozen te bereiken is op zich zorgwekkend. Daarbij komt de vaststelling dat deze groep gebukt gaat onder talloze stressoren en onderhevig is aan een constante blootstelling aan de gevaren die een leven op straat met zich mee brengt. De sociale exclusie en discriminatie ten gevolge van de armoedeproblematiek heeft een impact op de identiteitsontwikkeling waardoor zij mogelijk meer vatbaar zijn voor geestelijke gezondheidsproblematieken. Deze gevolgen lijken tegelijk ook de oorzaak te zijn van de ontankering die de complexe problematiek typeert. Door het gebrek aan steunfiguren oogt professionele bijstand als de enige mogelijkheid voorhanden om uit de mensonwaardige situatie te komen. Dit doet vragen rijzen naar de plaats die de hulpverlening inneemt binnen de daklozenproblematiek in Brussel.

Vanuit een psychologisch perspectief kunnen er in een leven op straat tal van aspecten aangeklaagd worden die onbetwistbaar een negatieve impact hebben op het mentaal functioneren van de dakloze persoon. We kunnen ons echter afvragen in welke mate de dakloze hieraan een boodschap heeft. Deze laatste gedachte wordt namelijk sterk ingevuld door wat het betekent voor iemand om mentaal ziek of gezond te zijn. Wellicht zijn er naast de hulpverlening alternatieve manieren om met bepaalde gevoelens en gedachten om te gaan. Daarbij is het aannemelijk dat deze gedachten en gevoelens afwijken en een andere waarde hebben in de wereld van de straat dan bij Brusselse inwoners die niet in extreme armoede leven. Langs de ene kant is er dus de vaststelling dat daklozen met psychische klachten nergens terecht kunnen, anderzijds is er de bedenking welke waarde mentale gezondheid en mentale gezondheidszorg hebben voor daklozen. Dit heeft geleid tot de vraag naar 'De plaats van de hulpverlening¹¹ in de leefwereld van daklozen in Brussel'.

Veel verricht onderzoek naar dakloosheid kent een op voorhand bepaald theoretisch vertrekpunt, een kwantitatief onderzoeksperspectief of een te toetsen hypothese. Dit onderzoek vertrekt vanuit het perspectief van de dakloze waarbij de gedachte dat zorg überhaupt nodig is, wordt losgelaten. Deze studie heeft als oogmerk een bepaald veld te verkennen, namelijk de beleavingswereld van daklozen, met als doel meer inzicht te bieden in de plaats en betekenis van de hulpverlening voor deze doelgroep.

---

¹¹ In dit onderzoek wordt met 'hulpverlening' verwezen naar elke vorm van zorgverstrekking ten behoeve van zowel de fysieke als mentale integriteit van een persoon, al ligt de nadruk in hoofdzaak op de geestelijke gezondheidszorg gezien het psychologische kader van deze thesis.

2. Methodologie

2.1. Inleiding

In het methodologische gedeelte worden de manier waarop het onderzoek plaatsgevonden heeft en de keuzes die gemaakt werden, besproken in relatie tot een adequate beantwoording van de onderzoeksvraag. Eerst wordt het epistemologische kader toegelicht waarna het onderzoeksopzet, de data-verzameling en -analyse meer in detail worden besproken. Er wordt afgerond met een beschouwing over de kwaliteitscriteria.

2.2. Epistemologisch kader

Om te achterhalen wat de plaats is van de hulpverlening binnen de belevingswereld van daklozen in Brussel, koos ik voor de kwalitatieve methode. Gezien de vraagstelling is deze methode het meest geschikt om de betekenis van het fenomeen 'hulpverlening' te onderzoeken. De kwalitatieve methode laat immers toe om op een flexibele en open manier onderzoek te verrichten en dit zonder afbreuk te doen aan de complexiteit die het onderwerp met zich mee brengt. Bovendien biedt kwalitatief onderzoek de mogelijkheid om de bredere sociale context in rekening te brengen waardoor er meer inzicht verworven kan worden in de betekeniswereld van de participanten door deze van binnenuit te begrijpen (Cambré en Waeye, 2001).

Binnen de interpretatieve kwalitatieve traditie zijn grofweg twee visies te onderscheiden, namelijk de fenomenologisch-humanistische benadering en de sociaal-constructionistische benadering (Willig, 2013). Deze laatste waarin de geconstrueerde ervaring centraal staat, biedt een belangrijke bijdrage aan mijn visie. In het narratieve perspectief vind ik met name veel aansluiting als het gaat om de rol van de onderzoeker. Deze benadering erkent de co-constructie van verhalen in dialoog met de ander en onderlijnt dat aan verhalen vorm wordt gegeven door diegene die ze hoort. Narratief onderzoek biedt geen vaststaande regels omtrent de onderzoeksaanpak en het benodigde materiaal. Om de 'betekenis' te begrijpen, gaat de onderzoeker binnen deze traditie vaak de context en het materiaal uitbreiden door reflecties van de participant en zichzelf te includeren (Andrews, Sclater, Squire & Tamboukou, 2004). Zo zal duidelijk worden dat ik in de bespreking van de resultaten eveneens mijn eigen positie onder de loep neem en reflecteer over de indrukken en gevoelens die ik ervoer aan de hand van een etnografisch dagboek dat ik bijhield gedurende het onderzoek.

Een meer cultuur-gericht perspectief binnen de narratieve benadering werd geïnspireerd door Deleuze en Guattari en geïntroduceerd als rizoomdenken door Sermijn, Devlieger en Loots (Andrews, Squire & Tamboukou, 2013). Het rizoomdenken dient mede vermeld te worden in de bespreking van het epistemologische kader gezien de verwevenheid ervan met mijn visie. Dit perspectief pleit voor een meer open kijk naar narratieven en deze steeds te beschouwen in hun socio-culturele inbedding. Volgens Sermijn en Loots (2015) is er in het spreken steeds de ander, de concrete ander maar ook de taal en het maatschappelijke discours kunnen als de ander aanschouwd worden. In de bespreking van de resultaten is er oog voor deze context en de verschillende discoursen die er heersen binnen de verhalen van de participanten.

Toch was niet het narratief onderzoek maar de fenomenologisch-humanistische visie in hoofdzaak meer geschikt om mijn onderzoeksvraag te benaderen, zonder enigszins voorgaande cultuurgerichte narratieve principes los te laten. Meer bepaald richtte ik me tot de interpretatieve fenomenologische analyse zoals deze beschreven wordt door Smith en Osborn (2003). Om de plaats van de hulpverlening voor daklozen in Brussel te weten te komen, is eerst een diepgaand begrip van de hun belevingswereld onontbeerlijk. De IPA houdt een gedetailleerde analyse in van de leefwereld van de participant. Hierbij staat de persoonlijke beleving van de participant centraal. IPA kent een link met het symbolisch interactionisme door zich te bekommeren over hoe betekenissen worden geconstrueerd binnen zowel de persoonlijke als sociale wereld van de participant. Binnen de IPA is er sprake van een dubbele hermeneutiek. Men richt zich op de persoonlijke ervaringen en betekenisgeving van de participant vanuit een 'insider perspectief' en er wordt door de onderzoeker op zijn beurt betekenis gegeven vanuit zijn perspectief en interpretatieproces. De onderzoeker wordt dus een actieve rol toebedeeld in het dynamische onderzoeksproces. Volgens de IPA-methode probeer ik door de ogen van de participanten te kijken en te begrijpen hoe het is om dakloos te zijn, hoe ze de wereld ervaren en welke plaats de hulpverlening in deze wereld inneemt (Smith en Osborn, 2003). Zoals Smith en Osborn (2003) weergeven is er is geen eenduidige manier om IPA te verrichten. Ik hanteerde de tekst als leidraad en probeer in wat volgt mijn beslissingen, aanpak en interpretaties zo transparant mogelijk weer te geven.¹²

2.3. Onderzoeksoptzet

Volgens de voorschriften van Smith en Osborn (2003) worden de grenzen van de doelgroep bepaald door het onderwerp van de studie, in dit geval de dakloze bevolking in Brussel. De twee factoren die bepalend waren voor de samenstelling van de groep participanten waren demografie en socio-economische status. De groep participanten werd afgelijnd volgens de definitie van dakloosheid zoals die vooropgesteld wordt door FEANTSA (*supra*. 1.2. Betekenis van dakloosheid). Mijn aanpak bij het verwerven van de participanten was tweeledig. Eerst sloot ik me aan bij een deelwerking van CAW Brussel, namelijk het transithuis 'de Vrienden van Het Huizeke'¹³, waar ik vrijwilligerswerk deed aan het onthaal. Op deze manier kwam ik met daklozen in contact en verwierf ik inzicht in de problematiek. Hier voerde ik talrijke gesprekken met personen die vertrouwd zijn met het leven op straat en kreeg ik alsmaar meer voeling met de belevingswereld van daklozen, al leverde dit me slechts één onderzoeksparticipant op waarvan ik effectief een interview afnam. De tweede manier om respondenten te betrekken was door daklozen aan te spreken op straat. De participanten werden geïnterviewd in hun alledaagse setting waarbij ik zo weinig mogelijk ingreep (Cambré en Waeye, 2001). Hierbij mag het pragmatische aspect van

¹² Zoals besproken werd de IPA gehanteerd als hoofdzakelijke analysemethode. Mijn visie en denken worden echter door verschillende invloeden bepaald, waaronder de narratieve. Volgens mij sluit de ene methode de andere niet uit. Mijn denkstijl werd gevormd door een combinatie van de waardevolle elementen uit verschillende perspectieven .

¹³ Naast de opvangcapaciteit biedt 'het Huizeke' ook een ontmoetingsplaats waar mensen die leven in armoede en daklozen terecht kunnen om samen te zijn.

de studie niet ontkend worden. De groep participanten bestaat uit deelnemers die bereid waren een interview af te leggen maar de meerderheid van de personen die ik aansprak, was dit niet. Het aantal deelnemers aan dit onderzoek bedraagt zeven.

Ondanks het feit dat Smith en Osborn's (2003) voorkeur uitgaat naar een kleine homogene proefgroep voor het gebruik van de IPA-methode, bleek er in de huidige groep participanten toch een aanzienlijke heterogeniteit te bestaan die vooral tot uiting kwam in de analyse. Omwille hiervan wordt de heterogeniteit tussen de participanten duidelijk weergegeven in de bespreking van de resultaten. Dit wordt echter niet als nadelig beschouwd gezien de analyse tot doel heeft iets over de percepties van deze specifieke groep te weten te komen eerder dan het trekken van algemene conclusies.

2.4. Dataverzameling

De IPA-methode stelt een semi-gestructureerd interview voorop als de voornaamste manier van dataverzameling. Bij het eerste interview gebruikte ik een interviewschema (*infra* Bijlage B) om op een semi-gestructureerde manier vorm te geven aan het gesprek (Smith en Osborn, 2003). Tijdens de interviewafname ervoer ik deze wijze echter als beperkend en realiseerde ik me vrij snel dat dit binnen deze context geen adequate bevragsmanier was. Ik besloot daarom thema's (*infra* Bijlage C) als richtlijnen voor het gesprek te nemen en vooral te luisteren naar wat de participant belangrijk vond om me mee te geven. Omwille van het feit dat ik als onderzoeker op voorhand niet wist op welke manier de participanten hun leefwereld beleven en interpreteren, maakte ik gebruik van een open bevraging, wat zich inductief en interpretatief uit. Tijdens het gesprek was ik actief betrokken bij het interpreteren van de betekenissen die door de deelnemers werden gecommuniceerd.

De open manier van bevragen zorgde ervoor dat ik niet zozeer de rol van onderzoeker opnam maar eerder een evenwaardige gesprekspartner werd. Hierdoor kwam ook veel materiaal aan bod dat niet aan de orde was in het licht van de onderzoeksvraag maar wel zorgde voor een diepere vertrouwensband met de participant. Op deze manier had deze niet het gevoel dat ik louter op zoek was naar antwoorden in belang van het thesisonderzoek maar oprecht geïnteresseerd was in het verhaal dat hij of zij te vertellen had.

Het gesprek werd geïnitieerd door te vragen of de participant iets kon vertellen over zichzelf. Dit zorgde ervoor dat meestal eerst thema's rond het leven op straat aan bod kwamen, het functioneren binnen onze maatschappij en de moeilijkheden die daarmee gepaard gaan als dakloze. Het verhaal van de straat bracht me tot het bevragen van de emotionele impact hiervan, waarbij er in het spreken tot uiting komt wat het betekent om mentaal ziek of gezond te zijn voor de participant in kwestie. Dit vormde op zijn beurt een toegangspoort tot het thema hulpverlening, met het voordeel dat de hele inbedding in het leven van de dakloze ook aan bod kwam.¹⁴ Tijdens het gesprek nam ik een open houding aan waarbij ik de interpretaties die ik maakte steeds probeerde te verhelderen door ze aan de participant voor te leggen. Mijn aandacht ging hierbij naar het creëren van een

---

¹⁴ Uiterst ruw geschetst verloop van het gesprek.

empathische en respectvolle dynamiek waarbinnen de persoon van de participant zich veilig voelde, zichzelf kon zijn en hier erkenning voor kreeg.

Een geschreven informed consent heb ik enkel van mijn eerste participant (*infra* Bijlage D). De ervaring leerde me dat ook deze formaliteit inging tegen de sfeer van de context waarin we ons bevonden en de drempel tussen ons vergrootte. Omwille van deze reden heb ik, in samenspraak met mijn promotor, besloten dat een mondelinge informed consent met garantie op diens anonimiteit in deze studie volstond. De interviews werden op verscheidene plekken in Brussel afgenomen op 'de straat', op pleintjes, op bankjes of op de grond. De gemiddelde duur van de interviews bedraagt 74 minuten.

2.5. Data-analyse

Binnen dit kwalitatief onderzoek van idiografische aard wordt de nadruk gelegd op de ervaring, betekenis en het begrijpen van daklozen vanuit hun eigen, individuele perspectief. De analyse moet ons iets vertellen over de psychische wereld van de participant en hoe deze de werkelijkheid ervaart. Dit in de vorm van bepaalde overtuigingen en constructies die gemaakt worden in de participant zijn spreken. Betekenis staat centraal en de bedoeling is om de inhoud en complexiteit te begrijpen eerder dan een frequentie van voorkomen te meten. De betekenissen zijn niet transparant te verkrijgen, ze worden bekomen door volgehouden betrokkenheid met de tekst en het interpretatieproces. Er wordt uitgegaan van een connectie tussen wat personen zeggen en hun gedachten en emoties. De mentale en emotionele toestand van de participanten wordt geïnterpreteerd op basis van wat ze zeggen. Er wordt verondersteld dat er individuele, interne representaties zijn van een bepaald fenomeen (gebeurtenissen, gedachten, gevoelens) waarvoor de narratieven een externe expressie geven (Andrews, Squire & Tamboukou, 2013). Bij de IPA ligt de interesse eveneens in de cognitieve en emotionele entiteiten waarbij de onderzoeker kijkt naar wat de persoon denkt en voelt bij wat ze zeggen (Smith en Osborn, 2003). De auditieve opnames van de interviews werden letterlijk uitgeschreven en werden gebruikt als ruwe data. Hierbij werd geen rekening gehouden met de paralinguïstische kenmerken overeenkomstig met de voorschriften van Kvale (1996). De transcripten zijn niet opgenomen in bijlage omwille van het bewaken van de anonimiteit van de participanten maar kunnen worden geraadpleegd bij de promotor van deze thesis. De interviews werden geanalyseerd in de vier fasen van de IPA-methode volgens Smith en Osborn (2003).

In de eerste fase van de analyse wordt stukje bij beetje inzicht verworven in het transcript door te lezen en te herlezen. Daarbij noteerde ik in de linkerkolom de zaken die interessant of significant waren terwijl ik zo dicht mogelijk bij de tekst bleef, een vrije tekstanalyse. De rechterkantlijn gebruikte ik om ontluikende thematitels aan te duiden met een hogere mate aan abstractie en met oog op theoretische verbindingen binnen het transcript (*infra* Bijlage E). In de tweede fase maakte ik op een narratieve manier een themalijst van de in de eerste fase verkregen thema's en zocht ik naar gemeenschappelijke noemers. Op deze manier kon ik de verschillende thema's verbinden en coherent clusteren onder een bredere term. Hierbij moest ik soms de keuze maken om thema's die niet binnen

de aanwezige clusters pasten, en dus irrelevant waren voor het interpretatieproces, niet op te nemen in de analyse (*infra* Bijlage F). Ik koos ervoor om deze stappen voor alle interviews te doorlopen zodat ik voor elk van de transcripten een volledige analyse met bijhorende themaclusters bekwaam. Ik vatte bij elk transcript de analyse bij fase 1 aan om te voorkomen dat ik mezelf een tunnelvisie zou aanmeten en blind zou worden voor de eigenheid van elke participant. Dit maakt dat ik uiteindelijk de gelijkheid van mijn participanten als groep kan herkennen maar tegelijk de ruimte laat bestaan voor hun individuele verschillen.

In een derde fase legde ik de zeven lijsten met themaclusters naast elkaar en zocht ik opnieuw naar overeenkomsten en verschillen. Op deze manier werd een finale themalijst met overkoepelende clusternamen geconstrueerd (*infra* Bijlage G). Bij het vertalen van de IPA naar een narratief geheel breidde de analyse zich verder uit doordat duidelijk werd op welke manier de thema's in interactie staan en elkaar beïnvloeden en welke positie de participanten in deze wisselwerkingen innemen (*infra* 3. Onderzoeksbevindingen). In deze vierde fase wordt de thema-analyse eveneens teruggekoppeld naar de literatuur (*infra* 4. Discussie). Ik ging doorheen de IPA op een deductieve wijze te werkt waarna een inductieve verwerking volgt door de themaclusters uitgebreid en genuanceerd uit te leggen en te illustreren aan de hand van citaten. Hierbij wordt telkens duidelijk aangegeven wanneer het gaat om zaken die de participant zei of interpretaties die gemaakt werden door mezelf als onderzoeker.

2.6. Kwaliteitscriteria

Bij kwalitatief onderzoek is de diversiteit aan interpretatie eigen aan alle tekstmateriaal. Onder andere om deze reden is het moeilijk om universele criteria te vinden om psychologisch onderzoek mee te evalueren (Howitt & Cramer 2007). De kwaliteitscriteria volgens het objectivisme houden drie luiken in die tegenover drie alternatieve criteria, vooropgesteld door het postmodernisme, geplaatst kunnen worden. Het eerste criterium is generaliseerbaarheid waaronder onder andere standaardisatie en het neutraliseren van contextvariabelen wordt begrepen. Hieraan wordt niet tegemoetgekomen in dit onderzoek maar in plaats daarvan vindt een gedetailleerde en sensitieve beschrijving plaats van de omstandigheden en informatie die bekomen werden opdat men inzicht verwerft in de brede context van het bestudeerde fenomeen. Dit leidt tot transfereerbare kennis op basis van de zeven casussen die in deze studie werden opgenomen. Naast transfereerbaarheid is geloofwaardigheid een tweede kwaliteitscriterium die de plaats van validiteit in kwantitatief onderzoek inneemt. De bouwstenen van geloofwaardigheid zijn interne coherentie en logische consistentie die nagegaan kunnen worden door een member check¹⁵ of het gebruik van een audit van deskundigen. De eerste moeilijk na te streven optie werd in deze studie niet uitgevoerd omwille van de hinderlijke contactname met de dakloze participanten. Voor het gebruik van een audit van deskundigen werd in de eerste plaats een beroep gedaan op de promotor die het verloop van het onderzoek opvolgde. Alsook op Kris, experte in de armoedeproblematiek in Brussel, en het team cultuursensitieve

¹⁵ Member-check is het nagaan van de interne coherentie en logische consistentie van data en interpretaties door gegevens en bevindingen aan de participanten voor te leggen.

zorg van CGG Brussel. Bijkomend deed ik een beroep op gegevens die ik terug vond in de literatuur. Het derde luik om de kwaliteit van de gegevens in experimenteel onderzoek na te gaan is de betrouwbaarheid, wat test-hertest betrouwbaarheid en interbeoordelaarsbetrouwbaarheid omvat. De norm die hier in kwalitatief onderzoek als maatstaf kan dienen, is deze van de plausibiliteit. Hiernaar wordt gestreefd door het onderzoeksproces op een transparante wijze weer te geven. Deze vereiste wordt ingewilligd in het hoofdstuk 'Methodologie' van deze scriptie evenals de verdere uitwerking van de resultaten waarin transparantie hoog in het vaandel wordt gedragen (Willig, 2013).

3. Onderzoeksbevindingen

3.1. Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten besproken die werden verkregen steunend op de interpretatieve fenomenologische analyse zoals deze uiteengezet werd in vorig hoofdstuk (*supra* 2. Methodologie). In wat volgt, tracht ik een beeld te schetsen van de beleavingswereld van daklozen op basis van verhalen zoals deze zich aan mij aandienen. Hierbij wil ik niet pretenderen een volledig inzicht te hebben verworven in deze complexe problematiek. Ik opper geen universele waarheden maar enkel mijn interpretatie van hun werkelijkheid. Uit de IPA werden op basis van de zeven interviews de volgende themaclusters geabstraheerd:

Maatschappij

Hulpverlening

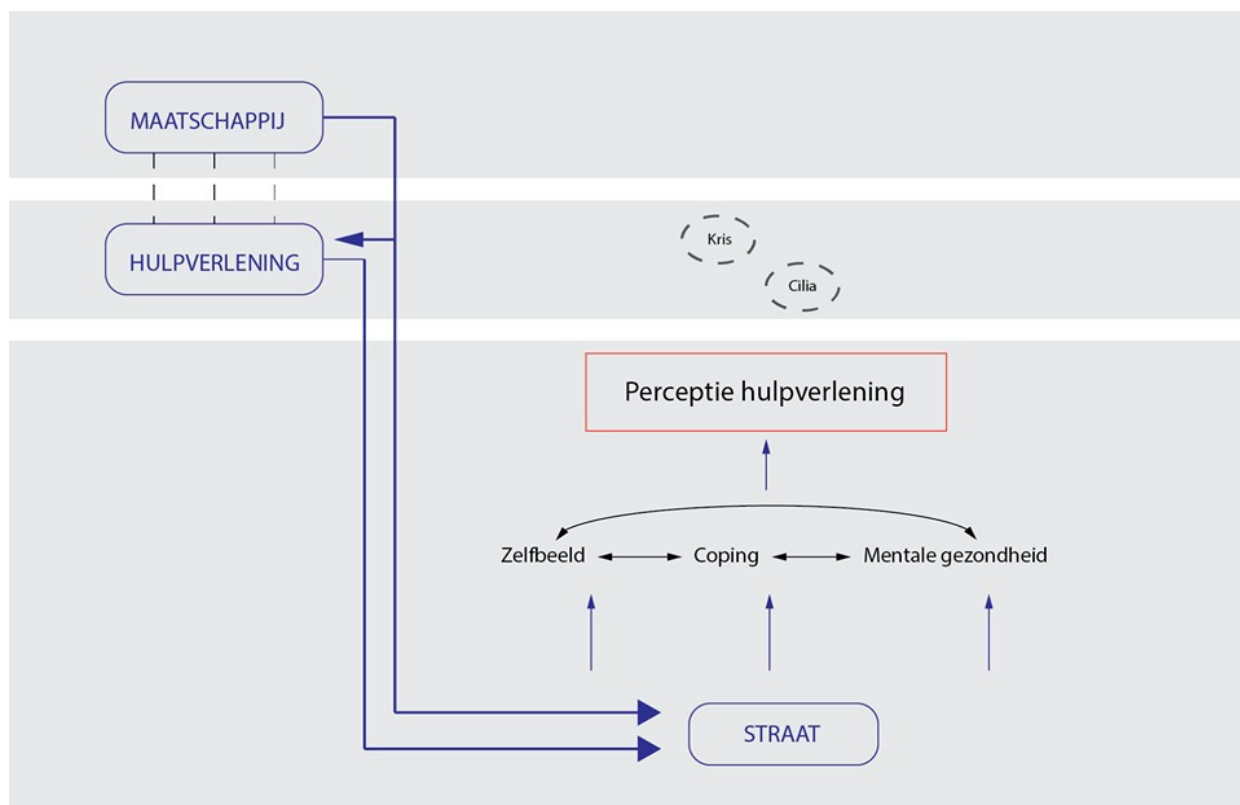
De straat

Zelfbeeld

Mentale gezondheid

Coping

Onderstaand schema geeft weer op welke manier deze thema's zich verhouden ten opzichte van elkaar en welke dynamieken er zich afspelen in het verhaal van de participanten.

Figuur 1. Schematische weergave van de interactie tussen de thema's bekomen aan de hand van de IPA volgens Smith en Osborn (2003).

De thema's 'maatschappij', 'hulpverlening' en 'de straat' vormen de verschillende niveaus van de leefwereld van daklozen. De participanten bevinden zich in de laag van de straat omdat ze zichzelf identificeren met het dakloos zijn en met het leven op straat. De stippellijnen tussen de lagen 'maatschappij' en 'hulpverlening' geven de doorlaatbaarheid weer van de grens tussen beide. Verder in de bespreking van de thema's wordt duidelijk dat ze niet geheel van elkaar gescheiden kunnen worden en zal de hulpverlening worden benoemd als een 'afgevaardigde van de samenleving'.

De drie overige thema's 'zelfbeeld', 'coping' en 'mentale gezondheid' die aan de hand van de IPA naar voren kwamen, weerspiegelen eerder interne dynamieken die door de straat en, via de straat, door de maatschappij en de hulpverlening beïnvloed worden. Op deze manier wordt weergegeven hoe bepaalde aspecten op deze 3 niveaus hun impact hebben op de dakloze persoon. De thema's 'zelfbeeld', 'mentale gezondheid' en 'coping' in interactie. De manier waarop deze processen de dakloze persoon bereiken, wordt geacht vorm te geven aan diens perceptie van de hulpverlening of met andere woorden aan de plaats die de hulpverlening inneemt in zijn leefwereld. De themaclusters worden in die volgorde besproken zodat elke cluster kan begrepen worden in het licht van de vorige waardoor een integraal beeld van de belevingswereld van de participanten gevormd kan worden.

Kris, armoede-experte verbonden aan het CAW Brussel, en ikzelf werden eveneens opgenomen in het schema gezien ik in de bespreking van de resultaten aan beiden een stem geef. Kris bevindt zich in de laag van de hulpverlening. Ik positioneerde mezelf niet op dezelfde hoogte als Kris omdat mijn stem meer spreekt vanuit mijn persoon als onderzoeker aan de hand van dagboekgegevens terwijl de stem van Kris meer gekenmerkt wordt door die van de hulpverlener. In deze laag kunnen de hulpverleningsinstanties die in deze scriptie vernoemd worden, zoals CAW Brussel en Samu Social, ook ondergebracht worden. Dit weerspiegelt mede het idee dat onze hulpverlening voornamelijk gericht is op de middenklasse en een westers hulpverleningsmodel hanteert.

De thema's gaan over de verhalen van de participanten heen maar kennen een individuele inkleuring. Inhoudelijk bestaat er voor elke participant een verschillende invulling gezien de heterogeniteit aan ervaringen en een verschillende impact van de ervaringen op het zelf. Doorheen de bespreking van de bevindingen zal de lezer kennis maken met de participanten, hun onderlinge overeenkomsten en hun verschillen. Elk onderdeel wordt afgesloten met een beschouwing waarin op een samenvattende wijze de kerninhoud van het thema wordt meegegeven en een diepere interpretatie plaatsvindt, al dan niet aangevuld met dagboekgegevens.

3.2. Maatschappij

De term 'Maatschappij' werd gekozen om een breed thema aan te duiden dat in elk van de gesprekken aan bod kwam. In dit onderdeel wordt besproken op welke manier de participanten hun kansloosheid kaderen binnen de maatschappelijke orde en hoe subthema's zoals discriminatie, sociale exclusie en uitbuiting hiermee hand in hand gaan. Dit kan gekoppeld worden aan de individualistische mentaliteit en het gelijknamige schuldmodel die eigen zijn aan de westerse wereld. Tijdens de bespreking hiervan wordt het onderscheid belicht tussen de illegale en legale participanten. Tot slot volgt een beschouwing.

3.2.1. De rol van de staat

In de beleving van de daklozen met wie ik sprak, lijkt men de staat sterk in verband te brengen met de oorzaak van hun problematiek. Zowel de Belgische staat als die van het land van herkomst in sommige gevallen, worden bekritiseerd. De helft van de participanten is op een gegeven punt in hun leven naar België gekomen op zoek naar een betere toekomst. Soeffiane ontvluchtte zo'n 20 jaar geleden de burgeroorlog in zijn thuisland Algerije. Hij leefde lange tijd in Italië en volgde er een opleiding farmacie maar door gebrek aan werkgelegenheid kwam hij naar België. Zijn hoop op een nieuwe kans werd echter tenietgedaan door een weigering van het toekennen van de Belgische nationaliteit. Als gevolg hiervan kwam hij in extreme armoede terecht en raakte hij verstrikt in een vicieuze cirkel van drugs en prostitutie. *"Je ne voulais pas partir en Algérie parce-que j'étais bien là-bas. Je n'étais pas riche riche riche mais bien, tout était bien. Je suis parti à cause de la guerre civile qui a duré jusqu'à 2002."* - Soeffiane (interview 3 p. 2).¹⁶

Mounir verliet Marokko in 1991 per boot naar Spanje. Dit was ten gevolge van de dictatuur onder koning Hassan II, die in die periode in Marokko regeerde. In Spanje werd zijn asielaanvraag voor de eerste keer afgewezen. Nadien speelde hetzelfde scenario zich af in Nederland en België. *"Pourquoi les Marocains sont ici? La politique là-bas c'est cassé. La criminalité. Pas de sécurité."* - Mounir (interview 4 p. 4). De impact van te moeten leven zonder officiële documenten is enorm, zo blijkt. De mensen die illegaal verblijven in België worden volledig gemarginaliseerd binnen onze maatschappij. In zijn zeventienjarige verblijfsperiode in België heeft Mounir veel talenkennis opgedaan. Dit lijkt in onze westerse samenleving vooropgesteld te worden als het toegangsticket tot integratie en regularisatie. Zijn ambities zijn van geen betekenis zonder het bezit van de officiële documenten en dit is voor Mounir een grote bron van frustratie. *"Je suis 17 ans ici et je parle l'anglais, le français, flamand un peu, l'espagnol, le berbère, l'arabe, je peux travailler, je peux faire beaucoup des choses mais quand tu as pas des papiers tous les portes sont fermé."* - Mounir (interview 5 p. 6).

---

¹⁶ Citaten worden overeenkomstig met de APA-regels weergegeven, d.i. Citaten van minder dan 40 woorden worden in de tekst verwerkt en citaten van 40 woorden of meer krijgen een apart tekstblok toebedeeld.

Falal brengt dezelfde kwestie naar voren. Falal kwam 25 jaar geleden tijdens de regeerperiode van Hassan II naar Europa en verbleef lange tijd in Duitsland voor hij naar België kwam. Hij kreeg net als Mounir en Soeffiane geen asiel toegewezen waardoor hij geen werk vindt en gedwongen is om op straat te leven. Uit de gesprekken blijkt dat zowel Falal, Soeffiane als Mounir een negatief verhaal construeerden rond het functioneren van de staat in hun land van oorsprong. De afwijzing die zij ervoeren in de poging tot immigratie wordt door hen gepercipieerd als een vorm van sociale exclusie. Dit gaat gepaard met veel vragen en onbegrip.

3.2.2. Discriminatie en uitbuiting

Mounir vertelt dat hij in deze samenleving geen kansen maar ook geen rechten kent. In zijn beleving laat de Belgische staat hem niet toe om een toekomst op te bouwen en zorgt dit wederom voor gevoelens van onrechtvaardigheid. *"J'ai la carte médicale seulement pour aller au médecin, c'est la seule truc que j'ai droit, la carte médicale urgente et c'est tout."* - Mounir (interview 5 p.8). Falal sprak eveneens over de onrechtvaardigheid die hem dagelijks overkomt. Hij voelt dit aan als discriminatie en verwijt dit de samenleving. *"Je veux te prouver que je suis discriminé par la société."* - Falal (interview 4 p. 17).

Amin werd geboren in Marokko maar immigreerde nog voor zijn vierde levensjaar tesamen met zijn gezin naar België. Hoewel het verkrijgen van papieren nooit een probleem geweest is voor Amin, had hij toch het gevoel dat er door de maatschappij een onderscheid gemaakt werd tussen hem en anderen. Op jonge leeftijd had hij reeds het gevoel gediscrimineerd te worden omwille van zijn afkomst. Hij vertelt dat het op school al verkeerd liep doordat de leerkrachten hem anders benaderden dan de Belgische kinderen 'pur sang'.

"Ça a commencé par l'école. Même si j'étais intelligent, les belges voulaient pas que moi je deviens quelqu'un. Ils avaient l'esprit colonialiste. Ça veut dire qu'un africain doit toujours rester en bas et eux ils étaient supérieur." - Amin (interview 4 p. 14).

Gezien men zonder officiële documenten niet legaal kan werken en men geen recht heeft op een uitkering zijn de enige vormen van inkomsten zwartwerk, criminaliteit of bedelen. Dit wil zeggen dat er geen controle is op arbeidsomstandigheden of woonomstandigheden waardoor de mensen die illegaal in het land verblijven een gemakkelijke prooi blijken te vormen voor uitbuiting door hun werkgevers en huisbazen. Over een andere persoon zonder papieren zegt Falal: *"Lui il a un métier. Il travaille, il travaille comme un esclave! Il gagne sa vie mais les gens profite de lui."* - Falal (interview 4 p. 13). Nureddin is een Belg met ouders van Magrebijnse afkomst. Als reden voor zijn dakloos bestaan geeft hij de gevangenisstraffen die hij onderging. Hij zat verscheidene keren vast, aanvankelijk voor kleine criminaliteit maar omwille van de drugsverslaving die hij verwierf in de gevangenis werden de feiten die hij pleegde wanneer hij vrij was alsmaar frequenter en ernstiger. In de gevangenis heeft hij zijn diploma boekhoudkunde behaald met daarop een stempel van de betreffende gevangenis. Dit heeft als gevolg dat

potentiële werkgevers tot op heden steeds voor de boekhouder zonder strafblad kozen. Werk buiten zijn vak vond Nureddin moeizaam en eens dakloos wil, volgens hem, niemand je meer. Nureddin is, niet minder dan illegalen, slachtoffer van uitbuiting. Zo gaat een aanzienlijk deel van zijn uitkering naar een naam op een bel.

"La loi Belge explique que pour avoir le CPAS, on doit avoir une adresse. On loue une chambre à 150 euros mais on sait même pas dormir dedans. C'est la cave de la cave. (...) Qu'est-ce qui se passe dans cette pays de merde? (...) Vous payez juste le propriétaire pour avoir une adresse pour avoir le CPAS, pour le chômage. Le propriétaire il sait ça. Il vient nous chercher, il vient au Samu Social. Mais tu dors dehors."
- Nureddin (interview 1 p. 2).

Opnieuw wordt België aangeklaagd voor onrechtvaardigheden.

3.2.3. Individualisme

Net zoals de corrupte huisbazen en werkgevers, wordt ook België beticht van het nastreven van winst ten koste van individuen. Amin kwam enorm intelligent over tijdens ons gesprek en hij heeft een sterke wereldvisie. Hij besloot enkele jaren terug om dakloos te worden als uiting van verzet tegen het onrecht dat zich afspeelt in onze samenleving. *"Moi j'ai décidé de vivre sans abri à cause de la société."* - Amin (interview 4 p. 1). Amin geeft goed onderbouwde kritiek op hoe onze samenleving in elkaar zit. Volgens hem is een staat vooral gericht op haar economie en het maken van winst. *"La Belgique elle cherche des intérêts, qu'est-ce que je vais gagner?"* - Amin (interview 4 p. 11). De visie van Amin sluit aan bij deze van Maya. Maya is een Duitse vrouw die ik leerde kennen tijdens mijn vrijwilligerswerk bij 'de Vrienden van het Huizeke'. Vijf jaar geleden werd ze verliefd op een dakloze man in Brussel. Ze verkocht haar bezittingen en volgde hem naar de straat. De liefde ging over maar Maya leeft nog steeds op straat. In één van onze gesprekken vertelde Maya me dat de politiek zich enkel bezighoudt met cijfertjes, statistieken en inkomsten maar geen voeling heeft met hoe het leven er voor een dakloze uit ziet. Toerisme is een belangrijke bron van inkomsten voor de staat en aangezien daklozen niet mooi ogen in het straatbeeld worden zij liefst zoveel mogelijk uit het zicht gehouden. Volgens Maya is dat de reden dat de overheid geld vrijmaakt voor opvang. Dit is waar te nemen in de mensonwaardige zorgverlening die Maya ondervindt waarbij de oorzaak van de problemen niet wordt aangepakt.

"Centra krijgen veel geld voor de bestrijding van armen. De mensen gaan slapen maar moeten overdag weer op straat. Het is altijd hetzelfde, ze blijven net zo vies, ze blijven incontinent, krijgen eten op plastic borden en weten niet wat ze eten. En dat ondanks zo veel geld." - Maya (interview 6 p. 15).

Maya heeft het gevoel dat zij zoveel mogelijk in opvangcentra gestoken wordt om haar uit het straatbeeld te houden terwijl de overheid pretendeert geld te investeren in armoedebestrijding.

"De politiek kijkt naar cijfers (...) Die zien alleen van: Aha, ze liggen om de hoek, zijn gealcoholiseerd en dat is slecht voor het toerisme, dat is slecht voor de inkomsten. Die willen natuurlijk de daklozen op de straat weg hebben omdat ze belastend zijn voor het zorgstelsel. Als het land arm is, wordt het kwetsbaar, dus de daklozen moeten weg van de straat." - Maya (interview 6 p. 26).

Tijdens het gesprek met Kris, merkte ik op dat de overheid de daklozenproblematiek niet helemaal benadert vanuit een zorgvisie. Volgens Kris is het in de insteek van de overheid inderdaad niet de zorg maar wel de overlast- en veiligheidsgedachte die de bovenhand haalt.

"We willen geen overlast. Als daar een aantal daklozen op straat liggen te slapen vergroot dat het onveiligheidsgevoel dus die moeten van de straat gehaald worden. Dat is de insteek. Haal ze op met een busje, steek ze in de nachtopvang en 's morgens mogen ze allemaal terug op straat lopen en 's avonds moeten ze terug binnen." - Kris (interview 7 p. 3).

"Samu Social is helemaal niet geïnteresseerd dat mensen snel naar buiten geraken. Ik ben daar al 5 jaar, 5 jaar!" - Maya (interview 6 p. 26) .

Dat de overheid veinst vanuit een zorgoptiek te handelen, heeft het indirecte effect dat mensen des te meer redeneren dat de staat moeite doet om mensen in armoede te helpen en dat het dus niet anders als de daklozen hun eigen schuld kan zijn.

"Er wordt continu gezegd door de overheid 'kijk eens we hebben dat gedaan en zoveel geld daaraan gegeven'. En wat zegt de doorsnee populatie? 'Als ze het nu nog niet doen is het toch omdat ze het niet willen of dan is het toch echt hun eigen schuld.'" - Kris (interview 7 p. 4).

De samenleving wordt met andere woorden misleid. Kris vertelt me dat de verharding van de maatschappij, wat eigen is aan tijden van financiële schaarste, voor een opschuiving zorgt naar een meer individueel schuldmodel waarbij de solidariteitsgedachte afneemt. Deze dynamiek lijkt bepalend te zijn voor de mentaliteit van onze westerse wereld, onze samenleving en onze Brusselse gemeenschap. De individualistische kijk op de wereld kent zijn effect op eenieder als persoon. Dit geldt ook voor de mensen die dakloos zijn. Zij krijgen op deze manier schuldgevoelens over hun levensomstandigheden aangepraat. Mario, een dakloze man waarmee ik enkele woorden wisselde, sprak zijn kritiek over onze individualistische maatschappij uit als volgt: *"Een simpel woordje of een lach*

doet zoveel. Iedereen kijkt echter recht voor zich uit en dat is het probleem in België .” - Mario (geciteerd door Cilia in dagboek p. 4).

3.2.4. Beschouwing

In de beleving van de participanten lijkt de overheid voornamelijk economische welvaart te beogen. Hierbij wordt de dakloze persoon beschouwd als een obstakel wiens belemmerende invloed geneutraliseerd dient te worden. Voor zij die reeds op de rand van de samenleving staan, is de uitdagende opdracht weggelegd om te balanceren op een wankel rand en niet volledig weg te glijden. De staat en haar burgers maken zich een mentaliteit eigen waarbinnen de solidariteitsgedachte zoekraakt en de dakloze deel wordt van het straatdecor zonder dat dit ons beroert. De concepten discriminatie en uitbuiting lijken zich te manifesteren als gevolg hiervan.

“Telkens weer stoot ik op het maatschappelijke, het onrecht en de discriminatie.” - Cilia (dagboek p. 11)

Eenieder construeert zelfverhalen binnen een gegeven context die niet los van zijn of haar maatschappelijke discours beschouwd kunnen worden. In het geval van de huidige groep participanten brengt het westerse maatschappelijke discours een spanningsveld teweeg. Het inwilligen van de noden en wensen van de dakloze participanten staat namelijk buiten de beschouwing van dit discours. Eén van de zelfverhalen die ik meende te horen in de gesprekken was dat van de minderheid, het slachtoffer, het verhaal van de benadeelde . In de beleving van de participanten lijkt er één voornaamste schulddrager in de oorzaak en instandhouding van de daklozenproblematiek en dat zijn de overheid en haar beleid.

C'est la faute de l'état – Mounir (interview 5 p.6)

La système est impossible – Soeffiane (interview 3 p.3)

La Belgique est mal faite, il n'y a pas de justice – Falal (interview 4 p.16)

3.3. Hulpverlening

De tweede themacluster kan ondergebracht worden onder de term 'hulpverlening'. In dit onderdeel wordt besproken hoe de hulpverlening beschouwd kan worden als onderdeel van onze maatschappij. Nadien wordt toegelicht op welke manier de hulpverlening door de participanten wordt ervaren en welke elementen de relatie tussen hulpverlener en dakloze kenmerken in de beleving van de participanten. Er wordt afgesloten met een beschouwing.

3.3.1. De hulpverlening als afgevaardigde van de maatschappij

In ons westerse hulpverleningsmodel richt men zich op de middenklasse. Een persoon wordt geacht zich aan te melden bij een bepaalde instantie en zet dus zelfstandig de eerste stap naar herstel. Bovendien is er de laatste jaren een vermaatschappelijking van de zorg (Kwekkeboom, 2004). De overheid bouwt de residentiële zorg af waardoor mensen genoodzaakt zijn de zorg terug te vinden in hun eigen netwerken. Men wil patiënten zo snel mogelijk naar huis sturen waarna men zorg kan inkopen bij ambulante diensten. De dakloze populatie wordt gekenmerkt door eerder zware problematieken die gepaard gaan met complexe mentale kwetsuren. Kris vertelt dat de ontmanteling van residentiële zorg in combinatie met een gebrek aan netwerken en sociale ondersteuning maakt dat onze hulpverlening deze doelgroep van daklozen moeilijk bereikt. *"Het is dweilen met de kraan open"* - Kris (interview 7 p. 3).

Wat opvalt is dat ook hier de participanten een eerder negatief gekleurd verhaal presenteren. Het gesprek met Kris bracht hier verduidelijking in. Hulpverleningsinstanties kunnen in zekere zin opgevat worden als een representatie van de maatschappij. Het wantrouwen dat daklozen ontwikkeld hebben ten aanzien van de maatschappij, zoals besproken in het vorige deel, wordt in hun beleving mogelijk doorgetrokken naar de hulpverleningslaag. *"Als je dan ziet dat elke hulpverleningsorganisatie, en hoe langer hoe meer, een afgevaardigde is van een beleid, van dé samenleving, dan kan je wel denken dat ook daar een gigantische vertrouwensbreuk is."* - Kris (interview 7 p.1). Andere afgevaardigden van de maatschappij zoals politie en cipiers, die geacht worden in te staan ter bescherming van de bevolking, lijken dit wantrouwen aan te wakkeren. Zo vertelde Nurredin hoe de cipiers van de gevangenis waar hij verbleef, een centje bijverdienden met hun clandestiene handel in drugs.

"Comme on dit 'tu entres agneau, tu resors lion', c'est vrai. En prison j'ai fait connaissance de l'heroine et la cocaine. Le pire. (...) Les surveillants nous la vendaient. Voilà comment on est devenu toxicomane. Et notoire." - Nurredin (interview 1 p.3).

In Nurredins ogen ligt de oorzaak van zijn drugsproblematiek bij de cipiers. Falal verloor zijn vertrouwen in de onvoorwaardelijke rechtschapenheid van de politie wanneer deze zijn veiligheid niet bleek te waarborgen maar net in gevaar bracht door een gewelddadige aanvaring, die volgens Falal zonder enige aanleiding ontstond.

"Je suis maltraité par la police. J'étais frappé et ils m'ont cassé la gueule. Quand quelqu'un m'a demandé qui a fait ça et je répondais "la police", il disait "tu te fou de ma gueule ou quoi, la police ne fait pas ça!". - Falal (interview 4 p. 16).

Mounir ontwikkelde doorheen de jaren eveneens een gevoel van wantrouwen ten aanzien van 'het systeem' maar dat kende zijn hoogtepunt wanneer zijn advocaat, die in zijn beleving een representatie lijkt te vormen van de samenleving, niet kwam opdagen op de gehoorzitting van zijn asielpcedure. Na de zoveelste afgewezen aanvraag ging Mounir in beroep en door de nalatigheid van zijn advocaat werd zijn aanvraag definitief afgewezen. *"J'ai fais le recours parce-que j'ai le droit d'avoir des papiers. Mon avocat il n'a pas été à l'audiance et puis il m'a dit "va te faire foutre". Je voulais le tuer. Je voulais le massacré!" - Mounir (interview 4 p.4).*

Maya verblijft al 5 jaar in Samu Social¹⁷. Daar zijn allerlei hulpverleners zoals maatschappelijk assistenten, een psycholoog, verpleegkundigen en een dokter tewerkgesteld ten gunste van hun logés. Het volledige hulpverleningsassortiment wordt op één plaats aangeboden zodat men de verschillende noden van de daklozen snel kan vervullen. Maya beleeft deze medische en psychosociale zorg echter niet zo gunstig als men wil laten uitschijnen aan de buitenwereld. Deze afgevaardigde van de maatschappij blijkt eveneens gekenmerkt te zijn door gewelddadige interacties naar zijn zorgbehoevenden toe.

"Samu Social zegt: "Wat ben je luid, je was hier aan het schreeuwen, je hebt geen respect voor het personeel! Ga weg!" De medewerkers die worden fysiek, die slaan, die pakken mensen vast, nemen hun bagage, gooien die op straat en de mensen gooien ze gelijk mee buiten." - Maya (interview 6 p. 5).

De vertrouwensbreuk tussen de participanten en de hulpverlening is in de verschillende gesprekken duidelijk merkbaar. Hun beleving van de hulpverlening staat haaks op de letterlijke betekenis van het woord. Maya beweert zelfs dat het slechts enkele maanden in beslag neemt om iemand zowel fysiek als mentaal volledig onderuit te halen in Samu Social. *"Samu Social doet alsof ze psychosociaal zijn met hun psychologen maar die helpen de mensen niet verder. Die halen echt de mensen naar beneden. (...) 6 maanden en ze zijn kapot." - Maya (interview 6 p. 19).*

---

¹⁷ Samu Social is een crisisopvangcentrum voor daklozen dat nachtopvang, douches, maaltijden, psychosociale begeleiding en medische hulp aanbiedt. Samu Social beoogt menswaardige relaties te herstellen en indien de dakloze dit wenst, hem te begeleiden in het zoeken van oplossingen weg van de straat. (Samu Social, 2016)

3.3.2. De beleving van de hulpverlening

Wanneer ik tijdens de gesprekken polshoogte probeerde te krijgen van de ervaringen met de hulpverlening stuitte ik op uitspraken die uitgingen van volledig verwerp. Er lijkt iets fundamenteel verkeerd te lopen in de hulpverlening voor daklozen. Alec, een Brusselaar afkomstig uit Wallonië met Russische roots, leerde ik kennen omdat hij dicht bij mijn huis bedelde. Hij was vroeger zelf maatschappelijk assistent maar na een incident waarbij minderjarigen betrokken waren en waardoor hij een tijd in de gevangenis heeft gezeten, kon hij met zijn strafblad geen werk meer vinden en werd hij dakloos. Alec was lang werkzaam in de hulpverleningssector maar geeft aan niet meer in de hulpverlening te geloven. *"Avant l'aide c'était qualitative, maintenant c'est quantitative, 10 minutes par personne. Oui je n'y crois plus. La structure sociale avec tous ses formations a beaucoup changé."* - Alec (interview 2 p.4). Nurredine was duidelijk in zijn standpunt over de hulpverlening. Hoewel hij aangeeft geen ervaring te hebben met de hulpverlening, gaat hij ervan uit dat hij er niet gehoord zal worden. Wanneer ik de reden hiervoor probeerde te achterhalen, reageerde hij kort en veranderde hij van onderwerp. *"J'ai zéro expérience avec les services d'aide, zéro plus. Ils savent pas écouter les personnes, non."* - Nurredine (interview 1 p.7). Falal deed wel een beroep op hulpverleningsdiensten, al leverde dit een negatief gekleurde ervaring op waarbij hij het gevoel had voorgelogen te worden.

"J'assume que je suis sans papiers mais je reçoit aucun aide, ni psychologiquement, ni financièrement. Quand je suis venu ici j'étais dans un truc d'égalité des chances et ils m'ont jamais aidé. Chaque fois que je parle avec eux (les instances d'aide) il y a des mensonges. Il y a que des mensonges." - Falal (interview 4 p.10).

Mounir uit eveneens zijn wantrouwige gevoelens naar de hulpverlening toe. In het volgende citaat stelt hij de hulpverlening gelijk aan 'de Belgen'. Het negatieve affect dat hij koestert ten aanzien van de maatschappij is hierbij voelbaar, alsook de wanhoop. Dit kan geïnterpreteerd worden als een vooraf verloren strijd waarbij de dakloze steeds aan het kortste eind trekt. Niet enkel zijn advocaat maar ook 'de burgers' worden beleefd als afgevaardigden van de maatschappij.

"Je vais pas parler de mes sentiments à vous les belges, les citoyens, ils ont rien à voir avec ça. Exprime à qui? Même si je veux aller à quelqu'un pour parler de mon avocat, il dit "ah non un avocat il faut pas déposer plainte contre un avocat". Tu vois?" - Mounir (interview 5 p.6).

De hulpverlening wordt door zowel Mounir als Maya in verband gebracht met het nemen van medicatie. Mounir verwoordt het zelfs als 'in de val te worden gelokt'. Van naderbij bekeken betekent dit dat de hulpverlening vanuit een kwaadaardig opzet actief zou bezig zijn met mensen onder hun duim te houden door het toedienen van

medicatie. *"Entrer dans un centre d'aide et après sortir gros, après c'est foutu. Ils vont être dans le piège des médicaments, ils prennent ça et ça et ça et ils vont jamais sortir."* - Mounir (interview 5 p.12). Naar Maya's mening wordt medicatie eveneens toegediend door de hulpverlening om daklozen koest te houden.

"Hoe de clochards als lijken op de zetel liggen en slapen, zo vol zijn ze met medicatie! Ze kunnen geen piep meer zeggen, ze hebben geen leven meer, er is geen leven meer. Van 's ochtends tot 's avonds liggen ze onder de medicatie op de zetel. (...) En de psychologe accepteert zoiets." - Maya (interview 6 p.39).

Maya leeft nu al 5 jaar op straat. Op een dag vroeg ze mij tijdens mijn vrijwilligerswerk in 'het Huizeke' of ik haar kon helpen met het vinden van een kamer. De winter kwam eraan en ze had gespaard om zichzelf enkele maanden van onderdak te voorzien. Ik nam er meteen een computer bij en schuimde het internet met haar af. Achteraf stelde ik mezelf de vraag waarom zij zich hiervoor naar mij wendde, gezien zij dagelijks in contact komt met maatschappelijk assistenten die hiervoor betaald worden.

"Ik beseft nu pas dat dit het werk hoort te zijn van een maatschappelijk werker (Samu Social?) en moet terug denken aan de woorden van Kris, dat de focus ligt op daklozen uit het straatbeeld te werken in plaats van ze te re-integreren in de maatschappij" - Cilia (dagboek p. 16).

Tijdens het interview-gesprek met Maya had ik de kans om hierop terug te komen en legde ze uit dat volgens de maatschappelijk assistenten bij Samu Social dit niet tot hun takenpakket behoort. Volgens Maya is dit de reden waarom zij al vijf jaar bij Samu Social verblijft.

"De sociale assistenten waren niet bereid om mij te helpen. Te helpen in die zin dat ik zo snel mogelijk Samu Social kan verlaten en in een appartement terechtkom. Ze zeggen "Dat is onze verantwoordelijkheid niet". Zo wordt men daar gehouden, een jaar, twee jaren, drie, vier, vijf jaren!" - Maya (interview 6 p.7).

"Samu Social kweekt de ziekte, kweekt de dakloosheid en heeft geen interesse iemand buiten te laten. Ik ben er 5 jaar en ik probeer nu al 5 jaar dit hok te verlaten." - Maya (interview 6 p.41).

Maya staft haar wantrouwen tegenover de hulpverlening met krachtige argumenten. Ze benadert het onrecht dat ze in haar nachtelijke verblijfplaats tegenkomt op een kritische manier en stelt de bekwaamheid van de mensen die in de hulpverlening voor daklozen tewerkgesteld worden, in vraag.

"Misschien zijn ze met moeite door hun studies geraakt en hebben ze geen kans op de arbeidsmarkt. Ik ga nooit vertrouwen op iemand die daar werkt. Een arts die daar voltijds werkt, kan geen carrière meer maken. Dat is geen barmhartigheid want hij leeft ervan. Dan vraag ik me wel af waarom niemand hem wil hebben. (...) In Samu Social beschikt hij niet eens over instrumenten, niet eens een bloeddruktoestel. Ze kunnen enkel een verband leggen, een crème aandoen en iemand zijn hoofd wassen omdat die luizen heeft. Om een verband te leggen moet men niet voor arts studeren, dat kan zelfs ik! Ja en dan... die worden... men neemt hen niet meer serieus." - Maya (interview 6 p.43-44).

3.3.3. De relatie tussen hulpverlener en dakloze

De relatie tussen hulpverlener en dakloze lijkt niet te steunen op gelijkwaardigheid. Hierbij bevindt de dakloze zich in een afhankelijkheidspositie wat maakt dat de hulpverlener in een machtspositie vertoeft. In zekere zin loopt een hulpverlener altijd het gevaar om in zo'n wisselwerking te vervallen. Het is dan ook de vraag in welke mate deze verhouding in macht bestendig wordt door de hulpverlener. *"Wanneer de sociaal assistent zegt 'Vanavond kom je naar het kantoor', dan moet je dat ook doen, dan moet je 'alsjeblief' zeggen. Ze doen het omdat ze bang zijn of omdat ze dan diazepam krijgen."* - Maya (interview 6 p.2). Helemaal beneden op de sociale ladder kan men enkel nog het handje omhoogsteken. De voorbeelden van interacties tussen hulpverlener en dakloze die Maya in haar verhaal aanhaalt, hebben een paternaliserend karakter. Waar de dakloze recht op heeft en wat hij al dan niet mag doen, worden bepaald door de hulpverlener. De hulpverlener maakt de regels en de daklozen moeten gehoorzamen. Deze laatste heeft veel te verliezen bij het niet opvolgen van de orders dus buigt met de gedachte aan een warm bed. *"Zij hebben het gevoel, wij behandelen hen ook vaak zo, dat ze alleen nog maar kunnen krijgen en vragen. Ze worden dus eigenlijk geleefd."* Kris (interview 7 p.7). De interactie tussen hulpverlener en dakloze wordt door een enorme kloof in leefwerelden gekenmerkt. Beiden kunnen zich slechts in beperkte mate inleven in elkaars bestaan. Waar de hulpverlening het weten, de kennis en de macht impliceert, behelst het leven van een dakloze de afhankelijkheid, de armoede en de ellende.

"Iemand die 15 uren op zijn benen heeft gestaan, 15 uur lang eten heeft gezocht en niet heeft kunnen rusten, moet ineens fit zijn, 100% prestatie leveren en met de sociaal assistent gaan praten. Als die dan zegt 'Nee ik kan niet meer, laat me met rust' is die onbeleefd en vliegt hij buiten. De assistenten hebben geslapen, die werken niet eens zo lang. De clochard moet na 15 uur vriendelijk zijn en 'alsjeblief, alsjeblief' zeggen." Maya (interview 6 p.13).

De interactie met de hulpverlener wordt door Maya ervaren als een confrontatie met wat ze niet heeft. In haar beleving lijkt het alsof de hulpverleners pronken met hun bezit.

"Het is een kat-en-muis-spel tussen rijkdom en armoede. Diegenen die bij Samu Social werken, laten zien dat zij het geld hebben en de macht. En dan die arme mensen die niet eens 20 cent hebben voor een koffie. En dan komen die sociaal assistenten, wat ik echt ongepast vind, alsof ze Naomi Campbell zijn en op de catwalk lopen. Zoals die gestyled zijn, dat laat heel duidelijk zien dat ze nog geen verband van een clochard willen vervangen." - Maya (interview 6 p.16).

Telkens wanneer ik de straat op ging om daklozen te zoeken, stond ik stil bij mijn uiterlijk voorkomen in een poging de kloof tussen mijn leefwereld en deze van de dakloze zo klein mogelijk te houden.

"Ik ervaar een grote drempel om aan de dataverzameling te beginnen. Vooral het gevoel van het welgestelde universiteitsstudentje te zijn, speelt me parten. Voor ik de deur uitstap, probeer ik me zo casual mogelijk te kleden en doe ik geen make-up, parfum of juwelen aan. Zou dit een invloed hebben?" - Cilia (dagboek p.1).

Om de verschillen in rijkdom en armoede waar Maya het zo moeilijk mee heeft, kan men echter niet heen. Hier geldt volgens mij weer dat de verschillen slechts bestendigd worden in de mate waarin de hulpverlener ze uitspeelt. In Maya's beleving uiteten de verschillen zich in een machtsspel waarbij er nauwlettend op wordt toegezien dat de dakloze enkel datgene krijgt wat compatibel is met zijn huidige levensstijl.

"Hoe het keukenpersoneel met twee zakken naar buiten wandelt en wat voor de clochard opzij wordt gezet zijn de broodjes die op de grond zijn gevallen. De goede dingen krijgt de clochard niet. Daar merkt men het verschil tussen rijkdom en armoede. (...) Het is een machtsspel." - Maya (interview 6 p.17).

Daarnaast uit Maya ook bepaalde verwachtingen over het inlevingsvermogen van de hulpverlener. Deze woorden klonken hard en haar spreken kleurde zich met woede en frustratie. Het is duidelijk hoe prominent de kloof tussen Maya's leefwereld en deze van de hulpverlener zich manifesteert in haar beleving.

"De psycholoog kan de positie van de clochard niet innemen, hoe moeilijk het is op straat. Dat je de hele dag... wat je moet meemaken." - Maya (interview 6 p.21).

"Het personeel moet geen koffie uitdelen op straat en zien hoe de mensen daar in het vuilnis liggen, hij moet daar zelf in het vuilnis gaan liggen. Hij moet daar eens een week gaan slapen en zelf ondervinden hoe hard hij dan stinkt." - Maya (interview 6 p.41).

Volgens Maya wordt de afhankelijkheidspositie van de dakloze bestendigd om op kosten en ten koste van de daklozen geld te verdienen. Het aandeel van de dakloze hierin wordt naar haar mening volledig miskend. Het is inderdaad zo dat er heel wat jobs worden ingevuld in de niche van de hulpverlening. Maya stelt dat het gebrek aan respect dat de hulpverlener voor de daklozen opbrengt, onder meer om laatstgenoemde reden, misplaatst is. Maya gaat nog een stap verder en concludeert dat door de veronachtzaming van hun werk, de hulpverleners op deze manier hun eigen werkzekerheid willen garanderen.

"Die eten allemaal 's avonds hun buikje rond, gaan op vakantie, rijden met een auto, hebben aangename mensen rond zich heen, lopen niet rond in voddens, worden niet gediscrimineerd. Dat hebben ze allemaal aan de clochard te danken. Die zouden allemaal niets hebben als de clochard er niet was. Dan kan men natuurlijk uitrekenen waarom Samu Social zijn clochards niet kwijt wil geraken en hen niet wil re-integreren. Hoe minder clochards, hoe minder geld." - Maya (interview 6 p.38-39).

3.3.4. Beschouwing

Dat de hulpverlening in het verlengde ligt van onze overheid is merkbaar aan de talrijke vereisten die worden opgelegd. De overheid verwacht snelle resultaten, alles moet binnen een beleidsperiode opgelost raken en er moet aangetoond worden welke doelen vooropgesteld werden en of men deze kon bereiken. In de verhalen van de participanten is de vertrouwensbreuk duidelijk merkbaar, alsof het wantrouwen op het maatschappelijke niveau doorsijpelt tot in de hulpverleningslaag. De participanten spreken hun ondubbelzinnige mening over de hulpverlening uit in de vorm van slechte ervaringen of een vooringenomen beeld gebaseerd op een combinatie van argwaan en gefluister in de gangen. Maya is met al haar ervaring de spilfiguur in het verhaal van de hulpverlening. De onderwerpen van frustratie zijn onder andere de kwistigheid in het toedienen van medicatie en het onvermogen van de hulpverlening tot het re-integreren van zijn daklozen. Maya stelt zich vragen bij de bekwaamheid van de hulpverleners met wie het maar niet lijkt te boteren. Ze schildert de hulpverleners af als uiterst onbetrokken.

Ik ben van mening dat het als hulpverlener belangrijk is om een evenwicht te vinden tussen afstand en nabijheid naar de dakloze toe. Voldoende afstand is nodig om productieve zorg te kunnen blijven verstrekken maar een empathische houding die nodig is om adequate steun te bieden, mag niet ontbreken. Haar verwachting of wens dat de hulpverleners zelf tijdelijk dakloosheid ervaren, weerspiegelt volgens mij het huidige gemis aan input van de hulpverlener. Daarbij veronderstel ik dat een poging tot het begrijpen van wat het is om dakloos te zijn en een stap zetten naar de belevingswereld van de dakloze toe, meer blijf zou geven van steun en empathie. Echt luisteren, er echt zijn, echtheid. Naar het einde van haar verhaal toe draait Maya de rollen om. Deze betekenisverlening impliceert dat de hulpverlening de hulpbehoevende nodig heeft. Dit kan eventueel geïnterpreteerd worden als een poging om uit de slachtofferpositie te komen en houdt mogelijk verband met Maya's sterke gevoel van eigenwaarde.

3.4. De straat

De plaats die de maatschappij en haar hulpverlening in het bestaan van daklozen inneemt, geeft richting aan hun leven op straat. Veel van de elementen die in de bespreking van deze derde themacluster aan bod komen, worden beïnvloed door de twee vorige. Het is met de laag van de straat, zoals weergegeven in het schema, dat de participanten zichzelf identificeren. Eerst wordt er een beeld geschetst van de alledaagse strijd die daklozen aangaan in een poging tot het vervullen van de basisbehoeften. Deze strijd vindt plaats in een sfeer van geweld en gevoelens van angst. Vervolgens wordt de connectie tussen verslaving en criminaliteit aangehaald. Ten slotte komt het spanningsveld tussen twee te onderscheiden groepen van daklozen aan bod en een beschouwing.

3.4.1. De alledaagse strijd

Een goede nachtrust is essentieel voor onze gezondheid en welbevinden. Het leven op straat is erg uitputtend dus is het extra belangrijk om 's nachts de mogelijkheid te hebben om te recupereren. Voor daklozen in Brussel is het vinden van een slaapplek een competitieve onderneming. Maya heeft hier uitgebreide ervaring mee.

"De straatmens kan niet meer. Hij verlaat 's ochtends om acht uur het huis en komt 's avonds om acht uur terug. Dat zijn twaalf uren. Men moet twee uur wachten tot de kamers opengaan. Dat zijn veertien uren. De clochard kan niet meer. Hij kan niet meer nadenken. Hij is gealcoholiseerd, onder drugs, hij denkt alleen maar 'slapen, slapen, slapen'." - Maya (interview 6 p. 13).

De totale capaciteit van opvangcentra in Brussel is onvoldoende om de volledige dakloze bevolking onder te brengen. Capaciteit is een groot probleem, vooral voor vrouwen gezien zij slechts in een beperkt aantal opvangcentra terechtkunnen. *"Er is een capaciteit van 110 maar momenteel zijn we ver boven de 200."* - Maya (interview 6 p. 33). Al is het voor dakloze mannen doorgaans evidenter om een slaapplek te vinden, in de winter is deze zoektocht ook voor hen problematisch. Zo vertelt Alec over de selectiemethode die in de Brusselse opvangcentra 's winters gehanteerd wordt.

"Il y a 200 personnes qui viennent pour dormir et il y a 100 lits. Tu tires une carte noire, hop, buiten. Tu peux recommencer à 9h. Si tu as jaune, tu dors. C'est inhumain. Moi j'ai eu six, sept fois la carte noire l'hiver passé." - Alec (interview 2 p.9).

Mounir heeft de massahysterie die gepaard gaat met het vinden van een slaapplek in een opvangcentrum achter zich gelaten. Hij slaapt enkel nog in kraakpanden waar hij momenteel zelfs in het bezit is van zijn eigen kamer.

"Je suis dans des squads. Parfois j'ai de l'argent, parfois je n'ai pas d'argent. (...) Il n'y a pas de l'eau mais c'est pas grave, je dors jamais dehors. (...) S'il y a un squad qui est fermé, je casse un squad, pas de problème." - Mounir (interview 5 p.7).

Maya is met haar eindeloze energie en vrolijke verschijning een opvallend personage onder de daklozen. De fragiele en bange Maya werd echter alsmaar meer zichtbaar naarmate onze ontmoetingen toenamen. Maya werd getroffen door de diagnose 'baarmoederhalskanker' en kreeg hier chemotherapie voor maar onlangs moest deze chemokuur onderbroken worden wegens het gevaar op intoxicatie dat veroorzaakt zou kunnen worden door haar gebrekkige nachtrust. Naar aanleiding van de vele conflicten en frustraties in Samu Social verkiest Maya immers geregeld een overnachting in het zuidstation.

"Ik werd door een sociaal werker in het midden van de nacht wakker gemaakt omdat een vrouw was gaan klagen. Die zei dat ik een chip in mijn hoofd had en de kamer bestraalde. Ik moest meteen in een andere kamer gaan liggen met 18 vrouwen op een stapelbed." - Maya (interview 6 p. 14).

Maya heeft het gevoel niet gehoord te worden. Gezien haar fysieke gezondheidsklachten brengt ze geregeld een bezoek aan het ziekenhuis. Daar lijkt ze niet serieus genomen te worden, wat veel frustraties met zich meebrengt. *"Het ziekenhuis ziet me niet, Samu Social ziet me niet, niemand ziet mij."* - Maya (geciteerd door Cilia in dagboek p. 15). Niet enkel slaap maar ook voeding is fundamenteel om het menselijk lichaam te laten functioneren. Een dakloze is volledig aangewezen op centra die maaltijden uitdelen of op wat hij aangeboden krijgt door de hulpverlening. De dakloze kiest niet wat hij of zij eet en blijkbaar wordt er niet erg veel aandacht geschonken aan de voedingswaarde die de maaltijd bevat. Het gebrek aan voedingsstoffen maakt daklozen vatbaarder voor allerlei ziektes. In 'het Huizeke' viel het grote aantal mensen met diabetes me op, te herkennen aan afgebroken tanden en wonden aan de voeten. Dit hangt samen met de ongezonde levensstijl waartoe mensen in armoede gedwongen lijken te worden. *"We krijgen eten dat niet goed voor ons is. Geen vitaminen, geen niets!"* - Maya (interview 6 p. 14)

3.4.2. Angst en agressie

Daklozen worden voortdurend blootgesteld aan de perikelen van de straat. Zij lopen daarom, meer dan de doorsnee mens, gevaar om slachtoffer te worden van geweld en criminaliteit. Zoals vermeld in vorig onderdeel (*supra* 3.3. Hulpverlening) blijkt hun veiligheid niet altijd gewaarborgd door de politie.

"Mensen op straat zijn bang om geen slaappleats te vinden omdat ze weten wat er gebeurt als ze 's nachts alleen op straat zijn." - Maya (interview 6 p. 12).

"Hierbuiten is het gevaarlijk, vrouwen worden bestolen, seksualiteit, prostitutie. Het is vreselijk wanneer een vrouw op straat moet slapen." - Maya (interview 6 p. 6).

De enkele spullen die Maya steeds aan haar zijde heeft, mag ze niet uit het oog verliezen. Een constante waakzaamheid is onontbeerlijk om niet bestolen te worden. Maya maakt duidelijk hoe moeilijk het is om dag in dag uit met bagage rond te zeulen. Dit is niet enkel fysiek erg lastig maar kan ook in verband gebracht worden met de stigmatisering als dakloze. Hoe goed Maya er ook kan uitzien, een buitenstaander zal al snel de link leggen met dakloosheid wanneer ze haar ergens zien zitten met al die zakken. Met dat etiket wordt het leven nog moeilijker omdat mensen haar in overeenstemming hiermee benaderen en er op die manier veel deuren dichtgaan.

"Elke dag met de hele bagage naar buiten. Dat werkt op de gezondheid, dat werkt op de psyche. Sleep jij maar eens elke dag je bagage mee! (...) Je wil snel naar toilet gaan, dat gaat niet met al je zakken. "Hé wij vragen geld of u moet iets consumeren!" Want die zien de mens van de straat en dat willen ze niet." - Maya (interview 6 p. 35).

Om het behoud van haar spullen te garanderen en door gebrek aan opbergruimte in Samu Social slaapt Maya met haar zakken in een eenpersoonsbed. Dit is mentaal uitputtend voor haar, geeft haar nog minder slaapcomfort en brengt een permanente angst met zich mee.

"Zo is het nog niet in de gevangenis van Sint-Gillis. Dat werd al menonwaardig bekritiseerd omdat er een matras op de grond lag. Dan moeten ze eens naar Samu Social komen. Bed aan bed 10 cm uit elkaar. Men kan zich niet uitkleden, men kan zijn zak niet neerzetten, er zijn geen kluisjes. Dan neemt men alle zakken mee naar bed, men staat 's ochtends op en ah daar is niet veel meer van over!" - Maya (interview 6 p. 34).

"De permanente angst. Alles wordt gestolen." - Maya (interview 6 p. 35).

Het is aanneembaar dat deze stressoren een gevoel van angst bewerkstelligen bij de dakloze bevolking. Angst en schaarste kunnen ervoor zorgen dat men in een overlevingsmodus terechtkomt die een invloed heeft op het gestelde gedrag en de omgang met anderen. Maya vertelt over de gewelddadige interacties. Aangezien de levensomstandigheden zo precair zijn, lijkt iedereen een kort lontje te hebben. *"18 vrouwen samengepropt in een kamer. Het raam staat 10 cm open, er is geen lucht, geen zuurstof. Die worden agressief want de lucht ontbreekt, de verse lucht." - Maya (interview 6 p. 32).* De sfeer die er in Samu Social heerst, geeft blijk van de frustratie die

er onder zijn bewoners circuleert. *"Men kan niet meer communiceren, behalve met geweld."* - Maya (interview 6 p. 1). In 'het Huizeke' zag ik meermaals mensen binnenkomen met verwondingen op het lichaam en in het gezicht, soms in die mate dat de hulpdiensten erbij werden gehaald. Maya zag ooit hoe iemand de keel overgesneden werd op straat. Men zou in elkaar steunfiguren kunnen vinden omdat men van elkaar weet wat de andere doormaakt. Volgens Maya is het echter onmogelijk om een netwerk uit te bouwen met andere daklozen. De rivaliteit verhindert het scheppen van een vertrouwensband. Maya gelooft niet in vriendschap op straat. *"Vriendschappen kan ik met hun niet maken, dan kan ik niet verder. Dan heb ik het moeilijk op straat."* - Maya (interview 6 p. 10).

3.4.3. Verslaving en criminaliteit

Verslaving is een thema dat alom vertegenwoordigd is binnen het daklozenmilieu. Er bestaan veel vooroordelen omtrent dakloosheid maar de ideeën rond alcohol en druggebruik blijken een reëel gegeven. In Soeffianes geval maakt zijn heroïneverslaving het leven als dakloze erg moeilijk. In zijn beleving lijkt zijn heroïne-inname een vaste vereiste om te kunnen overleven op straat. Hij neemt geen drugs meer om 'high' te zijn maar om zo normaal mogelijk te kunnen functioneren. Het feit dat hij dakloos is, maakt het voor hem onmogelijk om af te kicken, al geeft hij aan dit graag te willen. *"C'est dur pour sortir (de la drogue). Tu peux pas manger. Si tu dois faire pipi, il faut que tu le fais vite. Tu est bloqué, tu as mal, tu vas te chier dans ton pantalon."* - Soeffiane (interview 3 p. 3). Nureddin werd verslaafd aan heroïne in de gevangenis. Hij heeft reeds een lange weg achter de rug want na jaren lang gebruik schakelde hij 7 jaar geleden over op methadon en heeft hij onder begeleiding zijn dosis al sterk kunnen afbouwen. Of hij ooit volledig afgekickt zal zijn, weet hij niet. *"Je suis au methadone maintenant, ça fait déjà 7 ans."* - Nureddin (interview 1 p.3). Toch zijn de participanten het er allen mee eens dat alcohol en drugs slecht voor hen zijn. Er lijken contradicties te bestaan in het verhaal van de verslaving. Dit kan geïnterpreteerd worden als een interne strijd. *"Si tu veux tuer une personne, tu peux. Tu prends de la drogue."* - Soeffiane (interview 3 p. 2). *"On a la drogue pour survivre."* - Soeffiane (interview 3 p. 6). Wanneer ik met Soeffiane aan de praat raakte, kon ik heel even voelen hoe het moet zijn om niets meer te verliezen te hebben.

"Ik aanschouwde een tafereel van enkele mannen die in het hoekje van het beursstation zaten, hun verwaarloosd voorkomen sterk contrasterend met de voorbijgangers. Ze hadden geen voorste tanden meer, lange bruine nagels, rode ogen en ingevallen wangen. Ik zag ze hun zilverpapiertje warm maken om vervolgens de dampen op te roken." - Cilia (dagboek p.7).

Om verslaafd te zijn is er geld nodig, zonder geld kan je de verslaving immers niet in stand houden. Hier komt de criminaliteit in beeld. Gezien men geen werk heeft, vormen criminaliteit en prostitutie alternatieve bronnen van inkomsten. *"Als ze geen geld hebben, beginnen ze te beven, krijgen ze ontwenningsschijnselen. De ontwenningsschijnselen zijn heftig, dan beginnen ze te stelen. Het is een cirkel."* - Maya (interview 6 p. 11). *"On*

est obligé d'aller voler. - Nureddin (interview 1 p.7). Soeffiane gebruikt zijn lichaam om geld te verdienen of om drugs mee te betalen wanneer het hem aan kapitaal ontbreekt. *"La prostitution, je voulais pas mais c'est obligatoire."* - Soeffiane (interview 3 p. 7). Nureddin begon op jonge leeftijd marihuana te roken om zijn beklagenswaardige gezinssituatie te ontvluchten. Op deze manier rolde hij in de criminaliteit wanneer hij zelf marihuana begon te verkopen. Dit deed hij mede om zijn jongere broers en zussen van eten te voorzien. Op een dag ging het mis en werd hij opgepakt door de politie met enkele jaren celstraf tot gevolg.

"J'ai commencé à vendre de la drogue parce-que j'avais marre de l'acheter. Et avec l'argent tu paies leurs sandwiches, tout les matin tu donnes de l'argent à chaque frère et chaque soeur pour pas dépendre de papa et maman, que eux mêmes avaient rien." - Nureddin (interview 1 p.2).

Zoals reeds besproken (*supra* 3.2. Maatschappij) bepaalde deze gebeurtenis de rest van zijn leven. Hij werd verslaafd aan de heroïne, vond geen werk meer en raakte zijn kinderen kwijt. *"Je peux pas avoir mes enfants parce-que j'étais en prison."* - Nureddin (interview 1 p.6). Mounir raakte op een soortgelijke manier in de problemen. *"C'est à cause des drogues que j'étais en prison. Je vendais et je consommais."* - Mounir (interview 5 p.2). Verslaving en criminaliteit lijken in elk van de participanten hun leven een rol te spelen, in de oorzaak of instandhouding van hun problematiek of in het contact met de criminaliteit en de daaruit voortvloeiende angst.

3.4.4. Spanningsveld tussen sans-abris en sans-papiers

Een terugkerend thema dat lijkt te leven bij de participanten in dit onderzoek is het spanningsveld dat ontstaat tussen daklozen met en zonder papieren. Om het onderscheid te duiden worden daklozen met papieren hier 'sans-abris' genoemd en deze zonder papieren 'sans-papiers'. Met deze benaming identificeren zij zichzelf.

"Quand je vois les gens qui ont des papiers et ils vivent comme des clochards dans la rue, je me dis, comment les gens sont habillé? Ils sont pas bien organisé. Et nous on a rien et on essaie d'être bien organisé." - Mounir (interview 5 p.7).

Mounir lijkt het moeilijk te hebben met de mogelijkheden die voortkomen uit het bezit van officiële documenten bij sans-abris, iets waar hij enkel van kan dromen. Mounir verheft zijn stem wanneer hij rond dit thema spreekt. Dit lijkt voor hem een bron van frustratie te zijn. In het onderscheid dat hij tussen de twee groepen maakt zijn twee zaken te horen. Enerzijds is er het onrechtvaardigheidsgevoel en anderzijds presenteert hij sans-papiers als superieur ten opzichte van sans-abris.

"Les sans-abris avec papiers ce sont tous des cons. Tu as 1000 euros ou je ne sais pas combien, et tu es dans la rue? Pourquoi? Et tu donnes ton argent à des drogues et l'alcool ou bien à la machine? Ça c'est con, ça c'est pas normal. En plus les gens avec des papiers ils ont moyen de travailler, de faire des formations, de faire beaucoup des choses." - Mounir (interview 5 p.11-12).

Falal kaart eveneens het verschil aan tussen beide groepen. Sans-papiers worden in zijn beleving ook hoger aangeschreven. Volgens hem zijn zij ondanks de kansloosheid waarmee ze te kampen hebben, meer vaardig en meer aangepast aan een leven op straat. *"Les sans-abris qui sont belge, qui ont des papiers. Les sans-papiers ils vivent mieux que les sans-abris parce qu'ils ont plus d'expérience pour se débrouiller, ils ont l'habitude. Ils comptent pas sur un salaire."* - Falal (interview 4 p.13). Nureddin bevindt zich in het andere kamp. Vanuit zijn perspectief is zijn problematiek, of de instandhouding ervan, te wijten aan de kansen die onze overheid geeft aan immigranten.

"Je suis né ici, qu'est-ce qui ce passe? Qu'est-ce qui ce passe dans cette pays de merde? Les gens ils viennent d'arriver de la Roumanie, Bulgarie, ils ont tout. Du jour au lendemain, ils ont des aides sociaux, ils ont tout ce qu'il faut. Mais nous, quand ont est né ici et on paie tout ce qu'il faut pendant tout notre vie et on est dans la rue, on n'a le droit de rien." - Nureddin (interview 1 p.7).

Binnen de groep sans-papiers is de recente vluchtelingenstroom een onderwerp van discussie. Amin geeft kritiek op de manier waarop de overheid een verschillend beleid hanteert voor verscheidene groepen vluchtelingen. *"Il n'y a pas d'accueil pour les gens qui viennent de l'étranger. Maintenant les syriens ils viennent et il y a une centre d'accueil pour eux."* - Amin (interview 4 p. 8). Falal begrijpt niet waarom er een onderscheid gemaakt wordt tussen vluchtelingen. De afgelopen decennia streefde hij naar de eisen die vooropgesteld worden t er integratie. In zijn beleving heeft hij prioriteit op de nieuwkomers als het gaat om de toekenning van papieren. *"Si un syrien il vient, il parle ni le français, ni le néerlandais, ni l'allemand et il peut avoir plus que moi, il a le priorité, pourquoi? Parce-qu'il y a une guerre dans son pays?"* - Falal (interview 4 p.8)

3.4.5. Beschouwing

Het vervullen van de basisbehoeften is geen evidente aangelegenheid wanneer men dakloos is. Angst, vermoeidheid en ziekte zijn slecht enkele gevolgen van de slaapomstandigheden, het eetpatroon en het gebrek aan hygiëne waaraan de dakloze persoon wordt blootgesteld. De stem van de dakloze wordt hem ontzegd. In een poging om toch gehoord te worden gaat men schreeuwen om zijn rechten geldend te maken. Er ontstaan interacties gekenmerkt door geweld, voortvloeiend uit een opeenhoping van frustratie en onrecht. In het leven op straat loert verslaving en criminaliteit om elke hoek, wat evenmin bevorderend is voor het veiligheidsgevoel. Ik

bekijk het spanningsveld dat bestaat tussen sans-abris en sans-papiers in het grotere geheel van de competitie die een leven op straat met zich meebrengt. De concurrentie, tevens lotgenoten, wordt verantwoordelijk gehouden voor het ervaren onrecht.

De bespreking van de drie eerste themaclusters schept een beeld van de leefwereld van de participanten. Sommige participanten delen meer gelijkaardige ervaringen dan anderen maar men kan het erover eens zijn dat geen van hen het makkelijk heeft. De manier waarop ze omgaan met de alledaagse uitdagingen en nederlagen komt in de bespreking van de volgende themaclusters aan bod. Hier worden de mentale processen die schuilgaan achter de zoektocht naar psychische stabiliteit en welbevinden van naderbij bekeken.

3.5. Zelfbeeld

De volgende themacluster die aan de hand van de IPA werd bekomen, kan aangeduid worden met de term 'zelfbeeld'. In dit onderdeel wordt weergegeven hoe de participanten zichzelf als persoon definiëren en op welke manier de elementen 'identiteit', 'waarden en normen' en 'eigenwaarde' hiertoe bijdragen. Tot slot volgt een beschouwing.

3.5.1. Identiteit

De term 'identiteit' behelst verscheidene aspecten van iemands wezen en kan worden ingekleurd door tal van elementen zoals cultuur, gender, persoonlijkheid, etc. In deze bespreking worden de factoren die zich aandienen tijdens het gesprek, en mogelijk vormgeven aan de identiteit van de participanten, doorwerkt. Hierbij dien ik te vermelden dat de werkelijke identiteit niet beperkt blijft tot wat hier besproken wordt. De identificatie met het dakloos zijn is voor sommigen van de participanten meer prominent aanwezig dan voor anderen. Maya komt hier bijvoorbeeld met opgeheven hoofd voor uit. *"We worden niet meer als mensen bekeken. (...) Maar ik zeg wat mijn wensen zijn! Ik zeg het luidop: Ik ben hier de clochard!"*. - Maya (interview 6 p. 3). In de bespreking van de voorgaande thema's was reeds duidelijk merkbaar dat Maya zich sterk identificeert met het dakloze bestaan. Maya eigende zich de rol van dakloze toe en in de verscheidene gesprekken die ik met haar had, leek er slechts weinig ruimte te bestaan voor andere componenten in haar zelfverhaal. Nureddin identificeert zich eveneens met het leven op straat. *"Quand je dis 'nous' c'est la rue."* - Nureddin (interview 1 p.4). In tegenstelling tot Maya, haalt Nureddin diverse elementen aan waarmee hij zichzelf identificeert. Naast de straat spelen ook de Belgische nationaliteit en zijn Marokkaanse afkomst een rol in zijn beleving van het zelf. *"Je suis belge d'origine maghrébin."* - Nureddin (interview 1 p. 1). Dit lijkt echter gepaard te gaan met enige ambivalentie. Enerzijds neemt hij een minachtende houding aan ten aanzien van zijn land van origine. Anderzijds geeft hij aan van Marokko te houden maar dat hij er niet naar kan 'terugkeren', wat vragen doet rijzen over zijn beleving hieromtrent gezien hij in België geboren en getogen is. *"Je suis dégoûté de mon pays, c'est un grand cinéma. Chez nous il y a des censures qu'on montre pas mais qui existent. (...) Mais je n'oublierai jamais mon pays. J'adore mon pays mais je peux pas retourner là-bas à cause du gouvernement."* - Nureddin (interview 1 p. 6).

Net als Nureddin identificeert ook Amin zich met zijn origine. Amin leeft, op enkele jaren na, reeds zijn hele leven in België. Toch vindt hij meer aansluiting met zijn continent van herkomst dan met de westerse mentaliteit. *"Quand je dis 'nous' c'est l'Afrique et quand je dis 'vous' c'est l'Europe. L'orient et l'occident."* - Amin (interview 4 p. 14). Met de identificatie volgens afkomst hangen de concepten cultuur en religie nauw samen. Amin, Falal, Soeffiane, Nureddin en Mounir zijn gelovig en definiëren zichzelf ook zo. Het al dan niet praktiseren van het geloof speelt volgens Mounir een minder grote rol in zijn identificatie met de godsdienst. *"Moi Musulman, même pas musulman, je reste musulman. Parfois je prie, parfois je prie pas.(...) Je suis un croyant."* Mounir (interview 5 p.13).

Het was opvallend hoe deze aspecten van de identiteit van de participanten vormgaven aan onze gesprekken. Zo had Amin de neiging om maatschappelijke thema's in verband te brengen met godsdienst en hoe deze geschiedkundig invloed hebben gehad op de wereld zoals we die nu kennen. Op een gelijkaardige manier had ook Alecs identiteit een weerslag op ons gesprek. Hij leek zich sterk te identificeren met zijn functie als sociaal werker die hij in het verleden uitoefende. Het is vanuit deze rol dat hij met mij over de daklozenproblematiek spreekt, als een hulpverlener. *"C'est l'observation comme assistant sociale que je te parle."* - Alec (interview 2 p. 4). Dit was een interessante invalshoek maar tegelijk voelde het aan alsof hij dit zelfverhaal gebruikte om andere stukjes van zijn identiteit te verstoppen, waardoor hij zichzelf distantieerde van zijn problematiek.

3.5.2. Waarden en normen

De participanten definieerden zichzelf niet enkel op basis van het dakloos zijn of hun afkomst maar ook aan de hand van de waarden en normen die hij of zij belangrijk achten. *"Il y a trois choses. Als je praat, niet liegen. Beloftes nakomen. Niets stelen. C'est ça la vie."* Soeffiane (interview 3 p. 6). Naar deze voorschriften probeert Soeffiane te leven en ook hier wordt duidelijk hoezeer het religieuze aspect verweven is met zijn identiteit.

"J'ai toujours bien travaillé et en Italie j'ai fait une formation de pharmacie. Je suis une personne bien, je vole pas, je mens pas, je fais pas des bêtises. Moi j'aime bien à faire du bien aux gens, pour dieu il est bien avec moi." - Soeffiane (interview 3 p.1).

De thema's goed en kwaad lijken belangrijk in Soeffianes zelfverhaal. Alec en Mounir definiëren zichzelf eveneens volgens de tegenstelling 'goed versus kwaad'. *"Je suis un homme très sensible. Je ferais jamais du mal à quelqu'un. Je respecte les gens."* - Alec (interview 2 p. 3). *"Je suis pas un criminel."* - Mounir (interview 4 p. 2).

3.5.3. Eigenwaarde

Onder de term 'eigenwaarde' wordt iemands waarde begrepen die hij of zij aan zichzelf toekent. In wat volgt, wordt toegelicht welke elementen hierin een rol spelen. Naast 'identiteit' en 'waarden en normen' heeft ook dit subthema mogelijk een invloed op hoe de participanten hun zelfbeeld vormgeven. Hierbij worden de positieve denkbelden van de negatieve denkbelden onderscheiden. Het contrast dat tussen beide bestaat, kan geïnterpreteerd worden als een mogelijke aanleiding tot innerlijk conflict. In het volgende citaat belicht Maya de kwetsbaarheid van de dakloze die het niet evident maakt om een hoog niveau van eigenwaarde te handhaven.

"De mens van de straat heeft niets meer. Die heeft geen huis, geen persoonlijke spullen, geen douche, geen eten. Die heeft niets meer. Die is alles kwijt. Geen gevoel van eigenwaarde meer, geen uitstraling meer, geen niets meer." - Maya (interview 6 p. 24).

Desondanks weigert Maya om te vervallen in beklag en probeert ze te vechten tegen het stereotiepe beeld dat van daklozen gevormd wordt. *"En ik wil niet deze clochard zijn die jullie graag willen zien, ik ben déze clochard, hoe ik het wil."* - Maya (interview 6 p. 24). Maya is zich welbewust van de perceptie die men van daklozen heeft. Net zoals Maya laat Mounir zich niet in met wat anderen over hem denken. Het lijkt echter al sof ze allebei moeten wedijveren met hun omgeving om hun eigenwaarde staande te houden.

"J'ai de valeur à moi même, je suis une personne, un être humain, j'ai un valeur. C'est pas les autres qui disent que j'ai pas de valeur." - Mounir (interview 5 p.8).

"Die zeggen: 'Jij bent de clochard, je bent niemand, je verandert nu van kamer, je bent toch niets!' Ik ben iets! En ik geef niet toe in dit punt!'" - Maya (interview 6 p. 40).

Alec en Mounir zijn beiden erg gesteld op hygiëne. Gezien hun leven op straat is dit een vereiste waaraan niet altijd even makkelijk voldaan wordt. Zelfzorg en hygiëne kunnen geïnterpreteerd worden als factoren die bijdragen tot eigenwaarde. *"J'ai toujours essayé de garder un certain niveau pour l'apparence."* - Alec (interview 2 p. 7). *"J'essaie de me bien habiller, d'être propre."* Mounir (interview 5 p.10). Het is deze zelfzorg die Maya ook zo hoog in het vaandel draagt, al wijst ze op de tegenwind die daklozen hierin ervaren.

"Als iemand een broek wil, dan wordt er zeker naar gekeken dat de broek niet meer modern is, dat ze een outfit heeft voor een dame van de straat.(..) Die willen ook eens oorbelletjes hebben, die willen ook eens hun haren mooi maken." - Maya (interview 6 p. 17).

Maya vermeldt hier de vrouwelijke fierheid die verbonden is aan haar eigenwaarde. De straat biedt echter niet zo veel mogelijkheden om deze tot uiting te brengen. Het thema 'gender' is een belangrijk element in het zelfbeeld dat mensen van zichzelf construeren. In de gesprekken met de participanten geven zij eveneens blijk van het invullen van hun mannelijke of vrouwelijke rollen. Maya's vrouwelijke fierheid werd reeds aangehaald in de manier waarop zij zichzelf verzorgt en een poging doet om er mooi uit te zien.

"Vandaag leerde ik Maya kennen. Ze toonde me meteen al haar nieuwe vondsten, kleren die ze bij het aflopen van de vlooiemarkt gratis kreeg. Ze droeg ook een zakje met allerlei staaltjes gelaatsverzorging, shampoo en parfum die ze verzameld had bij verschillende apotheken en parfumeries. Ze ziet er mooi en verzorgd uit en allesbehalve dakloos." - Cilia (dagboek p. 8).

De mannelijke participanten ontbreekt het ook niet aan fierheid. Soeffiane en Mounir zijn erg trots als het gaat om hun rol als broodwinner. Zo stuurt Mounir op de zeldzame momenten dat hij net genoeg geld heeft, een deel ervan op naar zijn moeder in Marokko die hij al 27 jaar niet meer gezien heeft. Dit terwijl hij weet dat zijn moeder het goed heeft en hij het geld eigenlijk harder nodig heeft dan haar. *"Et parfois quand j'ai un peu d'argent, je l'envoie, même ils ont pas besoin, juste pour ma mère."* - Mounir (interview 5 p.4). Soeffiane beschikt in zijn precaire situatie eveneens over een trotse mening ten aanzien van financiële kwesties. *"Le CPAS pour moi c'est imbécile. Depuis mon 12 ans je travaillais. Je veux pas aller demander de l'argent."* - Soeffiane (interview 3 p. 6). De mogelijkheid om ooit terug te keren naar Marokko wordt in de weg gestaan door Mounirs mannelijke trots. Hij zou aangewezen zijn op de zorg en onderdak van zijn moeder en deze situatie vermijdt hij. *"Même si je retourne je ne veux pas aller à la maison. Je veux aller louer un studio ou quelque chose mais je peux pas donc j'ai pas de choix."* - Mounir (interview 5 p.5).

3.5.4. Beschouwing

Het zelfbeeld van de participanten komt in de gesprekken aan bod aan de hand van drie elementen. Identiteit, waarden en normen en eigenwaarde zijn enkele van de factoren die bijdragen tot het vormgeven van hun zelfbeeld. In het subthema 'identiteit' komen vooral de identificatie met dakloosheid, afkomst, cultuur en religie aan bod. De Noord-Afrikaanse origine van sommige participanten wordt tegenover de Belgische geplaatst alsof de landen en culturen die ermee gepaardgaan, twee tegengestelden zijn. Deze cultuur hangt samen met de Islamitische godsdienst, wat op verschillende manieren aan bod kwam in de gesprekken. Op die momenten in het gesprek werd de verschillende houding ten aanzien van religie tussen de participanten en mezelf, zichtbaar. Ondanks de verschillende standpunten kijk ik hierop terug als een verrijking van het gesprek en het was dan ook mooi om te horen hoe beide culturele verhalen met elkaar in interactie traden.

"Ik hoor een sterk aanwezig religieus verhaal. Mijn eigen culturele achtergrond heeft hier mogelijk ook een invloed in het gesprek, met name het verhaal van de wetenschap, het tastbare en een lak aan voeling met het spirituele." - Cilia (dagboek p. 11).

Het is in interactie met de ander dat zelfverhalen gevormd worden. Eigenwaarde wordt gedefinieerd als 'de waarde die iemand zichzelf toekent' maar hierbij wordt de waarde die door anderen wordt toegekend eveneens opgenomen wanneer men zichzelf beschouwt. Bij daklozen lijkt het meer dan bij anderen een strijd tussen het zelf en de negatieve evaluatie door de ander, de concrete ander maar ook de maatschappij en zijn afgevaardigden. Vooral naar aanleiding van de invloeden uit de lagen maatschappij, hulpverlening en straat komt het zelfbeeld van de participanten in het gedrang. Het lijkt zelfs alsof de participanten zich ertegen moeten verzetten om niet mee te

gaan in een negatieve zelfevaluatie. Er wordt door de participanten moeite gestoken in zelfzorg om een gebalanceerd zelfbeeld in stand te houden, al is dit niet evident.

Het zelfbeeld kent een zekere samenhang met het individuele schuldmodel zoals besproken werd in het onderdeel 'maatschappij'. Volgens Kris impliceert het individueel schuldmodel een bevestiging van de overtuiging dat de samenleving de dakloze niet wil en dat zij zelf de oorzaak en instandhoudende factor zijn van hun problematiek. Kris hanteert de 'goed-gevoel-stoel'¹⁸ als techniek om in kaart te brengen welke pogingen de daklozen reeds ondernomen hebben om hun problemen aan te pakken. Dit zorgt ervoor dat hun zelfvertrouwen groeit en heeft een positieve invloed op het zelfbeeld. *"Dan zie je dat ze verschieten van de inspanningen die ze al hebben gedaan en dat doorbreekt het individueel schuldmodel."* - Kris (interview 7 p. 7). Het is denkbaar dat de mate waarin iemand een goed of slecht beeld heeft over zichzelf, zijn weerslag kent op de mentale gezondheid van die persoon. Ik interpreteer aan de hand van de gespreksgegevens een positief zelfbeeld en een hoge eigenwaarde als mogelijke bronnen van veerkracht. Het zelfbeeld kan dus zowel met 'mentale gezondheid' als met 'coping' in verband gebracht worden en staan onderling met elkaar in interactie. Verder volgt hiervan een uiteenzetting (*infra* 4.1. Bespreking resultaten).

---

¹⁸ De goed-gevoel-stoel is een techniek waarbij gewerkt wordt aan de mentale gezondheid door middel van praat sessies in groep. Hierbij representeren de vier poten, vier verschillende manieren om net zoals een stoel, stevig op de grond te staan. Rond de volgende thema's wordt gewerkt: 1. jezelf graag zien, 2. hulp en steun zoeken, 3. goed doen en 4. jezelf beschermen (Logo Gezond, 2016).

3.6. Mentale gezondheid

Het is denkbaar dat de mentale gezondheid van de participanten gebukt gaat onder de grillen van het leven op straat. In het onderdeel 'mentale gezondheid' komt de gespreksmaterie aan bod die blijk geeft van de verschillende gevoelens die de participanten ervaren, wat het betekent om mentaal ziek of gezond te zijn, welke plaats mentale gezondheid inneemt op straat en welke oorzaken men vooropstelt voor mentale aandoeningen. Ook dit thema wordt afgesloten met een beschouwing.

3.6.1. Angst, kwaadheid, schaamte en schuld

De angst die daklozen ervaren werd reeds aangekaart in de context van de criminaliteit en gewelddadige interacties die er op de straat en in opvangcentra voorkomen (*supra* 3.3. Hulpverlening; 3.4. De straat). Nureddin spreekt over de angst die hij ervoer wanneer het moment naderde dat hij vrijgelaten zou worden. De vrijlating ging gepaard met gevoelens van onzekerheid omdat hij wist dat een woongelegenheid niet gegarandeerd was. *"Vous savez c'est quoi d'avoir peur d'être libéré? Qu'est-ce que je vais faire dehors? Parce-qu'en prison je peux manger les matins, les midis et les soirs."* - Nureddin (interview 1 p.4). Naast angst neemt ook kwaadheid een plaats in binnen de leefwerelden van de participanten. De veelbesproken gevoelens van frustratie die voortvloeien uit de onrechtvaardige situaties waarin daklozen vertoeven, lijken zich te uiten in boosheid. *"Je mag geen zaak binnen, de zaken zijn smal maar jij hebt wel al die spullen mee. Je stoot hier tegen, je stoot daar tegen. Je bent gefrustreerd, je bent kwaad. Dan lach je niet meer."* - Maya (interview 6 p.35). Maya probeert haar gevoelens van kwaadheid actief te beperken en te kanaliseren. Het lijkt alsof ze haar negatieve gevoelens opkropt tot de druppel valt die de emmer doet overlopen. *"Er zijn wel eens dagen waarop ik geambeteerd word, waarop ik niet gelukkig ben. (...) Dan komt alle woede die ik opkrop in mijn buik naar buiten."* - Maya (interview 6 p.8-9). Van een dergelijk moment was ik getuige. Wanneer het haar allemaal teveel werd, kon ik de waaier aan emoties haast zelf voelen, waarbij de boosheid iets van een kwetsbaarheid leek te overdekken. *"Waarom deed iedereen alsof haar leven onbelangrijk is? Maya barstte wanhopig uit in tranen, tranen van woede, frustratie, onmacht en angst. Deze anders o zo sterke en vrolijke vrouw was bang."* - Cilia (dagboek p. 15). Mounir probeert eveneens zijn woede te onderdrukken die hij enkel vanbinnen kan voelen maar waaraan hij geen uiting geeft. Zijn woorden klinken overeenkomstig, moeizaam en woedend. *"Je suis très fâché! Mais j'exprime pas ça aux autres gens. Je garde ça à moi même, à l'interieure."* - Mounir (interview 5 p.6).

Alec is de enige van de participanten die zich niet uitgesproken identificeert met het dakloos zijn. In het gesprek waarin hij in de rol van de hulpverlener lijkt te kruipen, distantieert hij zichzelf van de problematiek en spreekt hij hierover alsof het gesprek niet over hem gaat. Hij is de enige waarbij ik schaamte detecteerde in de analyse van onze ontmoeting. *"Tu peux pas lui dire que tu m'as rencontré comme ça."* - Alec (interview 2 p.6).

Naast angst, boosheid en schaamte lijkt er een sterk gevoel van schuld aanwezig te zijn bij sommigen van de participanten. Bij Alec en Mounir komt dit tot uiting wanneer ze terugblikken op hun verleden. Alec geeft toe dat hij meermaals de mist in ging en ook Mounir heeft spijt dat hij niet heeft doorgezet op momenten dat het moest. Deze verwoording impliceert dat zij zichzelf hiervan de schuld geven. De gevoelens van spijt zijn met andere woorden te herleiden naar een stilgezwegen schuldgevoel. *"J'ai déconné et j'ai redéconné."* - Alec (interview 2 p.1). *"C'était difficile et j'ai abandonné, j'ai dit laisse tomber."* - Mounir (interview 4 p.3). De fragmenten tekst waarin Mounir het heeft over de schuld die hij draagt, staan in schril contrast met zijn uitspraken over de rol die de maatschappij speelt in zijn problematiek. Hij is niet enkel kwaad op de overheid en haar beleid maar eveneens op zichzelf. Deze gevoelens van spijt en schuld lijken de kwaadheid ten aanzien van de maatschappij te neutraliseren. Het erkennen van zijn eigen aandeel in de situatie zorgt voor de gedachte dat hij zelf de gevolgen moet dragen. Deze gedachte, die hand in hand gaat met een vorm van zelfbeschikking, is meer draagbaar dan de gedachte dat iemand anders zijn leven heeft bepaald. *"Je tiens le coup parce-que je suis dans la rue c'est ma faute hein, c'est pas la faute de quelqu'un, c'est ma faute. (...) C'est nous qui avons fouté la merde à nous mêmes. (...) Mais après, regrets, tu vois?"* - Mounir (interview 5 p.1-2).

Naar het einde van het gesprek toont Falal eveneens een kwetsbaar stukje van zichzelf wanneer hij zegt dat hij zich schuldig voelt over zijn keuze om te emigreren uit Marokko. *"Je me sens coupable. (...) L'état belge m'a pas demander de venir ici, c'est moi qui est venu."* - Falal (interview 4 p. 10). Amin heeft eveneens vragen bij de wendingen die zijn leven nam. *"Moi je suis venu ici petit, j'avais tout les chances de réussir et j'ai pas réussi."* - Amin (interview 4 p.13). Het individueel schulddenken komt ook in deze schuldbekentenissen tot uiting en wordt door Mounir in verband gebracht met mentale gezondheid. Volgens hem wordt iemands mentale gezondheid bepaald door de keuzes die men in het leven maakt. *"Il y a des gens qui ont des problèmes psychologique mais c'est eux qui choisissent des choses."* - Mounir (interview 5 p.10). De verschillende emoties die aan bod kwamen in de gesprekken werden ook door Kris aangehaald wanneer we het over mentale gezondheid hadden. Zij lichtte toe hoe deze negatieve gevoelens door middel van mindfulness in een ander daglicht kunnen geplaatst worden en hoe dit normaliserende aspect ten goede komt aan de mentale gezondheid van daklozen.

"Doorheen de sessies van mindfulness is het de bedoeling van hun bij hun eigen innerlijke kracht die er nog is, van die bij te brengen door een aantal dingen te gaan normaliseren. Het is normaal dat als dit gebeurt je dan bang bent en je mag bang zijn. Het is normaal als dat gebeurt dat je kwaad bent, je mag je kwaad voelen. Dus de emoties die zij voelen worden genormaliseerd. Maar er is een verschil tussen emotie en gedrag en ook een verschil tussen de feiten en de interpretatie van de feiten. Dat leren ze ook zien, dat je soms feiten interpreteert als 'tegen mij' omdat je de bril op hebt van 'heel de samenleving is te wantrouwen'." - Kris (interview 7 p. 7)

3.6.2. Betekenisverlening aan mentale gezondheid

De betekenis die de participanten verlenen aan mentale gezondheid lijkt gestuurd te worden door hun achtergrondcultuur. De moeder van Nureddins kinderen leed aan verscheidene psychische problematieken, waarnaar hij verwijst met de term 'nieuwe ziektes'. Bij het verder bevragen blijkt dat er binnen zijn gezin van oorsprong niet over mentale aandoeningen gesproken wordt omdat dit volgens zijn cultuur een persoonlijk en intiem onderwerp is. *"Chez nous on connaît pas la depression ou l'anorexie, boulimie,.. ce sont des maladies nouvelles."* - Nureddin (interview 1 p.6). Soeffiane en Mounir delen de mening dat hun geloof en hun God het hoofd bieden aan de eisen en noden van hun mentale gezondheid. *"Le psychologie j'ai pas besoin. Il y a un dieu et il y a le coran, je lit le Coran et voila ."* - Soeffiane (interview 3 p.5). *"Être musulman ça m'aide psychologiquement, tu arrêtes l'alcool, tu arrêtes ça et ça et ça."* - Mounir (interview 5 p.13).

In het gesprek met Falal en Mounir lijkt het onderscheid tussen emotie en gedrag vanuit een psychologisch perspectief minder afgelijnd. De mogelijkheid tot het benoemen van gevoelens ontbreekt en ze lijken slechts weinig inzicht te hebben in hun mentaal functioneren. Falal, Soeffiane en Mounir zijn de participanten die opgroeiden in een Noord-Afrikaanse cultuur en het is vermoedelijk geen toeval dat de omgeving waarin zij groot werden gebracht niet in gelijke mate gepsiologiseerd is als onze samenleving. Op de vraag of hij over gevoelens spreekt zegt Mounir: *"Oui, oui, ça c'est normal, si j'ai pas bien dormi, si je pense à la famille, si je veux arrêter ça,.."* - Mounir (interview 5 p.4). Op de vraag wat hij voelt bij discriminatie zegt Falal: *"Je me sens mal en faite, je me sens discriminé, le racisme."* - Falal (interview 4 p.7).

"Wanneer ik met Mounir sprak over mentale gezondheid botste ik op een kloof in onze betekeniswerelden. Hij liet blijken dat een psycholoog enkel voor mensen is die 'gek' zijn of voor mensen die papieren willen door te doen alsof ze 'gek' zijn. Hij legt ook geen verband tussen mentale gezondheid en emoties. Wanneer ik doorvraag geeft hij aan veel stress te hebben en gevoelens van kwaadheid en verdriet, die hij niet kan uiten." - Cilia (dagboek p. 14).

Alec erkent de impact van zijn levensstijl op zijn mentale gezondheid en het belang van het uiten van gevoelens door erover te spreken.

"J'ai tout le temps des soucis mentale!" - Alec (interview 2 p.3).

"C'est très important de parler au gens qui jugent pas. Parce que, wow ça va hein, arrêtez les frustrations parce que le fait de s'exprimer quand tu es libère, on a besoin de s'exprimer. La confiance." - Alec (interview 2 p.5).

Mounirs perspectief op mentale problemen houdt verband met het gedragsmatige aspect ervan. Het zich niet kunnen aanpassen aan een leven op straat zou volgens hem een oorzaak zijn van mentale problemen die zich vervolgens uitdrukken in agressief gedrag.

"J'avoue qu'il y a des cas qui sont fragile. Je vois des gens après deux ans et ils pètent un cable, ils deviennent fou, un clochard aggressive. Ils pètent un plomb parce-qu'ils sont pas habitués (d'être sans abri)." - Mounir (interview 5 p.1).

Een andere vorm van psychisch lijden benoemt Mounir als het simuleren ervan opdat men hierdoor een verblijfsvergunning zou kunnen bemachtigen. *"Il y a des gens qui jouent le fou pour avoir des papiers. Moi je veux pas faire ça parce-que si tu joues le fou et tu prends des médicaments, tu vas être vraiment fou."* - Mounir (interview 5 p.13). Maya sprak over zowel de psychotische als de stemmingsproblematieken die het straatbeeld kleuren onder de dakloze populatie. Ze haalt hiervoor verscheidene mogelijke oorzaken aan, gaande van de levensomstandigheden die onder andere hun invloed kennen op het zelfbeeld, tot het innemen van medicatie.

"De mensen op de straat die hebben depressies. Die hebben zware depressies, die hebben geen plezier meer." - Maya (interview 6 p.11).

"Als je die mensen ziet, hoe onderdrukt die zijn, hoe minderwaardig ze zich voelen, hoe ze onder invloed van medicatie zijn, hoe ze daardoor psychisch gedeformeerd zijn, dat is de oorzaak van de psychische ziekte. (...) Die zijn psychisch ziek, die verzinnen dingen, die hebben fantasieën." - Maya (interview 6 p.1-2).

3.6.3. Beschouwing

De verschillende emoties die aan bod komen in en door het spreken van de participanten getuigen van angst, boosheid, schaamte en schuld. Deze negatieve affecten worden gecombineerd met een hoge mate aan stress die voortkomt uit de drie besproken lagen 'maatschappij', 'hulpverlening' en 'de straat'. De participanten lijken zich, net zoals de rest van de samenleving, in een individueel schuldmodel te wentelen. Zo wordt het idee dat daklozen verantwoordelijk zijn voor hun eigen problemen, overgenomen door de dakloze zelf. Het is een plausibele assumptie dat de invloed van deze affecten een nefaste impact kent op het psychisch functioneren. Daarenboven stellen enkele van de participanten geen uiting te weten geven aan de gevoelens die zij ervaren. Er kan verondersteld worden dat door een gebrek aan inzicht in het mentaal functioneren, een aanzienlijk deel van de stress en gevoelens zelfs onbewust blijft, niettemin een effect heeft. Uit wat besproken wordt is duidelijk dat men de mentale gezondheid moet beschouwen in het licht van de culturele sfeer waarin men zich begeeft. De participanten geven elk op hun eigen manier invulling aan het concept 'mentale gezondheid' en daarbij mag er niet

vanuit gegaan worden dat de ene betekenis beter zou zijn dan de andere. Een waarheid kan immers maar zo betekenisvol zijn in de mate waarin die past in iemands betekeniswereld. Men kan zich bijgevolg vragen stellen over de hoeveelheid overlap die er plaatsvindt tussen de betekeniswereld van ons hulpverleningsaanbod en alternatieve betekeniswerelden. De oorzakelijke verbanden die door de participanten rond psychisch lijden geconstrueerd worden, kennen bijvoorbeeld weinig aansluiting bij de psychologische discipline zoals wij die invullen. Als men de negatieve emoties beschouwt die hierboven vermeld worden, kan men, ondanks het beperkte inzicht in mentale processen, interpreteren dat er toch een onuitgesproken vraag of nood bestaat naar een vorm van psychische begeleiding.

3.7. Coping

De themacluster 'coping' handelt over de manieren die de participanten zich toe-eigenen om om te gaan met het leven op straat. Het onderscheid in subthema's wordt gemaakt op basis van de kenmerken van de copingstrategie. De participanten worden niet gekenmerkt door een afgelijnd profiel of copingstijl gezien ze in verschillende mate gebruikmaken van verscheidene copingstrategieën. Als afsluiter volgt er een laatste beschouwing.

3.7.1. Rechtvaardigen

Sommige participanten hadden de neiging om een rechtvaardigende attitude aan te nemen. Het afleggen van verantwoording ten opzichte van anderen maar vooral ten opzichte van zichzelf zou een belangrijk mechanisme kunnen zijn in de verwerking van omstandigheden of gebeurtenissen. Zo wordt door enkele participanten het argument vooropgesteld dat stelen en prostitutie verplichtingen zijn binnen het leven als dakloze en dat dit geen kwestie van keuze is. "On est obligé d'aller voler. - Nureddin (interview 1 p.7) . "La prostitution, je voulais pas mais c'est obligatoire." - Soeffiane (interview 3 p. 7). Soeffiane rechtvaardigt zijn prostitutie door een gebrek aan keuzemogelijkheid en eveneens in teken van zijn waarden en normen rond goed versus kwaad. Hij vindt het belangrijk om niet in het krijt te staan bij iemand en deze gedachte overtreft het belang aan lichamelijke integriteit. Op deze manier wordt het prostitutiegegeven afgeschilderd als de meest morele optie waardoor hij zichzelf in zijn beleving kan blijven evalueren als een goed persoon.

"J'habitais chez quelqu'un et j'ai fais plaisir à lui. Je peux pas m'endormir si je paie pas à lui. Je dors mais je donne rien pour payer le loyer, j'ai pas pour donner. Lui il a dit "ah c'est pas de problème", lui il dit ça mais moi je suis pas à l'aise." - Soeffiane (interview 3 p.1).

Mounir redeneert op een gelijkaardige wijze over het toegekend krijgen van papieren in Nederland. In zijn beleving was een schijnhuwelijk de enige manier om een verblijfsvergunning te krijgen. Hij laat blijken dat deze wijze buiten zijn waarden- en normen-stelsel valt waardoor hij zichzelf als een moraal man beschouwt. *"Pour avoir des papiers en Hollande il faut se marier et ça j'aime pas."* - Mounir (interview 4 p. 3). Het niet toegekend krijgen van papieren in België wordt eveneens toegeschreven aan de ander. In deze context geeft Mounir aan geen schuld te dragen aan zijn huidige situatie wat ook hier een gevoel van onrecht in de hand werkt. Deze optie draagt kennelijk de voorkeur boven zichzelf in vraag te stellen wat, gezien zijn meerdere gevangenisstraffen voor onder andere het verhandelen van drugs, een mogelijk alternatief zou kunnen vormen. *"Je dis la vérité hein, c'est pas ma faute hein."* - Mounir (interview 4 p. 4). Deze uitspraak staat in contrast met de schuldgevoelens die in het vorige onderdeel (*supra* 3.6. Mentale gezondheid) worden besproken wanneer hij zegt dat hij zijn problemen aan zichzelf te danken heeft. Laatstgenoemde vaststelling ondersteunt de mogelijkheid dat deze copingstrategie in het teken

staat van het wegwerken of neutraliseren van zijn schuldgevoelens, al werden deze schuldgevoelens eerder reeds geïnterpreteerd als functioneel ten goede van een gevoel van zelfbeschikking (*supra* 3.6.1. Angst, kwaadheid, schaamte en schuld). Deze vaststellingen getuigen van de complexe interacties tussen de thema's 'zelfbeeld', 'mentale gezondheid' en 'coping' (*infra* 4.1. Bespreking resultaten).

Wanneer Nureddin marihuana begon te dealen, ging een groot deel van de opbrengst naar eten voor zijn broers en zussen. Hier wordt illegaliteit weer vooropgesteld als meest rechtvaardige oplossing voor de armoedeproblematiek waarin zijn gezin zich bevond. In Nureddins beleving werd hij berecht op zijn barmhartigheid en dat zorgt ervoor dat hij deze situatie als onrechtvaardig ervaart. Zijn eigen aandeel in de oorzaak van de gevangenisstraf wordt zo geminimaliseerd. *"J'étais en prison pour nourrir ma famille."* - Nureddin (interview 1 p.3). Soeffiane beoordeelt het verkrijgen van werk als een kansspel. Dit impliceert een externe locus van controle waardoor hij zichzelf niet in vraag dient te stellen en hij bijgevolg geen schuld draagt aan zijn huidige levenswijze. *"Le travail c'est de la chance."* - Soeffiane (interview 3 p.2). Volgens Amin komt het rechtvaardigende gedrag en denken voort uit minderwaardigheidsgevoelens. *"Le problème c'est quand un Marocain vient du Maroc, il a peur, il est ignorant et il a un sentiment d'infériorité."* - Amin (interview 4 p.11). Een poging om deze minderwaardigheidsgevoelens te neutraliseren is door de eigenwaarde in de positieve richting te houden. Het zichzelf toekennen van positieve eigenschappen draagt hier mogelijk tot bij. Dit houdt nauw verband met het onderdeel 'zelfbeeld'. Het rechtvaardigende karakter van de participanten hun denken heeft tot gevolg dat zij een passieve functie toebedeeld krijgen. In hun belevingswereld waarin onrechtvaardigheid een sleutelbegrip is, vertolken zij de rol van het slachtoffer. *"J'étais victime."* - Falal (interview 4 p.12). Alecs woordkeuze houdt een externalisering van de problemen in. In de woorden 'j'ai eu' is het onrecht dat hem is overkomen te horen. Hier wordt eveneens zijn eigen bijdrage buiten beschouwing gehouden. *"Tout les 3-4 ans j'ai eu de la merde."* - Alec (interview 2 p.1). *"Si je pouvais faire un bouquin avec tous les malheurs que j'ai eu, vraiment,..."* - Alec (interview 2 p.9)

3.7.2. Alcohol en drugs

De prominente rol die alcohol en drugs in het leven op straat spelen werd reeds kort besproken in het onderdeel 'De straat' (*supra* 3.4.3. Verslaving en criminaliteit). Hier wordt van naderbij bekeken welke functie alcohol en drugs vervullen in de zoektocht naar een mentaal evenwicht. De voornaamste reden voor gebruik lijkt de mogelijkheid te zijn om zich tijdelijk te distantiëren van bepaalde gedachten en gevoelens.

"Quand les problèmes rapprochent, je commence à boire une bière ou deux." -Alec (interview 2p.3)

"J'ai bu beaucoup d'alcool pour oublier ma réalité en fait." - Falal (interview 4 p.18)

"C'est pour ça que je bois d'alcool. Quand je bois pas je suis un peu, je pense plus à la situation. Je bois pour oublier. Pour être ailleurs." - Mounir (interview 5 p.6-7)

"De fles wodka is hun echtgenoot, hun vriendin. Die zuipen zich hun wereld mooi." Maya (interview 6 p.11)

Mounir hanteert alcohol en drugs om zijn innerlijke gevoelswereld te verdoven. Hij gaf reeds aan moeilijk uitdrukking te kunnen geven aan zijn emoties en dit biedt een alternatieve manier voor hem om aan de negatieve gevoelens te ontkomen, al is het maar voor zolang de substantie werkzaam is. *"Quand tu aimes pas des choses de l'intérieure, par exemple l'angoisse, parfois tu préfères de boire un verre ou bien fumer un joint pour être loin de la situation."* - Mounir (interview 5 p.1). Mounir geeft te kennen dat het gebruik van alcohol en drugs geen duurzame oplossing biedt voor zijn problemen en negatieve gevoelens die ermee gepaardgaan. Soeffiane geeft eveneens aan dat vergeten niet gelijk staat aan verdwijnen en is zich bewust van de dubieuze aard van deze copingstrategie.

"J'ai essayé tout mais c'est pas une solution, la drogue, les médicaments, même les cigarettes, l'hashish,..." - Mounir (interview 5 p.8)

"Je consomme pour pas tomber malade, je ne consomme pas pour oublier parce-que ça devient de plus en plus grave. On dit 'la scusa', parce-que c'est jamais oublié." - Soeffiane (interview 3 p.4)

Kris wist de observatie van de uitgesproken aanwezigheid van alcohol en druggebruik binnen het daklozenmilieu toe te lichten. Zij verklaart dit fenomeen aan de hand van de fysiologische reactie op de stressrespons.

"Het proces van de mensen is, van als we bedreigd worden gaan we in weerstand, vanuit de weerstand gaan we vechten of vluchten of jagen op de roes en het aangename in korte-termijn-acties namelijk drinken en drugs en we hebben er altijd meer van nodig." Kris (interview 7 p.8)

3.7.3. Afscherming

Afscherming als coping houdt hier het zich onttrekken aan het contact met andere daklozen in. Mounir en Maya lijken deze strategie allebei te hanteren opdat andermans moeilijkheden geen invloed zouden kunnen hebben op hun eigen gemoedstoestand. *"Ik laat mij door geen enkel gesprek raken, ik laat geen mensen dicht bij mij. Ik zeg altijd 'jaja, oké, bonjour, au revoir!'."* - Maya (interview 6 p.7). Dit heeft tot gevolg dat het vormen van hechte vriendschappen uitgesloten is, wat maakt dat Maya's en Mounirs bestaan erg solitair is. *"Je marche toujours seul dans la rue, j'aime d'être seul. Dans le squad chacun a sa chambre, je la ferme et je dors et c'est tout."* - Mounir (interview 5 p.3). Deze methode van coping lijkt een eerder bewust en rationeel gekozen strategie waarbij men actief bezig is met het zich behoeden voor onheil. Maya schermt zich bewust af van daklozen maar gaat ook bewust op zoek naar contact met mensen die sterk in het leven staan.

"Als men met de mensen vriendschappen aangaat, dat is zeker, dan wordt men naar beneden getrokken." - Maya (interview 6 p.46)

"Ik zoek altijd mensen op die proberen iets van hun leven te maken. Die niet gewoon rondhangen, die niet klagen, die niet depressief zijn, maar mensen die vrolijk zijn, die het mooie aan het leven zien." - Maya (interview 6 p.7)

Volgens Maya is deze strategie de sleutel tot een gelukkig bestaan op straat.

"Ik vind de straat niet erg. Het leven op de straat is niet erg. Dat kan niemand mij vertellen, ik leef al vijf jaar op straat. Het belangrijke is wat doe ik daarmee? Met welke mensen kom ik samen?" - Maya (interview 6 p.9)

3.7.4. Vechten tegen onrecht

Het leven op straat lijkt voor de participanten soms een ware strijd. Wanneer ik Falals hindernissen in het leven positief wil benoemen als 'realisaties', corrigeert hij mij meteen en benoemt hij deze als 'overwinningen'. Deze mooie verwoording werpt het licht op het gevecht tegen onrecht dat wordt geleverd door daklozen. *Cilia: "J'entends que c'est important pour toi ce que tu as déjà réalisé dans la vie"; Falal: "Ce que j'ai VECU!"* - Falal (interview 4 p.17)

Maya klaagt het onrecht dat leeft op straat sterk aan en gaat hier recht tegenin. Ze lijkt zich niet te laten kennen en is volhardend in haar visie. Ze doet actief haar best om niet te kelderen in kommer en kwel en blijft koppig positief. *"Niet in de ziekte bestaat de wereld, in het mooie bestaat de wereld! En daar vecht ik elke dag tegenaan."* - Maya (interview 6 p.12). Ze doet eveneens haar best om haar lotgenoten aan te sporen zich dezelfde attitude aan te meten. Ze wijt het volgzame gedrag van haar collega-daklozen aan een lak aan educatie en schrijft haar eigen opleiding hoog aan waardoor ze zich geroepen voelt zichzelf naar de positie van het weten te wenden.

"Dan zeg ik altijd: "Zeg mensen, laat jullie niet zo doen! Jij bent de klant, jij bent de klant!"" - Maya (interview 6 p.37)

"Dat is ook wat ik in mijn mails met de afbeeldingen zo allemaal doe. De klant is koning, of de klant nu uit zijn eigen zak betaalt of de overheid. Die hebben allemaal hun eten op hun bord door de clochard." - Maya (interview 6 p.37)

Maya schrijft talrijke e-mails naar gezaghebbers binnen de hulpverlening zoals de directie van Samu Social en andere kaderleden (*infra* Bijlage H). In deze mails geeft ze kritiek op de werking van Samu Social, op hun gebruik van plastic en hun wegwerpmentaliteit, op de zorg voor kinderen en ouderen, en denkt ze mee na over

mogelijke oplossingen. Met het schrijven op zich kan ze zichzelf uiten en met de inhoud van haar schrijven geeft ze haar rol in het leven op straat betekenis. Haar boodschappen naar de hulpverlening illustreert ze rijkelijk met afbeeldingen die ze op het internet vindt. Ze heeft nog nooit antwoord gekregen maar ze blijft volharden. Maya is niet van plan om het gevecht tegen het onrecht snel op te geven. *"Ik geef niet toe en ik blijf bij mijn visie want als de slimmere het opgeeft, regeren de dommen de wereld!"* - Maya (interview 6 p.40).

3.7.5. Toekomstperspectief

In dit subthema wordt weergegeven welke wensen de participanten hebben ten aanzien van de toekomst. Voor Alec, Soeffiane en Mounir houden dit persoonlijke verwezenlijkingen in, Amin en Maya hebben het over hervormingen in de hulpverlening en Falal wenst, niet enkel voor zichzelf maar voor alle illegalen, een functie te vervullen binnen de economische dimensie van ons land. Een toekomstperspectief kan als een sterkte gezien worden in die zin dat deze wensen mogelijk hoop genereren naar een betere toekomst en een, dan wel eerder impliciete, manier van coping is om tegengewicht te bieden voor huidige negatieve gevoelens die voortkomen uit het leven op straat.

"J'ai vraiment le désir de continuer, je veux pas rester comme ça. Je veux peut-être devenir un assistant social de nouveau, je veux recommencer." Alec (interview 2 p. 6)

"J'aimerais bien d'avoir une famille." - Soeffiane (interview 3 p.4)

"Je veux juste avoir une appartement, un travail, une femme, être normal. Je cherche pas riche, l'argent, juste normal." - Mounir (interview 4 p.4)

"Laisse nous participer à l'economie!" - Falal (interview 4 p. 11)

Volgens Amin werkt de huidige manier van zorg verstrekken een verkeerde mentaliteit in de hand waardoor problematieken in stand worden gehouden. Amin pleit voor een meer duurzame manier van hulpverlening waarbij educatie ook voor kwetsbare individuen en mensen in armoede een zekerheid wordt en liefde voor eenieder een vast begrip.

"Il faut apprendre les gens à pêcher du poisson, comme ça ils peuvent manger. Il faut pas donner le poisson. Il faut apprendre comment travailler et comment gagner de l'argent. Ici c'est pas de poisson mais de la drogue et de la bière qu'ils donnent aux gens. On aide pas les gens à vivre donc ils savent pas comment vivre." ; Cilia: "Mais ça c'est l'éducation?"; "Oui l'éducation privé, les parents et l'éducation national du pays. Quand personne m'apprend comment pêcher, je vais demander. Si ils me donnent pas, je vais voler, parce-qu'ils m'ont pas appris à pêcher. Il faut apprendre aux gens comment vivre, donner des instructions. Et donner de l'amour, comme toi tu donnes de l'amour." - Amin (interview 4 p. 20)

Maya schrijft educatie eveneens hoog aan en benadrukt de belangrijke rol die de hulpverlening met zijn deskundige zorgverstrekkers hierin kan spelen.

Maya over hulpverlening: "Hier moeten jullie actief worden, de mensen een opleiding geven. Te zeggen: "Hier hebben we computers, kijk maar op het internet, kijk ernaar, wat gebeurt er? Wat gebeurt er in de politiek? Op de woningmarkt? Waar kan ik hulp vinden als ik verslavingsproblemen heb? Hulp voor zelfhulp. (...) Er moet opgeleid personeel komen, goed opgeleid personeel, dat deskundig is in deze specialisatie." - Maya (interview 6 p.4-5)

Maya vindt 'zelfbeeld' een belangrijk element waar vanuit de hulpverlening meer aandacht naartoe zou moeten gaan. Dit is volgens haar nogmaals een punt waar deskundig personeel moet op ingezet worden die hoop en een toekomstperspectief kan genereren.

"Daar is personeel nodig dat zegt "Nee, het leven is anders, het leven is mooi, jonge je bent nog iets waard, verzorg je, glimlach naar jezelf!". - Maya (interview 6 p. 12)

"Men kan nog iets met die mensen doen, men moet gewoon eens, niet de muren grijs schilderen maar de muren vrolijk schilderen, misschien eens een regenboog schilderen, een paar afbeeldingen opplakken, dat je visueel iets ziet, hier zijn we welkom." - Maya (interview 6 p. 31)

Kris sluit zich aan bij Maya's mening wanneer ze uitlegt wat verschillende therapeutische technieken zoals de 'goed gevoelstoel' en mindfulness bij daklozen bewerkstelligen.

"Ze leren om hun bril van 'heel de samenleving is te wantrouwen' af te zetten, om helderder naar de dingen te kijken en dan zie je dat het perspectief om naar de zaken te kijken én naar zichzelf te kijken, dat dat fundamenteel verandert." - Kris (interview 7 p.7)

Maya ziet potentieel in het opvangcentrum waar zij verblijft. Van de grote oppervlakte en het geld dat door de staat wordt vrijgemaakt zou nuttig gebruik kunnen gemaakt worden door het creëren van woongroepen. Volgens haar zou de re-integratie in de maatschappij dan een stuk vanzelfsprekender zijn en zou er meer onderlinge ondersteuning tussen de daklozen zelf plaatsvinden.

"Vijfduizend vierkante meter, waarom vormen die daar geen kleine woongroepen?" Maya (interview 6 p.16)

"Vrouwen die nog fit zijn, altijd twee drie vrouwen op een klein appartement. Living, douche, keuken. Die vrouwen helpen elkaar. Die koken samen. Die doen hun was, die praten met elkaar, kijken samen tv. De ene zegt "oh nee alcohol is slecht, dat is slecht!". Een kleine prijs, zodat er iets gaat naar de staat. Dan komt Actiris eens "Super, wat vind je van een job, dat jullie zich stilaan zelf financieren."." - Maya (interview 6 p. 30)

Kris heeft het eveneens over alternatieve woonmogelijkheden ter re-integratie van daklozen.

"Wat er mist, is het outreachend werken, plaatsgericht. Housing first ¹⁹ is daar een voorbeeld van waar ze eerst een woonplaats voor de thuislozen gaan zoeken om dan op een heel traag ritme de verbroken verbindingen te herstellen." - Kris (interview 7 p. 2)

3.7.6. Overige

De grappige noot die Falal in zijn verhaal brengt kan eveneens als copingmechanisme beschouwd worden. Op papier komt het gesprek ernstig over maar tussen de regels door werd er veel gelachen. Falal bracht de onrechtvaardigheid op een amuserende wijze naar voren. Dit neemt de ernst van wat er gezegd werd zeker niet weg maar biedt voor Falal een gezonde manier om met zijn problematiek om te gaan. *"Si moi je raconte mon histoire jusqu'à la fin, ça serait une filme! Et il va gagner un oscar hahahahaha!" - Falal (interview 4 p.13)* Voor Maya biedt schrijven een manier om haar negatieve gevoelens te uiten en te verwerken. Ze schrijft haar frustraties letterlijk van zich af waarbij het weggooien van haar woorden impliceert dat haar negatieve gevoelens eveneens niet meer aanwezig zijn.

"Ik heb mijn eigen methode, ik schrijf mijn woede op papier. Dus niet vriendelijk, daar komen echt veel scheldwoorden. Dat wordt twee dagen bijgehouden, dan wordt het gescheurd, dan is het weg. Dan is de woede weg en dan komt het lachen terug." - Maya (interview 6 p.9`)

De beste manier om met het leven op straat om te gaan is volgens Soeffiane zijn geloof. Hierin lijkt hij veel steun te vinden wanneer hij het moeilijk heeft. *"Mon médicament c'est dieu. (...) Lit le Coran, cette livre te fait tout les réponses." - Soeffiane (interview 3 p.5).* Wanneer Mounir bedenkingen heeft rond de zuiverheid van zijn handelen vraagt hij zijn God om vergiffenis. Dit lijkt de voorwaarde te zijn om zichzelf te kunnen vergeven. *"La religion c'est très important, ça me donne de la force. Je demande toujours le pardon à dieu." - Mounir (interview 5 p.13)*

---

¹⁹ Housing First is een relatief recent alternatief voor opvangcentra waarbij daklozen van permanent onderdak voorzien wordt in de vorm van een eigen appartement of studio. Zij worden hierin gelijkmatig begeleid waarbij er uiteindelijk volledige zelfstandigheid beoogd wordt.

Kris kaartte het belang van het omgaan met negatieve gevoelens aan wanneer ze het gebruik van mindfulness bij daklozen toelichtte.

Over mindfulness: "Bij het normaliseren ga je leren dat angst, dat we daar niet meteen iets mee moeten doen (...) Als ze dat leren krijgen ze die innerlijke afstand tussen emoties en gedachten en die afstand leren ze gebruiken om te zien wat de beste actie is om te ondernemen." - Kris (interview 7 p.8-9)

3.7.7. Beschouwing

Het rechtvaardigende karakter van sommige gespreksdelen lijkt voornamelijk samen te hangen met het behoud van een positief zelfbeeld. Waarden en normen worden geïmplementeerd in het toelichten van de redelijkheid van een bepaalde keuze of daad. Hierbij is het niet omdat men verantwoording aflegt dat men de verantwoording in vraag moet stellen. Bovendien zijn de rechtvaardigingen hoe dan ook de waarheid in de beleving van de participanten. Door de oorzaak van het onrecht te externaliseren, worden de participanten in een passieve slachtofferpositie geplaatst, wat de mentale gezondheid ten goede komt en met andere woorden geïnterpreteerd kan worden als een efficiënte copingstrategie. Alcohol en drugs kunnen daarentegen als een minder efficiënte strategie beschouwd worden om gevoelens en gedachten uit te schakelen. Mounir en Soeffiane erkennen dat het gebruik van alcohol en drugs geen rendabele manier vormt om te bereiken wat ze met het gebruik beogen, namelijk het wegwerken van de hinderlijke gevoelens.

Het is opvallend dat Amin geen enkele rechtvaardigende uitspraak doet. In ons gesprek is er, behalve zijn oplossingsgericht denken, nergens een vorm van coping te bespeuren, noch van uitgesproken negatieve emoties. Amins stem komt vooral aan bod in de eerste drie thema's die handelen over de verschillende lagen die in de gesprekken geïdentificeerd werden. Dit kan verklaard worden door de vaststelling dat het dakloos worden zijn eigen keuze was. Deze constatering ondersteunt het gebruik van de copingstrategieën eveneens gezien het ontbreken ervan gepaardgaat met het afwezig zijn van oorzakelijke negatieve emoties die aanleiding vormen voor coping.

Ondanks het uitzichtloze gevecht dat Maya voert tegen onrecht, koestert zij hoop en blijft ze pogingen ondernemen om een verschil te maken. Ze meet zichzelf een leidinggevende positie aan, een moederfiguur die haar nakomelingen probeert te tonen hoe het moet. Dit is een belangrijke vorm van zingeving aan haar bestaan die geïnterpreteerd kan worden als een bron van veerkracht en tevens een belangrijke copingstrategie vormt. De andere participanten streven eveneens elk op hun eigen manier naar een betere toekomst, wat betekent dat ook zij een houvast zullen hebben op moeilijke momenten. De oplossingen die worden aangereikt vormen mogelijk de bouwstenen voor nieuwe trajecten binnen de persoonlijke ontwikkeling.

De vaststelling van de verschillende copingmechanismen geeft blijk van het feit dat de participanten zelf al manieren ontwikkeld hebben om met de stressoren en situaties om te gaan. Sommige strategieën zijn gezonder dan anderen maar het is desalniettemin belangrijk om deze in beschouwing te nemen wanneer men hulp aanbiedt.

4. Discussie

4.1. Bespreking resultaten

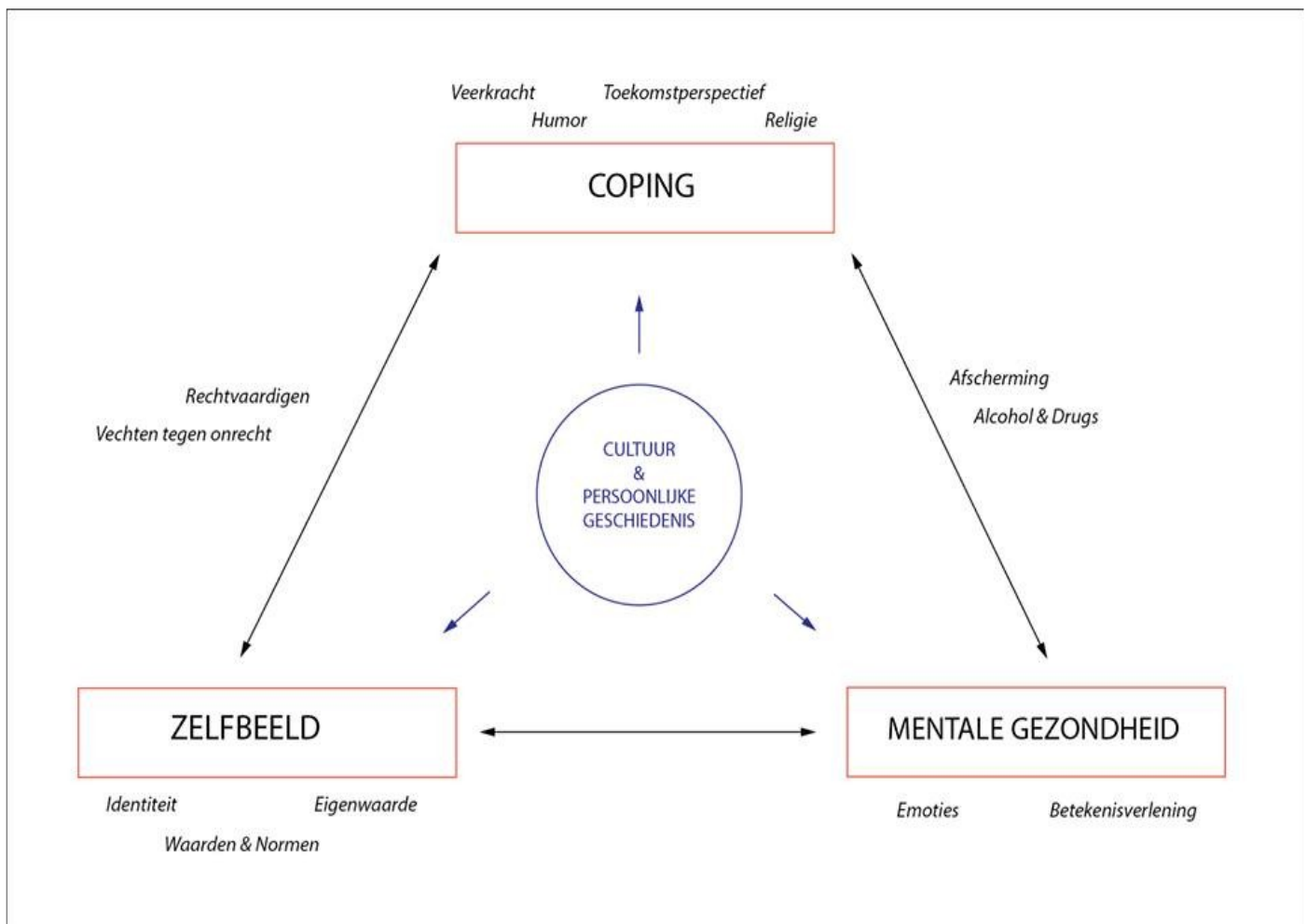
Deze studie onderzocht de plaats van de hulpverlening in de leefwereld van daklozen in Brussel. Uit de gesprekken kwamen zes thema's naar voren die schematisch weergegeven en besproken werden in voorgaand deel (*supra* 3.1. Inleiding). De zes thema's werden in twee groepen opgedeeld waarbij de eerste drie 'maatschappij', 'hulpverlening' en 'de straat' de verschillende niveaus in de leefwereld van de participanten representeerden. De tweede groep hield de thema's in die handelden over interne psychische aspecten van de participanten. De leefwereld van de participanten heeft een invloed op deze psychische aspecten en stellen deze dagelijks voor de uitdaging om een positief behoud na te streven. Inzicht in de wisselwerkingen tussen deze verschillende thema's leert ons de plaats van de hulpverlening in de leefwereld van daklozen beter te begrijpen.

In het thema 'maatschappij' wordt de rol die de staat in de beleving van de problematiek speelt, door de participanten uitvoerig aangekaart. In het reilen en zeilen van de overheid neemt de 'overlastgedachte' de bovenhand op een zorgvisie. Niet alleen in België maar ook in het land van herkomst voor sommige participanten, werd er tegenwind ervaren op niveau van de maatschappij in de poging om hun wensen en noden te vervullen. Binnen deze laag ervaren de participanten discriminatie en sociale exclusie. Deze bevindingen stemmen overeen met de onderzoeksresultaten van Zerger et al. (2014), Bhui, Shanahan en Harding (2006) en Daiki (2006) die eerder besproken werden (*supra* 1. Inleiding). Het individualistische denken werd door Kris aangehaald als de dynamiek die het onrecht in de laag van de maatschappij lijkt aan te sturen, wat past binnen de het verhaal van de participanten. De vertrouwensbreuk tussen de daklozen en de maatschappij komt hierbij onmiskenbaar aan bod. Deze vertrouwensbreuk wordt in de beleving van de participanten doorgetrokken naar de laag van de hulpverlening, waarbij laatstgenoemde kan geïnterpreteerd worden als 'een afgevaardigde van de maatschappij'. De hulpverlening wordt gedevalueerd in het licht van vooringenomen meningen of negatieve ervaringen, die eventueel met het 'treatment gap' in verband kunnen worden gebracht (*supra* 1. Inleiding). Door de negatieve ervaringen is het immers niet ondenkbaar dat men zich niet tot de hulpverlening wendt wanneer men problemen ondervindt, hoe uitgebreid het zorgaanbod ook is. Zo ontstaat er mogelijk een vicieuze cirkel waarbij daklozen de rug keren naar de hulpverlening en hulpverleners ontmoedigd raken om te blijven investeren in zorg. Het vertrouwen moet hier hersteld worden in een milieu van bekwame zorgverstrekkers. Er is dus niet enkel sprake van financiële drempels, die makkelijk weg te werken zijn, maar ook van emotionele drempels, waar meer aandacht aan besteed moet worden. De vastgestelde ervaringen met de hulpverlening in het verhaal van de participanten, kunnen in verband worden gebracht met de thema's die in de studie van Martins (2008) aangehaald werden (*supra* 1. Inleiding). Deze thema's werden één voor één beaamd in de verhalen van de participanten maar vooral het thema rond de stigmatisering en respectloosheid waarmee men daklozen in de hulpverlening behandelt, krijgt bevestiging in huidig onderzoek.

De lagen 'hulpverlening' en 'maatschappij' zijn onlosmakelijk verbonden aan de laag van de straat. De laag van de straat wordt gekenmerkt door onveiligheid en rivaliteit. De bespreking van deze drie lagen werpt een licht op de talrijke stressoren waarmee de participanten geconfronteerd worden en die een duidelijke impact hebben op de mentale gezondheid. Enerzijds via de gevoelens van angst, schaamte, schuld en woede. Anderzijds via het zelfbeeld door discriminatie, stigmatisering, sociale exclusie en gewelddadige interacties met andere daklozen en hulpverleners. De stressoren die in de huidige studie tot uiting komen, kennen grote overeenkomsten met de stressoren die eerder besproken werden (*supra* 1. Inleiding). Daarbij werd het leven op straat an sich geïdentificeerd als een van de belangrijkste stressoren die bovendien een verhoogde kans met zich meebrengt op het ervaren van andere stresserende levensgebeurtenissen (D'Ercole & Struening; Wenzel, Koegel & Geldberg, geciteerd in Munoz, Panadero, Santos & Quiroga, 2005). Het traumatische, ontkrachtende en isolerende effect van dakloosheid (Shelter, geciteerd in Williams & Stickley, 2010) heeft volgens Southard (geciteerd in Boydell, Goering & Morrel-Bellai, 2000) een impact op de identiteitsontwikkeling. Dit begrip kwam in de gesprekken naar voren als een belangrijk thema. Bij de participanten is er eveneens sprake van een invloed van het dakloos zijn op het zelfbeeld dat vooral in de onderdelen 'identiteit' en 'eigenwaarde' aan bod kwam. Zoals gesteld door Boydell, Goering & Morell-Bellai (2000); en Frischmuth (2014) hebben de elementen die eigen zijn aan een leven op straat en vereenzelvigd worden met de identiteit, een invloed op het verleden, het heden maar ook op de toekomst. Dit ondersteunt de interpretatie die gemaakt werd (*supra* 3.7. Coping) dat een hoopvolle toekomstvisie een belangrijke bron van veerkracht kan vormen.

In de studie van Williams en Stickley (2010) wordt de significante rol die drugs speelt als een manier van coping bij daklozen besproken. Deze bevinding werd in het huidige onderzoek bevestigd. Daarnaast werden tal van andere copingmechanismen onderscheiden in het verhaal van de participanten. Onderstaande schema toont de dynamieken tussen de thema's 'coping', 'zelfbeeld' en 'mentale gezondheid' aan, waarbij de verscheidene copingstrategieën het zelfbeeld en de mentale gezondheid in de positieve richting trachten te sturen.

Figuur 2. Schematische weergave van de interactie tussen de thema's 'zelfbeeld', 'mentale gezondheid' en 'coping'.

In dit schema zijn 'rechtvaardigen' en 'vechten tegen onrecht' gericht op het bewerkstelligen van een positief zelfbeeld. De geïdentificeerde copingmechanismen 'afscherming' en 'alcohol en drugs' zouden meer inspelen op de gevoelens binnen het thema 'mentale gezondheid'. De vier overige subthema's binnen 'coping' kennen een eerder algemene invloed in het omgaan met de stressoren die zich in het dagelijkse leven van de participanten aandienen. De waarden en normen binnen het thema 'zelfbeeld' hebben op hun beurt een invloed op 'coping' gezien de rechtvaardigende copingstrategie bij enkelen van de participanten hierop gestoeld lijkt te zijn. Het zelfbeeld van de deelnemers kan een positieve of een negatieve invloed hebben op hun mentale gezondheid en dit zowel direct als indirect via 'coping'. Het is vanzelfsprekend dat de mentale toestand zal bepalen in welke mate er een beroep wordt gedaan op copingstrategieën en op welke copingstrategieën. Het beeld dat iemand van zichzelf heeft, wordt eveneens door iemands mentale toestand beïnvloed, ook hier zowel direct als indirect via 'coping'. Elk van de drie thema's wordt gestuurd door de culturele achtergrond van de participanten en diens persoonlijke levensgeschiedenis en ervaringen.

In een studie rond mentale gezondheid bij daklozen werd aangetoond dat de meerderheid van de daklozen in ons land een psychisch lijden vertoont omwille van de toestand waarin ze leven (Humbreeck, 2005). Williams en Stickley (2010) toonden hetzelfde verband tussen dakloosheid en mentale gezondheid aan. In de huidige studie gaven de participanten echter weinig blijk van een uitgesproken pathologisch functioneren. Met de vele negatieve gevoelens die zij ervaren tijdens hun dagdagelijkse bestaan op straat hebben zij in bepaalde mate leren omgaan door verscheidene copingstrategieën toe te passen. De betekenisverlening aan mentale gezondheid bij de participanten loopt niet gelijk met deze van de psychologie als wetenschappelijke discipline, waar tevens de hulpverlening op gestoeld is. Dit betekent niet dat er geen nood is aan een vorm van psychische begeleiding. Het lijkt ontegensprekelijk dat gevoelens zoals angst en schuld en de grote mate aan stressoren bij daklozen, de mentale gezondheid op de proef stellen. Bovendien kan men bij sommige van de copingstrategieën de effectiviteit in vraag stellen. Ondanks dat er geen uitgesproken nood is, lijkt zorg toch aangewezen. De hulpverlening vormt in de beleving van de participanten echter een vijand die allesbehalve ten goede zou komen aan diens welbevinden.

4.2. Kritische reflectie

4.2.1. Zelfreflectie

Het verhaal van de onrechtvaardigheid was erg confronterend voor mij. Tijdens elk gesprek had ik het gevoel dat er appèl op mij werd gedaan door de participanten. Dat ik iets moest ondernemen om hun situatie te verbeteren. *"In het naar huis stappen vloeiden de tranen van onmacht en frustratie over hoe oneerlijk onze wereld in elkaar zit. Ik ging naar mijn warme thuis maar Nureddin keerde terug naar het stinkende Beursstation."* - Cilia (dagboek p. 3). Opgroeiend in een omgeving waar de kansen er voor het rapen lagen, stond ik tijdens mijn kindertijd en jeugd niet vaak stil bij de kansloosheid van anderen. Nooit had ik me kunnen voorstellen hoe mensenlevens bepaald kunnen worden door de structurele kenmerken van ons politieke wezen. Met dit doorheen het onderzoek groeiende besef heb ik moeten leren omgaan. Elk gesprek voedde mijn ontgoocheling ten aanzien van de maatschappij en haar overheid maar waar ik in het begin ontzet was door frustratie, teleurstelling en kwaadheid, werd er tijdens het schrijven van deze thesis plaatsgemaakt voor hoop, oplossingen en alternatieve verhalen die we samen kunnen construeren. Het is vooral deze tendens die heeft bijgedragen tot mijn persoonlijk groeiproces.

4.2.2. Methodologische reflectie

Er kunnen bij dit onderzoek vier bedenkingen gemaakt worden. Een eerste heikel punt is de context van de straat waarin de gesprekken plaatsvonden. Het voordeel van deze context is dat de straat de natuurlijke omgeving vormt voor de participanten waarin zij zich dagelijks bevinden. Dit bracht echter met zich mee dat nieuwsgierige kennissen van de participanten het gesprek soms onderbraken. De omgevingsgeluiden vergden extra aandacht om de gesprekken uit te schrijven. De context van de straat maakte dat een heropname van het contact moeilijk of onmogelijk was. Maya zag ik gedurende twee maanden wekelijks in 'het Huizeke' en deze gespreksdata zijn rijker in verhouding met de data op basis van de gesprekken met de overige participanten. Ik heb meermaals gewenst om ook met de andere participanten herhaaldelijke contactname te laten plaatsvinden. De tweede bedenking is rond de voertaal van de gesprekken. Geen enkel van de gesprekken vond plaats in mijn moedertaal, Nederlands. Net als voor de meeste participanten waarbij Frans een tweede, derde of vierde taal vormt, is het mogelijk dat bepaalde nuances niet plaatsvonden in het spreken, waar dit bij het Nederlands wel het geval zou zijn. Met Maya vonden alle gesprekken in het Duits plaats en omwille van een tekort aan kennis van deze taal, was ik genoodzaakt de gespreksdata te laten vertalen. Het is aanneembaar dat bepaalde woorden in de vertaling verloren gingen. De derde bedenking kan gemaakt worden bij de heterogeniteit van de proefgroep. Waar mijn ingesteldheid een openheid naar elke dakloze toe behelsde, bracht dit in de analyse toch enkele limitaties met zich mee. De diversiteit in achtergrondgeschiedenis, culturele waarden, afkomst, criminaliteit en illegaliteit is erg groot en deze heterogeniteit komt extra uitgesproken tot uiting in een beperkte onderzoekssample, zoals hier het geval is. Het meest prominente verschil in problematiek was waar te nemen tussen de groep legale en illegale dakloze participanten. Ik heb getracht deze beperking te compenseren door de resultaten op een individueel georiënteerde manier te bespreken. Een laatste bedenking kan gemaakt worden bij mijn positie als onderzoeker. Zoals hierboven reeds gesteld (*supra*: 4.2.2. Zelfreflectie) voelde de hulpverlener in mij zich sterk aangesproken door de participanten. De bekomen gespreksdata werden op een open manier bevraagd waarbij ik vooral de participanten wou laten spreken rond thema's die zij zelf belangrijk achtten. Dit niettegenstaande dat mijn eigen interesses rond hulpverlening en mentale gezondheid eveneens aan bod kwamen. Waarschijnlijk vormt dit de reden waarom deze thema's in de analyse tot uiting kwamen. Er dient vermeld te worden dat het onderwerp van deze scriptie een resultaat is van mijn eigen interessegebied en een wilsuiting van een spreekbuis te vormen voor een minderheidsgroep. Ikzelf als persoon bekleed met andere woorden een richtinggevende functie in deze studie, gaande van de keuze van het onderwerp, tot de dataverzameling en -analyse. Het verwerken van mijn dagboekgegevens heeft mede als doel om ook in dit punt transparantie na te streven. Op deze manier kan de lezer de scriptie interpreteren in het kader van mijn eigen gedachten en gevoelens.

4.2.3. Richtlijnen toekomstig onderzoek

Een eerste richtlijn voor toekomstig onderzoek houdt verband met de besproken methodologische beperking rond de heterogeniteit binnen de proefgroep van de huidige studie. Een meer homogene proefgroep zoals de voorschriften voor de IPA van Smith en Osborn (2003) vooropstellen is aangewezen. Daarbij wil ik benadrukken dat de heterogeniteit die Brussel als stad kenmerkt, niet uit het oog mag worden verloren. Een mogelijkheid zou daarom zijn om verschillende groepen te identificeren en een studie rond elk van deze groepen uit te voeren zodat verschillen en overeenkomsten in de plaats die de hulpverlening voor hen inneemt eveneens in kaart kunnen worden gebracht. Een tweede richtlijn voor bijkomend onderzoek handelt over de analysemethode. Hier zou een cultuurgerichte analysetechniek zoals de 'Listening-Guide Methode' ²⁰ gehanteerd kunnen worden om meer diepgaande inzichten te verwerven in de betekenisverlening rond de plaats van mentale gezondheid en hulpverlening. Gezien de verkennende aard van deze studie zou bijkomende onderzoek verscheidene nieuwe hypothesen kunnen vooropstellen, opgebouwd rond de huidige bevindingen, om deze verder uit te diepen.

4.3. Aanbevelingen hulpverlening

De heterogeniteit binnen de groep participanten die in deze studie zichtbaar is, kan beschouwd worden als een weerspiegeling van de diversiteit die er in Brussel leeft. Een cultuursensitieve benadering is dan ook een vereiste binnen de Brusselse hulpverlening. Er bestaat geen vorm van hulpverlening die voor elk van de daklozen in Brussel dé aanpak vormt. Elke dakloze heeft een unieke levensgeschiedenis en een unieke problematiek die in zijn unieke context moet bekeken worden. Hiervoor moet men oog hebben en er zou ruimte moeten bestaan voor een individuele benadering.

Men moet in staat zijn om buiten het denken te treden van het westerse hulpverleningsmodel dat gericht is op de middenklasse. Straathoekwerk neemt hier een belangrijke positie in waarbij hulpverleners vertrouwen kunnen winnen door de eerste stap naar de daklozen toe te zetten. Men moet uit de vicieuze cirkel raken waarin wederzijds respect ontbreekt en daklozen bevestiging krijgen in hun wantrouwen.

Opvangcentra zouden een gevoel van veiligheid moeten creëren voor de dakloze in plaats van angst te genereren. Een leven op straat is rijk aan stressoren op talloze vlakken en hier zouden daklozen meer erkenning voor moeten krijgen. De hulpverlener zou meer moeten luisteren naar de wensen en noden van de dakloze om temidden van respect te bouwen aan een gelijkwaardige relatie. De onderliggende gevoelens van schuld, angst en kwaadheid, die aanwezig waren in de verhalen van de participanten, zouden dan in dergelijke veilige relatie tot uiting kunnen worden gebracht.

---

²⁰ De 'Listening Guide' is een psychologische analysemethode voor kwalitatieve interviews die gebruikt kan worden wanneer er een vraag is naar bepaalde aspecten van iemands complexe en gelaagde ervaringen en de relationele en culturele context waarbinnen deze ervaringen voorkomen. Hierbij wordt de onderzoeker in relatie gebracht met de participant (Gilligan, Spencer, Weinberg & Bertsch, 2003).

De resultaten rond 'zelfbeeld' en 'coping' zouden in rekening kunnen worden gebracht wanneer men hulp wil verlenen aan daklozen. Er kan voortgebouwd worden op de reeds aanwezige krachten door onder andere een toekomstvisie aan te moedigen. Bij wie het thema 'vechten tegen onrecht' een belangrijke plaats inneemt, zou men kunnen inspelen door bijvoorbeeld op zoek te gaan naar organisaties die strijden tegen armoede en waarbij het mogelijk is om een vrijwilligerspositie in te vullen. Manieren van betekenisgeving aan iemands bestaan hebben mogelijk een positief effect om het zelfbeeld en, zoals weergegeven in Figuur 2 (*supra* 4.1. Bespreking resultaten), eveneens op de mentale gezondheid. Daarnaast zou men ondersteuning kunnen bieden voor zij die inefficiënte copingstrategieën zoals 'alcohol en drugs' willen veranderen. Er kan dan samen met de dakloze worden nagegaan wat andere vormen van coping of het uiten van gevoelens kunnen zijn. Het zelfgevoel stoelt op een continu proces van constructie en reconstructie. Vertrekkende vanuit de sterktes van de dakloze zou men samen kunnen nadenken over alternatieve zelfverhalen.

5. Conclusie

Dit onderzoek gaat na wat de plaats is van de hulpverlening in de leefwereld van daklozen in Brussel. Hiertoe deelden zeven participanten hun verhaal. Het onderwerp van deze studie werd op een open wijze bevraagd. De gesprekken werden op een kwalitatieve manier geanalyseerd aan de hand van de interpretatieve fenomenologische analyse zoals die beschreven wordt door Smith en Osborn (2003). Deze analyse wist zes hoofdthema's te onthullen die een beeld schetsen van zowel de externe als de interne leefwereld van de participanten.

Uit de bestudering van deze thema's blijkt dat binnen de beleving van de participanten de maatschappij wordt ervaren als een tegenwerkende kracht waaraan men het ontstaan en de instandhouding van de leefsituatie verwijt. Het wantrouwen daar hieruit voortvloeit, wordt doorgetrokken naar de hulpverlening. De hulpverlening lijkt geen veiligheid te kunnen waarborgen in het leven op straat dat gekenmerkt wordt door talloze stressoren en waarbij het vervullen van de basisbehoeften een dagelijkse strijd vormt. Het zelfbeeld van de participanten gaat gebukt onder discriminatie, sociale exclusie en stigmatisering, voortkomend uit maatschappelijke sferen, de hulpverlening en de straat. Desondanks weten de participanten hier grotendeels weerwerk tegen te bieden dankzij copingmechanismen die men hanteert om met een leven op straat om te gaan. De betekenisverlening rond mentale gezondheid loopt niet gelijk met de betekenisverlening die in de hulpverlening wordt gehanteerd. Het is aanneembaar dat dit, in combinatie met het wantrouwen ten aanzien van de hulpverlening, ervoor zorgt dat er slechts weinig beroep wordt gedaan op de hulpverlening.

De grenzen van onze individualistische en welvarende samenleving worden voelbaar in het contact met de daklozen. Er zou collectieve schuld en verantwoordelijkheid moeten gedragen worden voor dit maatschappelijke probleem. Zelfverhalen worden in relatie tot de concrete ander en de ander als maatschappij geconstrueerd. Wanneer er getracht wordt destructieve zelfverhalen om te vormen tot meer constructieve, alternatieve zelfverhalen moet de interactie met het sociale, politieke, economische en het culturele eveneens in beschouwing genomen worden. Zorg moet al deze aspecten impliceren en de onlosmakelijke verbondenheid met het zelf ervan kunnen onderkennen.

"Psychologiquement c'est difficile de faire l'appart des choses et de séparer ce qui est personnel, ce qui est publique et ce qui est réelle." - Amin (interview 4 p. 17)

Referentielijst

- Amore, K., Baker, M. & Howden-Chapman, P. (2011). The ETHOS Definition and Classification of Homelessness: An Analysis. *European Journal of Homelessness*, 5 (2), 19-37
- Andrews, M., Squire, C. & Tamboukou, M. (2013). *Doing Narrative Research*. London, UK: Sage Publications Ltd.
- Boydell, K. M., Goering, P., & Morrell-Bellai, T. L. (2000). Narratives of Identity: Re-presentation of Self in People Who Are Homeless. *Qualitative health research*, 10 (1), 26-38.
- Brussels Observatorium Voor Gezondheid en Welzijn (2014). *GGC: Kopzorgen in Brussel*. Afkomstig uit http://www.huisvoorgezondheid.be/public/uploads/files/Eerstelijnspsycholoog/ELP_121214_Observatorium.pdf
- Bhui, K., Shanahan, L., & Harding, G. (2006). Homelessness and mental illness: A literature review and a qualitative study of perceptions of the adequacy of care. *International Journal of Psychiatry*, 52 (2), 152-165.
- Cambré B., & Waeye, H. (2001). Kwalitatief onderzoek en dataverzameling door open interviews. In Billiet, J. En Waeye, H. (Eds.), *Een samenleving onderzocht: methoden van sociaal wetenschappelijk onderzoek* (pp.181-221). Antwerpen: Standaard uitgeverij.
- Centrum Algemeen Welzijn Archipel (2011). *Ben jij voldoende betrouwbaar om op te vertrouwen? Thuislozenzorg*. Kampenhout, België: Dekelver.
- Daiski, I. (2006). Perspectives of homeless people on their health and health needs priorities. *JAN Original Research*, 273-281.
- De Standaard (2015). *Sinds 2010 telt Brussel 33 procent meer daklozen*. Afkomstig uit http://www.standaard.be/cnt/dmf20150324_01595222
- Europees Waarnemingscentrum voor Drugs en Drugsverslaving (2014). Belgisch Nationaal Drugsrapport. Afkomstig uit <https://drugs.wiv-isp.be/docs/Documents/Belgisch%20Nationaal%20DrugsRapport%202014.pdf>
- FEANTSA, 2016. Working together to end homelessness in Europe: About us. Afkomstig uit <http://www.feantsa.org/en/about-us/what-is-feantsa>
- Frischmuth, S. G. (2014). Keep Your Sunny Side: A Street-Level Look at Homelessness. *Cult Med Psychiatry*, 38, 312-323.
- Gilligan, C., Spencer, R., Weinberg, M., & Bertsch, T. (2003). *Qualitative research in psychology: Expanding perspectives in methodology and design*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Howitt, D., & Cramer, D. (2007). *Methoden en technieken in de psychologie*. Amsterdam: Pearson Education Benelux.
- Huis voor Gezondheid (2014). Proefproject Brussel. Afkomstig uit http://www.huisvoorgezondheid.be/public/uploads/files/Eerstelijnspsycholoog/ELP_121214_Huis_voor

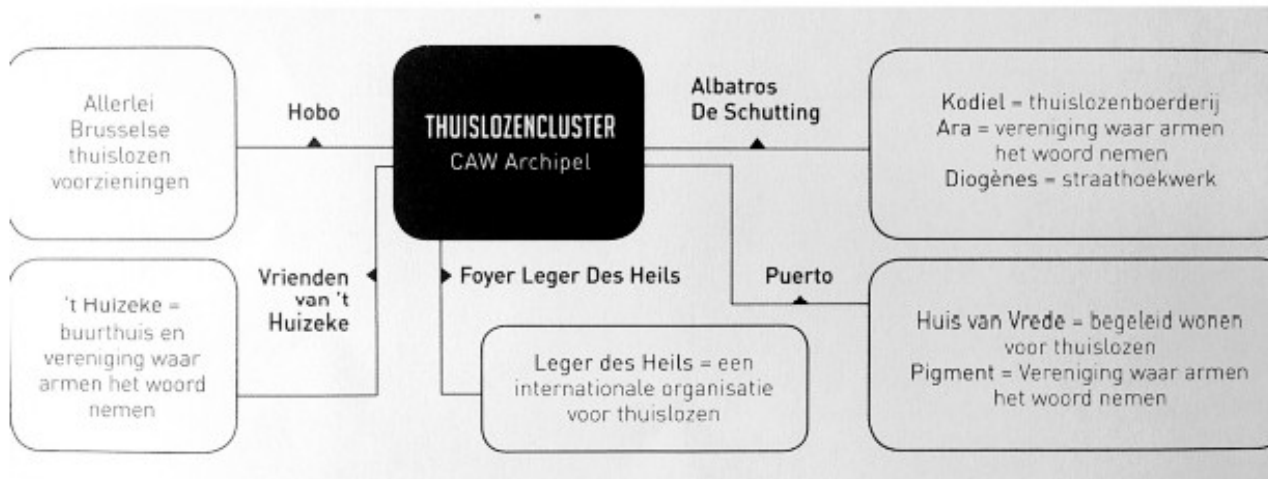
- Humbeeck, B. (2005). Le sans-abri face à la notion de santé mentale. Mons, FSPP
- Kvale, S. (1996). Interviews: An introduction to qualitative research interviewing. Thousand Oaks, LA: Sage.
- Kwekkeboom, R. (2004). De waarde van vermaatschappelijking. Afkomstig uit
<http://www.lectorenzorgenwelzijn.nl/oraties/2004,%20Rick%20Kwekkeboom,%20oratie.pdf>
- La Strada: Dak- en Thuislozen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (2014). Telling 2014. Afkomstig uit
<http://www.lstb.be/index23.asp?hl=n&cat=46&doc=1816>
- Lamb, J., Bower, P., Rogers, A., Dowrick, C., & Gask, L. (2011). Access to mental health in primary care: A qualitative meta-synthesis of evidence from the experience of people from 'hard to reach' groups. *Health* 16 (1), 76-104.
- Logo Gezond, (2016). Goed-gevoel-stoel. Afkomstig uit: <http://logogezondplus.be/goedgevoelstoel>
- Martins, D. C. (2008). Experiences of Homeless People in the Health Care Delivery System: A Descriptive Phenomenological Study. *Public Health Nursing*, 25 (5), 420-430.
- Munoz, M., Panadero, S., Santos, E. P., & Quiroga M. A. (2005). Role of Stressful Life Events in Homelessness: An Intragroup Analysis. *American Journal of Community Psychology*, 35, 35-47.
- Patterson, M. L., Rezanoff, S., Currie, L., & Somers, J. M. (2013). Trajectories of recovery among homeless adults with mental illness who participated in a randomised controlled trial of Housing First: a longitudinal, narrative analysis. *BMJ Open*, 3, 1-8.
- Samu Social (2016). Noodhulp voor daklozen. Afkomstig uit <http://samusocial.be/wie-zijn-wij/>
- Smith, J.A., & Osborn, M. (2003). Interpretative phenomenological analysis. In Smith, J.A. (Ed.), *Qualitative psychology: a practical guide to research methods*. (51-80). London: Sage publications.
- Sermijn, J., & Loots, G. (2015). The Cocreation of Crazy Patchworks: Becoming Rhizomatic in Systemic Therapy. *Family Process*, 54, 533-544.
- Steunpunt Algemeen Welzijnswerk (2008). Beleidsdossier Thuisloosheid na Detentie. Afkomstig uit
http://www.steunpunt.be/media/document/66711/download/_P_BROCHURE%252520DETENTIE-def.pdf
- Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2016. Feiten en cijfers: definitie van dakloosheid. Afkomstig uit http://www.armoedebestrijding.be/cijfers_daklozen_voetnoot.htm
- Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2010. Verslag Armoedebestrijding: Naar een coherente aanpak in de strijd tegen dakloosheid en armoede. Afkomstig uit
<http://www.armoedebestrijding.be/publications/verslag%20dakloosheid/persconferentie.pdf>
- VVSG (2016). Daklozen en Thuislozen. Afkomstig uit:
http://www.vvsg.be/sociaal_beleid_en_werk/Wonen/daklozen_en_thuislozen/Pages/default.aspx
- Welzijn, Volksgezondheid en Gezin (2014). Brussel als buitenbeentje. Afkomstig uit
http://www.huisvoorgezondheid.be/public/uploads/files/Eerstelijnspsycholoog/ELP_121214_LUCAS.pdf

- Williams, S., & Stickley, T. (2010). Stories from the streets: people's experiences of homelessness. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 18, 432-439.
- Willig, C. (2013). *Introducing qualitative research in psychology*. England: Open University Press.
- Zerger, S., Bacon, S., Corneau, S., Skosireva, A., McKenzie, K., Gapka, S., et al. (2014). Differential experiences of discrimination among ethnoracially diverse persons experiencing mental illness and homelessness. *BMC Psychiatry*, 14, 1-11.

Bijlagen

- A. Overzicht interne deelwerkingen CAW Brussel
- B. Semi-gestructureerd interviewschema
- C. Thema's als richtlijnen voor de gesprekken
- D. Informed consent
- E. Voorbeeld vrije tekstanalyse fase 1 IPA
- F. Voorbeeld themalijst fase 2 IPA
- G. Finale themalijst fase 3 IPA
- H. Één van Maya's e-mails

A. Overzicht interne deelwerkingen CAW Brussel

Onthaalhuizen

- Leger des Heils: een laagdrempelig centrum voor thuisloze mannen
- Albatros: een leefbaar huis waar een divers publiek van thuislozen samenleeft

Transithuis

- Vrienden van het Huizeke: een kleinschalig project dat aan bewoners een eigen plek in een veilige omgeving biedt, tijd, ondersteuning op vlak van relaties en sociale vaardigheden

Ontmoetingsruimten begeleid en beschut wonen

- Puerto: een plek waar er plaats is voor ontmoeting en netwerking
- De Schutting: een veilige plek zonder toelatingscriteria waar zorg op maat, belangenbehartiging en een netwerk van diensten aangeboden wordt

Dagcentrum

- Hobo: dagbesteding voor thuislozen

B. Semi-gestructureerd interviewschema

Algemene gegevens

Persoon het verhaal laten bepalen: "Kunt u me wat meer over uzelf vertellen"

Afkomst

Leeftijd

Werkgeschiedenis

Familie

Kennis over en ervaring met hulpverlening in Brussel

Welke organisaties kent u?

Hoe bent u met die specifieke organisaties in contact gekomen?

Welke situaties zorgen ervoor dat u een organisatie benadert?

Vindt u veel steun in deze organisaties?

Beeld van eigen mentale gezondheid

Hoe denkt u over uw eigen mentale gezondheid?

In welke mate heeft het leven op straat een impact op uw mentale gezondheid?

C. Thema's als richtlijnen voor de gesprekken

- Kan je me iets vertellen over jezelf?
- Moeilijkheden op straat
- Wat doe je als je je slecht voelt?
- Contact hulpverlening
- Oorzaak-gevolg verbanden bevragen
- Vragen naar gevoelens bij bepaalde situaties

D. Informed consent

Informed Consent: Interview 'Dakloosheid in Brussel'

Ik ondergetekende, ..., verklaar hierbij dat ik, als respondent van een interview afgenomen door Cilia Vermuyten (Vrije Universiteit Brussel), akkoord ga met de deelname aan het interview. Het interview wordt afgenomen in kader van een thesisonderzoek als onderdeel van de opleiding Master in de Klinische Psychologie. Het interview zal opgenomen worden met een recorder.

De instemming met de deelname aan het interview is gebaseerd op:

- (1) een totaal vrijwillige deelname aan het interview.
- (2) de kennis dat de opgenomen data uitsluitend beschikbaar zijn voor Cilia Vermuyten en met deze data op een vertrouwelijke manier gebruikt zullen worden voor het thesisonderzoek.
- (3) de kennis dat alle gegevens volledig anoniem verwerkt zullen worden.
- (4) dat ik op de hoogte ben van de mogelijkheid om mijn deelname aan het onderzoek op ieder moment stop te zetten.
- (5) het recht op feedback van het interview na het verwerken van de gegevens.

Gelezen en goedgekeurd te .....(plaats) op ..... (datum)

Handtekening van participant: .....

Handtekening van interviewer:.....

*steekwoorden
uitbreiden
→ gaat in
v. werk
arbeids
dies koud*

M: En Espagne, là-bas j'ai travaillé en agriculture, aux restaurants, pati pata... **et je** *vele dtr.
marokko*

dis la vérité, avant à l'époque j'avais pas de pasport. En Maroc c'est difficile pour avoir un pasport. **Le temps de Hassan II**. J'étais dans un bateau de Maroc jusqu'à l'Espagne. Quand je suis venu en Espagne j'ai essayé au consola pour avoir un pasport et pour faire les papiers en Espagne à 1991. Mais après ils ont dit 'Non c'est difficile' et j'ai abandonné j'ai dit laisse tomber. Tu vois? Après je travaille sans papiers, j'ai resté comme ça et après je suis parti en Hollande et j'ai fais la même chose et je suis venu ici

*nijt
schuld
M.G.*

C: Et tu a pas reçu des papiers en Hollande?

*dicht
onverschuld
spreekwoord
was dan
niet*

M: **Il faut se marier en Hollande et ça j'aime pas.** Et après je suis venu ici en '97, *y.w.
zelf waarden* retourné en Espagne et depuis 2000 ici de nouveau, jusqu'à maintenant.

C: Donc déjà 16 ans en Belgique?

*vele klussen
→ bouwen
(samen
werken)
aankt*

M: Oui 16 ans mais avant je suis passé par ici mais depuis 2000 je suis pas sorti de la Belgique. En 2009 j'ai fais de nouveau la demande mais ils ont dit 'Oui c'est qqun qui a entré la première fois, qui a fait déjà la demande, mais j'ai jamais fait la demande! J'ai une carte médicale depuis 2001 de la CPAS, **ça c'est un preuve**. J'ai des visites de Saint Pierre depuis 2001 jusqu'à 2009 et maintenant jusqu'à 2016. **J'ai des preuves, des preuves** de l'assistant social, j'ai fais la demande et il m'ont dit négative. Après j'ai fais le recours (in hoger beroep), et peut-être le ministre de l'étranger il a parler l'avocat. J'ai le droit d'avoir des papiers parce que le loi ici en belgique il dit 'plus de 5 ans et tu parles le français, l'anglais, le flamand, l'espagnol,

*de peob
hem aanged.
vele dtr.
aankt*

3

Interview 5		
Betekenis ment. gezondheid	emoties	
angst		
coping	marokko →	
alcohol & drugs	religie	
schuld	cultuur	
criminaliteit	zelfwaarde	
spijt	moede	
gevangenis	frustratie	
rechtvaardigen	onderscheid andere	
de straat - leven	↳ coping? / id?	
inzicht - intellect ⊕	onecht	
↓?	maatschappij	
veerkracht	mantrouwen	
afscherming	illegaal	
identif. groep (s-p)	werk	
hulpverlening	religie	
MENTALE GEZONDHEID		IDENTITEIT
COPING + VEERKRACHT	STRAAT + CRIMINALITEIT	SAMENLEVING (onecht)

MAATSCHAPPIJ

- wantrouwen
- onrecht
- slachtoffer
- sans-papiers
- maatschappij
- overheid
  - Algerije
  - Marokko
  - België
- discriminatie
- politiek
- winst
- frustratie

HULPVERLENING

- onrecht
- hulpverlening
- frustratie
- niet gehoord worden
- geweld
- angst
- relatie hulpverleners
  - afhankelijkheidspositie
  - bekwaamheid hulpverleners
  - paternaliseren
  - machtsverhouding
  - confrontatie kloof arm-rijk
- wantrouwen
- medicatie
- verwaarlozing

- instandhouding problemen
- conflict

DE STRAAT

- leven op straat
- onrecht
- verslaving
  - alcohol
  - drugs
- illegaliteit
- discriminatie
- angst
- geweld
- criminaliteit
  - gevangenis
  - geweld
- ziekte
- stress

ZELFBEELD

- cultuur
- identiteit
- jeugd
- zelfwaarde
- onderscheid ander
- (voormalig) werk
- identificatie met groep
- zelfzorg
- fierheid
- waarden en normen

MENTALE GEZONDHEID

- emoties

- spijt
- angst
- schaamte
- schuld
- woede
- jaloezie
- verlies
- betekenis mentale gezondheid
- betekenisverlening gevoelens
- stress
- oorzaak mentaal lijden

COPING

- drugs
- rechtvaardigen
- problemen externaliseren
- alcohol
- coping
- toekomst
- religie
- betekenisgeving aan bestaan
- oplossingen – educatie
- veerkracht
- inzicht/intellect
- aanvechten van onrecht
- zelfzorg
- afscherming

umwelt

Von:

Gesendet: Dienstag, 9. August 2016 11:40:28

An:

Klimaveränderung Ernst aber nicht heiter! so geht es weiter bei Samusocial!

nicht alles was Samusocial so Oekonomisch fertig bringt dürfen Sie den Menschen und der Umwelt zumuten. Wenn Samusocial etwas fuer den Umweltschutz tun wuerde haette das Auswirkungen auf die Einkommenssteigerung. Samusocials Klimawandel veraendert die Lebensbedingungen und Erwartungen der Obdachlosen und der EU Ostblockstaaten Familien. Jeder Mensch benoetigt Sauerstoff zum Leben bei Samusocial nicht, Samusocials Chemische Verbindung laut Anweisung. Fenster und Tueren in den Schlafräumen geschlossen! Kohlenstoffdioxid CO_2 pro Kopf. Juhu die Arbeit wird gefoerdert fuer DR. Chaos; Kopfschmerzen Uebelkeit Aggressivitaeten Husten (Bewusstlosigkeit)

Von Oktober biss Oktober laufen die Heizkoerper auf 100% was der Kessel hergibt bei Tag und Nacht. Es wird aber Energie gespart, die Obdachlosen muessen mit kalten Wasser Duschen, auch die anderen Sparmassnahmen sind nicht Lobenswaert, es gibt keine Handtuecher zum Abtrocknen, es gibt aber 2cl Duschbad im Plastigbecher, vom Pfoertner 5 Blatt Toilettenpapier es gibt auch keine Seife zum Haendewaschen.

Ja Ja ein Katze und Maus spiel Reichtum und Armut.

DR. Chaos und die Krankenschwester treffen sich auf den Friedhof, Krankenschwester zum DR. Hallo machen Sie eine Bestandsaufnahme, wie ist die Behandlung verlaufen? DR. Chaos Kreidebleich, ich Denke Obduktion.

Samusocial bekommt den Bamby verliehen Intregation der Familien aus den EU Ostblockstaaten

Samusocial Hintern Horizont. einfach unschlagbar

Obdachlosen Einsamkeit

Hochspannungsspektakel Samusocial und der Original Mensch der Strasse wie Blitz und Donner

Samusocials Obdachlose und DR. Chaos stehen vor Petrus Himmelstor, die Obdachlosen duerfen durchgehen DR. Chaos nicht : Sie fragt warum nicht ? Petrus sagt: Bei deiner Behandlung haben alle geschlafen, nach der Behandlung haben die Obdachlosen alle Gebetet.
Praesidentensuite der Obdachlosen

Die Hilfsarbeiter bei Samusocial weisen darauf hin das es Nichtraucherzimmer sind .Ansage der Hilfsarbeiter ! Ich bin nicht Koruppt-ich bin moralisch flexibel woh Samusocial ist herrscht das Chaos aber Samusocial kann nicht ueberall sein.

spaeter wird die Terrasse links und rechts geoeffnet und wir zeigen den Film vom Winde verweht ! Hier noch ein kurzes Informationsblatt was im Gepaeck

mitzufueren ist an Fluessigkeiten und berauschenden Substanzen, Samusocial wuenscht eine angenehme Nacht.

Bitte Samusocial denkt an die Umwelt Plastik nein danke das ist der richtige weg

Bitte Samusocial nicht vergessen eine Hausordnung ,eine Hausordnung gibt eine Struktur des Miteinander.

Bitten **R**ichtlinien **B**ung
Grenzen **G**emeinsam

